

Załącznik do
UCHWAŁY NR XIII/69/15
RADY GMINY TOMASZÓW
MAZOWIECKI
z dnia 20 sierpnia 2015 roku

Program rozwoju pn.:

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki na lata 2015 - 2020

**Nasza Gmina najlepszym miejscem
do zamieszkania, inwestowania i odpoczynku**

POMOC TECHNICZNA
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

MINISTERSTWO
ROZWOJU
REGIONALNEGO

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Dokument strategiczny opracowywany w ramach projektu:

PARTNERSTWO NA RZECZ ROZWOJU OBSZARU FUNKcjONALNEGO DOLINA RZĘKI PILICY W POWIECIE TOMASZOWSKIM

współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007-2013

GMINA MIASTO
TOMASZÓW MAZOWIECKI

POWIAT
TOMASZOWSKI

GMINA
TOMASZÓW MAZOWIECKI

GMINA
INOWŁÓDZ

GMINA
RZĘCZYCA

Stowarzyszenie
Dolina Pilicy

STOWARZYSZENIE
DOLINA PILICY

Zespół konsultantów Centrum Doradztwa Strategicznego s.c.

zaangażowanych w proces strategiczny oraz prace nad Strategią Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki

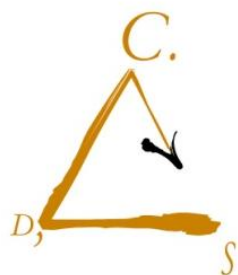
Cezary Ułasiński

Jakub Żywiec

Justyna Szymańska

Małgorzata Mikołajczyk

Ewelina Romuzga

Centrum Doradztwa Strategicznego

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SPIS TREŚCI:

Część I. Wprowadzenie	4
I.1. Proces konstruowania Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki	4
I.2. Struktura dokumentu.....	7
I.3. Program Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki jako instrument kreowania polityki rozwoju	8
Część II. Diagnoza. Sfera przestrzenna, społeczna i gospodarcza.....	10
II.1. Ogólna charakterystyka obszaru – główne wnioski	10
II.2. Przewagi konkurencyjne gminy Tomaszów Mazowiecki.....	41
II.3. Analiza SWOT	43
Część III. Strategiczna. Misja, cel główny, cele szczegółowe	61
Misja rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki	61
Część IV. Operacyjna. Priorytety i kierunki interwencji	68
Domena 1: Dobrze urządzona i wyposażona w konieczną infrastrukturę gmina.....	68
Domena 2: Gmina przyjazna turystom.	78
Domena 3. Polityka proinwestycyjna i wspieranie lokalnych przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych.	85
Domena 4: Przestrzeń do realizacji aspiracji i potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, rozwojowych.	89
Część V. Wdrożeniowa. System zarządzania, monitorowania i finansowania Programu rozwoju ...	95
V.1. Spójność Programu rozwoju z dokumentami strategicznymi wyższego rzędu	95
V.2. Monitorowanie i ocena wdrażania Programu rozwoju.....	106
Wskaźniki monitorowania realizacji Programu rozwoju.....	110
V.3. Podstawowe założenia systemu realizacji.....	113
V.4. Źródła finansowania założeń Programu rozwoju	115

Część I. Wprowadzenie

Program rozwoju pn.: Strategia Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki opracowany został w ramach projektu „Partnerstwo na rzecz rozwoju obszaru funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”. Działania w ramach projektu były współfinansowane ze środków Unii Europejskiej, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007-2013. Projekt miał charakter partnerski, był realizowany we współpracy powiatu tomaszowskiego, miasta Tomaszów Mazowiecki, gminy Tomaszów Mazowiecki, gminy Inowłódz, gminy Rzeczyca oraz Stowarzyszenia Dolina Pilicy.

W ramach powyższego Projektu zostały przeprowadzone prace związane z opracowaniem finalnej wersji dokumentu. Przygotowanie dokumentu było odpowiedzią na potrzebę zaprogramowania rozwoju społeczno-gospodarczego na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki.

Prace nad dokumentem były okazją do dialogu z partnerami z sektora społecznego, gospodarczego i publicznego (łącznie w warsztatach strategicznych wzięło udział 25 osób). Przedstawiciele różnych środowisk z zaangażowaniem podchodzili do wypracowywania strategii rozwoju swojej gminy. Dzięki poczuciu odpowiedzialności za swoją małą ojczyznę powstał dokument programujący rozwój gminy do 2020 roku.

I.1. Proces konstruowania Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki

Proces prac nad Strategią Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki, który rozpoczęto w czerwcu 2014 r., a zakończono w grudniu 2014 r., koordynował zespół konsultantów Centrum Doradztwa Strategicznego s.c. D. Bieńkowska, C. Ulański, J. Szymańska.

Prace nad dokumentem Strategii bazowały na wykorzystaniu szeregu wzajemnie uzupełniających się metod, prac analitycznych, eksperckich i partycypacyjnych, spośród których wymienić należy:

- analizę danych zastanych i prace eksperckie – w ten sposób przeprowadzona została diagnoza zasobów i sytuacji gminy Tomaszów Mazowiecki w podziale na sferę przestrzenną, gospodarczą i społeczną;
- badania ilościowe:
  - badania CATI (*Computer Assisted Telephone Interview*) / CAPI (*Computer Assisted Personal Interviewing*) mieszkańców gminy Tomaszów Mazowiecki (n=970) - badanie opinii mieszkańców miało charakter przekrojowy, odnosiło się nie tylko do sformułowania potencjalnych kierunków rozwoju, ale także zawierało zagadnienia związane z rynkiem pracy oraz ogólnymi warunkami życia w gminie;
  - badanie CATI z przedsiębiorcami z powiatu tomaszowskiego, w tym z gminy Tomaszów Mazowiecki (n=600) – badanie dotyczące oceny działania przedsiębiorców i ich wpływu na rynek pracy;
  - badanie CAWI (*Computer-Assisted Web Interview*) ze studentami i absolwentami szkół ponadgimnazjalnych (n=231) – badanie losów absolwentów oraz ocena perspektyw zawodowych i rozwojowych w kontekście lokalnego i regionalnego rynku pracy;

- badanie ankietowe bezrobotnych zarejestrowanych w powiecie tomaszowskim (n=200) – obejmujące diagnozę obecnej sytuacji osób bezrobotnych na rynku pracy, identyfikację problemów, barier i szans osób bezrobotnych o różnym poziomie wykształcenia, w różnym wieku, zamieszkujących tereny miejskie bądź wiejskie, rekomendacje dotyczące aktywizacji zawodowej różnych grup bezrobotnych;
- badanie natężenie ruchu drogowego.
- badania jakościowe:
  - badanie fokusowe (FGI – Focus Group Interview) z przedsiębiorcami z terenu powiatu tomaszowskiego, w tym przedstawicielami kluczowych branż, których celem była identyfikacja czynników stymulujących rozwój gospodarczy oraz rozpoznanie możliwości rozwijania współpracy różnych podmiotów na rzecz rozwoju gospodarczego;
  - badanie fokusowe (FGI) dotyczące szkolnictwa zawodowego, w którym uczestniczyli dyrektorzy ponadgimnazjalnych szkół zawodowych, kierownicy praktycznej nauki zawodu, przedstawiciele ośrodków egzaminujących/cechów rzemiosł, przedstawiciele organów prowadzących;
  - badanie fokusowe (FGI) dotyczące rynku pracy z udziałem m.in.: przedsiębiorców, przedstawicieli PUP (zarówno ze szczebla kierowniczego jak i np. trenerzy, doradcy zawodowi), przedstawiciele IOB;
  - wywiady indywidualne (IDI - Individual in Depth Interview) lub telefoniczne przeprowadzone z 5 kluczowymi pracodawcami z terenu powiatu tomaszowskiego;
- analizy strategiczne (analiza SWOT, PEST, analizę interesariuszy);
- 5 spotkań warsztatowych skupiających przedstawicieli kluczowych podmiotów i instytucji z terenu gminy Tomaszów Mazowiecki;
- łącznie 5 spotkań konsultacyjnych w formule Democs i World Cafe z mieszkańcami oraz środowiskami branżowymi i instytucjami publicznymi;
- konsultacje on-line.

W ramach spotkań o charakterze warsztatowym wykorzystany został szereg różnego rodzaju metod pracy takich jak: technika grupy nominalnej – dająca w pierwszej kolejności szansę na pracę indywidualną, następnie dyskusję w zespołach, aby ostatecznie osiągnąć konsensus na sesji plenarnej; dyskusja moderowana; prace z formularzem (kwestionariuszem) oraz zmodyfikowana metoda delficka, opierająca się o kierowane do uczestników warsztatów zadania/pytania bazujące na opracowanym i przesłanym materiale powarsztatowym. Dzięki tej metodzie, każdy z uczestników warsztatów miał możliwość spokojnej, indywidualnej i odłożonej w czasie analizy, a konsultanci uzyskiwali pewność, że nie pominięto żadnych istotnych zagadnień i kwestii.

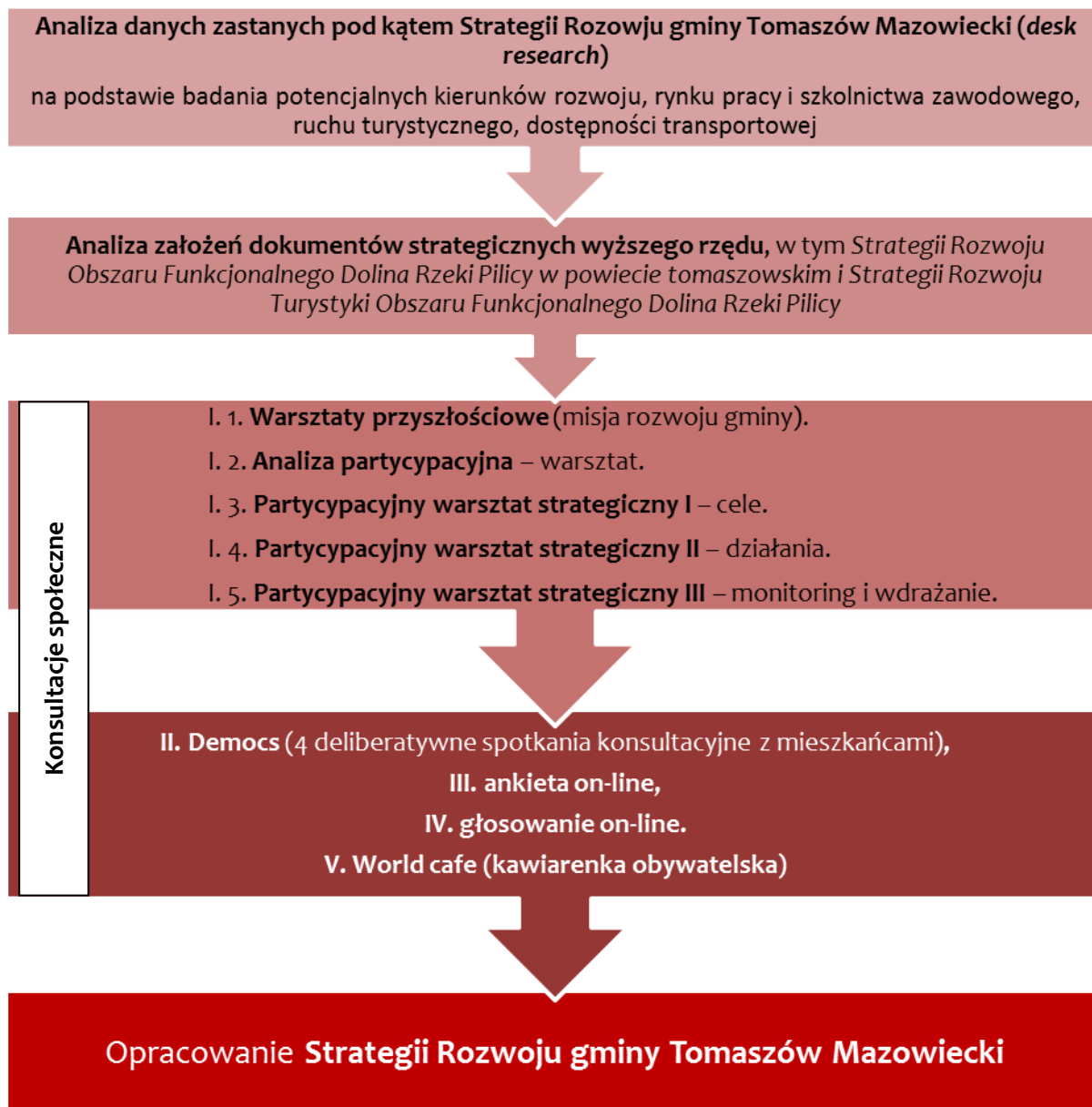
Przygotowany i przeprowadzony przez konsultantów Centrum Doradztwa Strategicznego, przy aktywnym uczestnictwie zaangażowanych w rozwój gminy, proces konstruowania Strategii obejmował kilka zasadniczych etapów takich jak:

- badania i diagnoza społeczno - gospodarcza gminy;
- zdefiniowanie wizji i misji rozwoju (celu głównego) gminy Tomaszów Mazowiecki wg modelu Ashridge;

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

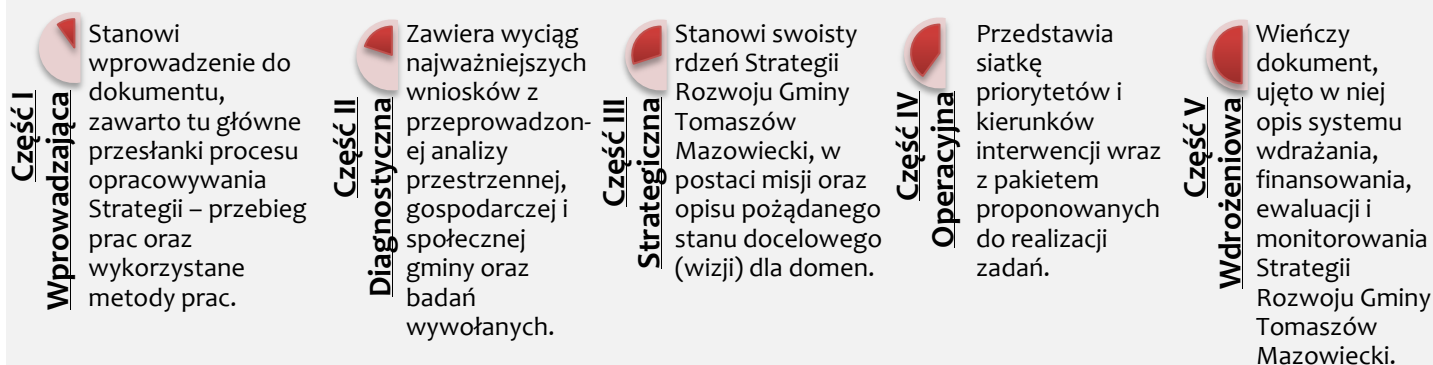
- określenie celów strategicznych (priorytetów), operacyjnych (kierunków interwencji) i zadań;
- określenie założeń do wdrażania i monitorowania zamierzeń strategicznych.

Ścieżka wypracowywania Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki

I.2. Struktura dokumentu

Konstrukcja Programu rozwoju – Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki odpowiada logice procesu strategicznego i obejmuje pięć zasadniczych części: część pierwszą – wprowadzającą, część drugą – diagnostyczną, część trzecią – strategiczną, część czwartą – operacyjną i część piątą – wdrożeniową.

Opracowany Program rozwoju pn. **Strategia Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki** jest zgodny z obligatoryjnymi wymogami *Ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*, odnoszącymi się do programu rozwoju gminy. Strategia zawiera:

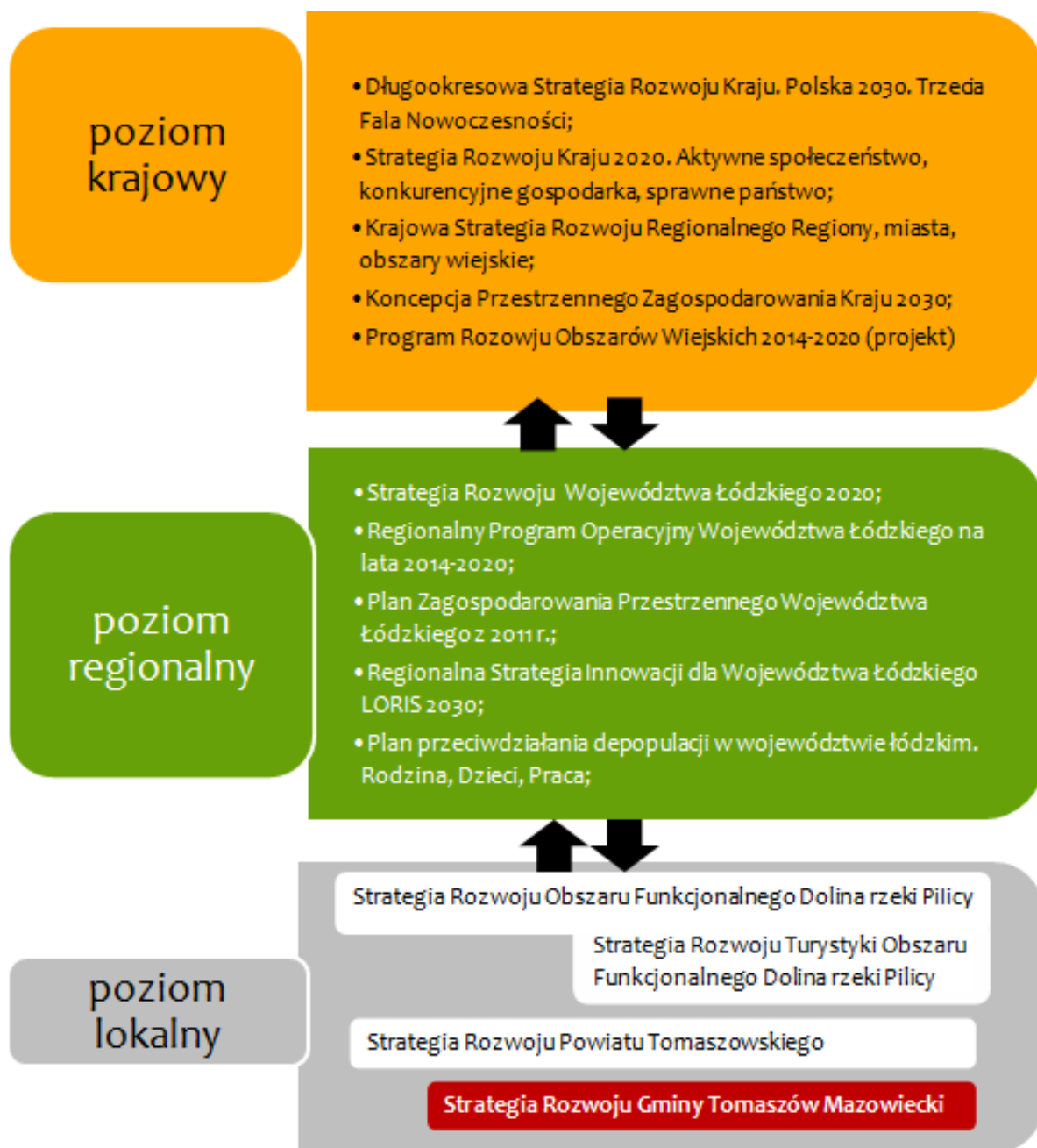
- diagnozę sytuacji społeczno-gospodarczej w odniesieniu do zakresu objętego programowaniem strategicznym;
- cel główny (główna aspiracja wg modelu Ashridge) i cele szczegółowe w nawiązaniu do średniookresowej strategii rozwoju kraju i strategii rozwoju województwa łódzkiego;
- priorytety (cele strategiczne) oraz kierunki interwencji (cele operacyjne) w zakresie terytorialnym, w tym w ujęciu wojewódzkim;
- sposób monitorowania i oceny stopnia osiągnięcia celu głównego i celów szczegółowych;
- źródła finansowania realizacji programu;
- podstawowe założenia systemu realizacji.

I.3. Program Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki jako instrument kreowania polityki rozwoju

Program rozwoju pn. Strategia Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki jest dokumentem wpisującym się w proces strategicznego myślenia o rozwoju. Jest komplementarny z innymi dokumentami strategicznymi dotyczącymi rozwoju kraju i regionu (schemat poniżej). Planowanie rozwoju gminy wpisuje się w nowe, zintegrowane podejście do polityki rozwojowej. Polega ono na podchodzeniu do kwestii wyzwań w perspektywie długo- i średniookresowej. Generalnej wizji podporządkowane są strategie sektorowe, które stwarzają ramy działania nie tylko dla administracji centralnej, ale także samorządowej oraz wszystkim podmiotom zaangażowanym w działania rozwojowe. Nowy paradygmat zarządzania rozwojem daje więcej kompetencji samorządom, zapewniając równocześnie koordynację przedsięwzięć i optymalizację systemu. Zintegrowany system w swym założeniu ma zbliżyć administrację publiczną szczebla krajowego i samorządowego, otwierać ją na kreowanie polityki rozwojowej w oparciu o szeroki i intensywny proces konsultacji i interakcji z innymi aktorami gry o rozwój (sektor społeczny i gospodarczy).

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

Szczegółowy opis powiązań Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki z dokumentami wyższego rzędu został opisany w części V. dokumentu.

Cześć II. Diagnoza. Sfera przestrzenna, społeczna i gospodarcza

II.1. Ogólna charakterystyka obszaru – główne wnioski

SFERA PRZESTRZENNA

Wnioski zamieszczone w poniższym rozdziale są syntezą diagnozy społeczno-gospodarczej dla gminy Tomaszów Mazowiecki, obejmującej zagadnienia związane ze sferą przestrzenną, gospodarczą i społeczną oraz przeprowadzonych badań z mieszkańcami gminy i turystami. Podstawowym typem badań zastosowanych do opracowania diagnozy jest analiza danych zastanych. Głównymi źródłami danych są dane statystyczne, pozyskane z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz dokumenty strategiczne i planistyczne samorządu gminy wiejskiej, powiatu oraz województwa.

Wszystkie zaprezentowane w diagnozie dane i wskaźniki starano się każdorazowo odnosić do większej skali geograficznej takiej jak powiat, województwo i kraj. Dodatkowo jako tło porównawcze do prowadzonych analiz wybrano kilka gmin wiejskich o podobnym charakterze jak gmina Tomaszów Mazowiecki a mianowicie: gminę Rawa Mazowiecka (powiat rawski), gminę Bełchatów (powiat bełchatowski), gminę Sieradz (powiat sieradzki) oraz gminę Zduńska Wola (powiat zduńskowolski). Kryterium wyboru były: podobna powierzchnia, zbliżona liczba ludności oraz usytuowanie w sąsiedztwie większych miast. Niekiedy porównywano też gminę Tomaszów Mazowiecki z innymi gminami powiatu tomaszowskiego aby zobaczyć jak przedstawia się na tle gmin z najbliższego otoczenia i jakie zależności funkcjonalne występują pomiędzy nią a miastem Tomaszów Mazowiecki.

Analiza danych zastanych umożliwiła poznanie ogólnej charakterystyki obszaru. **Opinia mieszkańców** na temat gminy pochodzi z badania ilościowego metodą CATI czyli wspomaganego komputerowo wywiadu telefonicznego, które objęło **970 osób** z terenu gminy. Dodatkowo przywołano wyniki **badania ruchu turystycznego**, które zostało przeprowadzone metodą PAPI na próbie **500 turystów**, w kluczowych miejscach turystycznych na terenie powiatu (w gminie były to: rejon tamy na rzece Pilicy w Smardzewicach oraz teren Ośrodka Hodowli Żubrów w Smardzewicach) celem poznania ich opinii i potrzeb na temat oferty turystycznej powiatu.

Położenie w przestrzeni geograficznej

Gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki położona jest we wschodniej części województwa łódzkiego, w powiecie tomaszowskim¹. Jest to druga pod względem liczby ludności i pierwsza pod względem zajmowanej powierzchni gmina powiatu tomaszowskiego, która wynosi 150 km², co stanowi 14,6% obszaru powiatu (BDL GUS, 2014).

Gmina Tomaszów Mazowiecki odznacza się korzystną lokalizacją w systemie osadniczym województwa łódzkiego. Położenie w pobliżu większych ośrodków miejskich takich jak

---

¹ W skład powiatu tomaszowskiego wchodzi również miasto Tomaszów Mazowiecki oraz gminy wiejskie Będków, Budziszewice, Czerniewice, Inowódz, Rokiciny, Rzeczyca, Ujazd, Lubochnia i Żelechlinek.

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

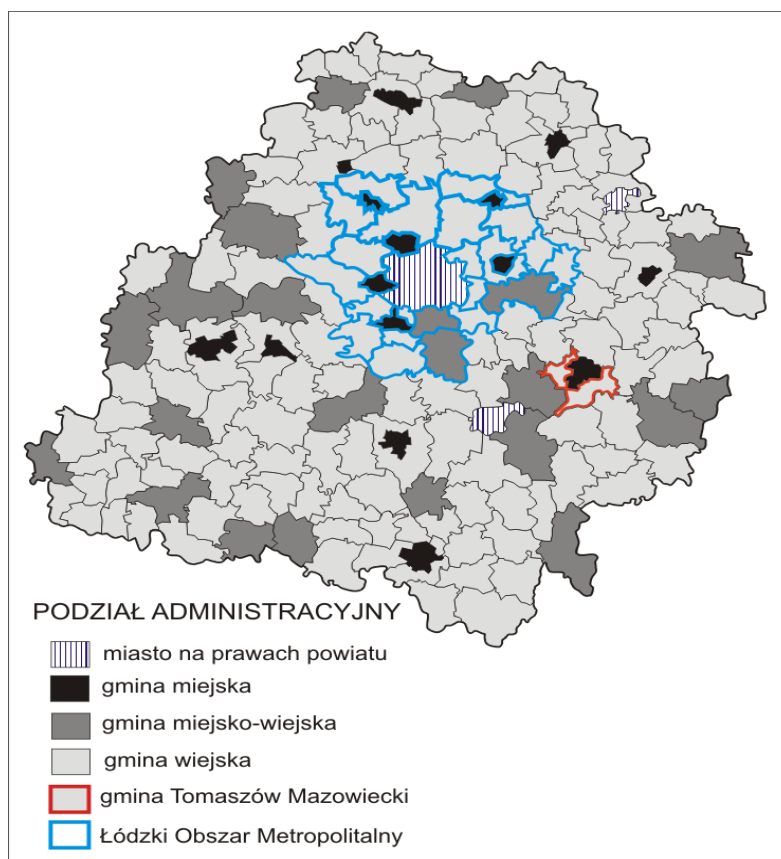
Tomaszów Mazowiecki, Opoczno, Piotrków Trybunalski oraz aglomeracji łódzkiej umożliwia mieszkańcom łatwiejszy dostęp do usług wyższego rzędu oraz większe perspektywy zawodowe, jednakże może się też przyczyniać do ucieczki z gminy osób młodych, wykształconych i przedsiębiorczych.

Gmina leży stosunkowo blisko granic Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego (ŁOM), zawarto Stowarzyszenie ŁOM i aktualnie trwają prace nad Strategią Rozwoju ŁOM.

Chociaż bezpośrednie powiązania funkcjonalne gminy z ŁOM nie są jeszcze zbyt silne - to postępujące w Polsce procesy metropolizacji pozwalają przewidywać, że w przyszłości Łódź może w większym stopniu wpływać na rozwój gminy.

Oddziaływanie Obszaru Metropolitalnego Łodzi może mieć zarówno skutki pozytywne tj. napływ inwestycji, przyływ ludności, większe możliwości zatrudnienia i zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu, jak również negatywne jak na przykład odpływ ludzi młodych i wykształconych z gminy. Od aktywności władz lokalnych szczególnie na polu podnoszenia atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej zależy czy impulsy rozwojowe przełożą się na konkretne korzyści.

Rysunek 1. Gmina Tomaszów Mazowiecki na tle podziału administracyjnego województwa łódzkiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego

Gmina Tomaszów Mazowiecki odgrywa istotną rolę w innym układzie funkcjonalno-przestrzennym jakim są obszary funkcjonalne o funkcji industrialnej (Zagłębie Ceramiczno – Budowlane Opoczno – Tomaszów Mazowiecki. Na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki znajdują

się największe w kraju zasoby piasków kwarcowych serii białogórskiej w Niece Tomaszowskiej. Dzięki tym zasobom obszar pomiędzy Tomaszowem Mazowieckim i Opoczmem stanowi obszar funkcjonalny, jakim jest zagłębie ceramiczno-budowlane. Dzięki rozwojowi przemysłu ceramicznego i budowlanego oraz usług z nim powiązanych (wzornictwo przemysłowe, zaplecze naukowo-badawcze, szkolnictwo średnie i wyższe) Tomaszów Mazowiecki ma szansę stać się ponadlokalnym biegunem wzrostu, zaś otaczająca go gmina ma szansę skorzystać z generowanych impulsów rozwojowych.

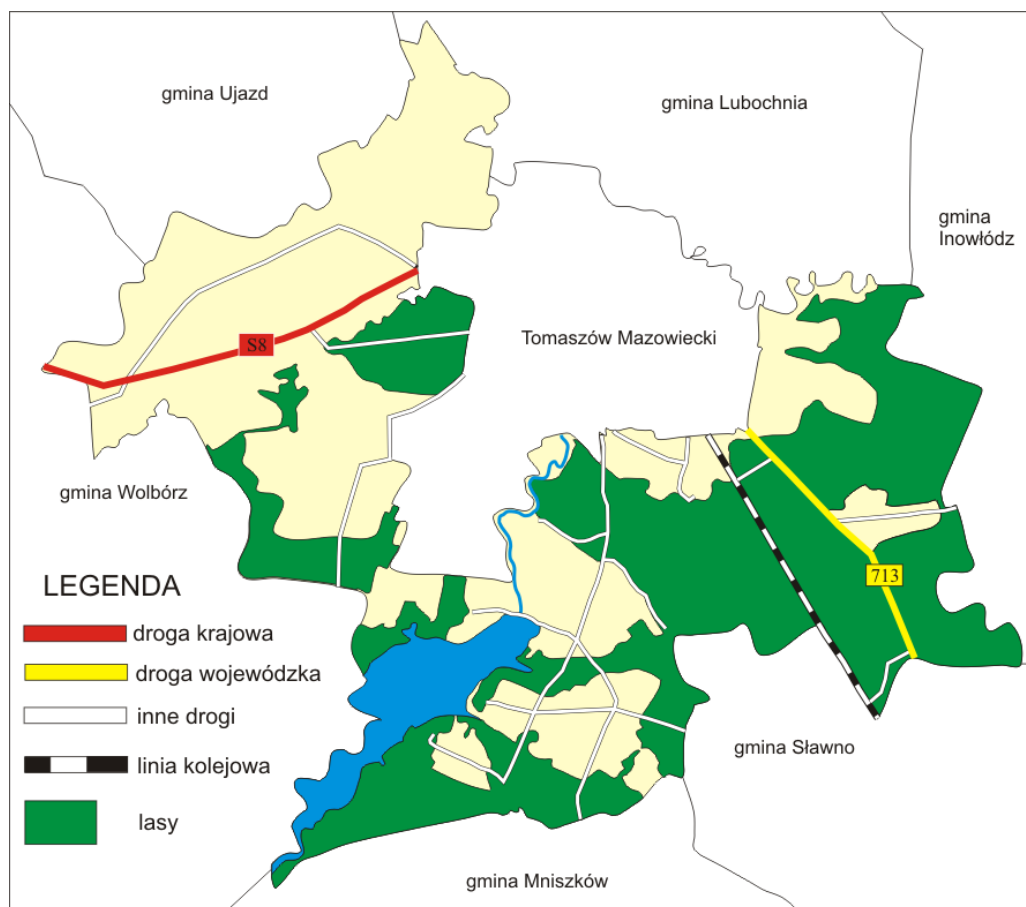
Umieszczenie gminy na tle systemu transportowego i wiążąca się z tym dostępność komunikacyjna w dużym stopniu determinują jej atrakcyjność inwestycyjną i konkurencyjność wobec innych jednostek terytorialnych. Gmina Tomaszów Mazowiecki charakteryzuje się korzystnym usytuowaniem względem ważnych szlaków komunikacyjnych. W odległości ok. 30 km na zachód przebiega autostrada A1, a ok. 60 km na północny-zachód zlokalizowany jest węzeł autostradowy Łódź Północ będący skrzyżowaniem autostrady A1 i A2 (Google Maps).

Infrastruktura drogowa jest stosunkowo dobrze rozwinięta. Przez teren gminy przebiega droga ekspresowa nr 8 (Warszawa-Wrocław) – stanowiąca część transeuropejskiego korytarza drogowego TEN-T, zaś w bliskiej odległości, na północ od gminy, znajduje się droga krajowa nr 48 Tomaszów Mazowiecki - Radom. Na terenie gminy ma swój przebieg również droga wojewódzka nr 713 (Łódź, Tomaszów Mazowiecki, Opoczno, Żarnów)². System transportowy gminy uzupełnia linia kolejowa relacji Tomaszów Mazowiecki - Skarżysko Kamienna. Odległość drogowa do najbliższego portu lotniczego – międzynarodowego portu lotniczego Łódź im. Władysława Reymonta wynosi ok. 60 km.

---

² Plan Zrównoważonego Rozwoju Transportu Publicznego w Tomaszowie Mazowieckim, 2013.

Rysunek 2. Położenie gminy na tle układu transportowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie geoportal 2

Struktura i stan środowiska przyrodniczego

Na ukształtowanie terenu gminy składają się w przeważającej części znacznie zalesione, piaszczyste równiny. Elementem urozmaicającym krajobraz są formy erozyjne i denudacyjne w obrębie dolin rzecznych Pilicy i jej dopływów. Pilica to typowa rzeka nizinna o meandrującym korycie, która utrzymuje charakter zbliżony do naturalnego ze względu na liczne zatoczki, zakola, odnogi i wyspy. Ze względu na to, że jest to jedna z najszybszych rzek nizinnych w Europie często jest miejscem organizacji spływów kajakowych. Inną ważną rzeką na terenie gminy jest Wolbórka. Stan czystości obu rzek jest zły, co potwierdzają badania jednolitych części wód z 2012 r.³. Pilica prowadzi wody III klasy czystości zaś Wolbórka IV klasy.

Ważnym zbiornikiem wód powierzchniowych w gminie jest Zalew Sulejowski pełniący funkcję retencyjną, energetyczną oraz rekreacyjną. Zalew przyciąga amatorów sportów wodnych i wędkarzy. Jest siedliskiem wielu gatunków ptaków i ryb w związku z czym obowiązuje wokół niego strefa ciszy⁴. Największym problemem ograniczającym rozwój funkcji turystyczno-

³ Komentarz do oceny stanu jednolitych części wód w województwie łódzkim w latach 2010-2012.

⁴ Portal internetowy poświęcony Zalewowi Sulejowskiemu, www.sulejowski.pl/o-zalewie-sulejowskim

rekreacyjnej Zalewu jest jego eutrofizacja, której przejawem są zakwity fitoplanktonu. Jest to spowodowane stałym dopływem wód Pilicy i Luciąży zasobnych w składniki biogenne, które spływają do rzek z terenów rolnych⁵.

Na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki przeważają gleby brunatne właściwe oraz gleby bielcowe występujące na wysoczyznach i wyższych terasach nadzalewowych. Najbardziej pożądane dla rolnictwa są występujące płatowo czarne ziemie oraz gleby brunatne wykształcone na piaskach i glinach. Znaczna część gleb bielcowych i pseudobielcowych wymaga jednak poprawy stosunków wodnych. Gleby na terenie wsi Komorów, Chorzęcin i Wiaderno posiadają najlepsze klasy bonitacyjne⁶.

Gmina Tomaszów Mazowiecki jest zaliczana do strategicznych rejonów wykorzystania złóż w województwie łódzkim ze względu na bogactwo występowania surowców skalnych⁷. Do najważniejszych należą pochodzące z okresu kredy złoża piasków kwarcytowych (formierskich i szklarskich), które są największymi złożami tego typu w Europie i stanowią ok. 80% zasobów krajowych tej kopaliny. Pokłady surowca eksploatują Tomaszowskie Kopalnie Surowców Mineralnych „Biała Góra”.

Największe znaczenie dla formowania struktury przyrodniczej na obszarze gminy Tomaszów Mazowiecki mają doliny rzeczne oraz kompleksy leśne. Powierzchnia lasów w gminie Tomaszów Mazowiecki wynosi 6 524,4 ha co stanowi 43,6% powierzchni gminy (BDL GUS, 2014). Zróżnicowane zbiorowiska roślinne oraz bogata fauna obszarów leśnych i rejonu doliny Pilicy decydują o ponadprzeciętnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych gminy.

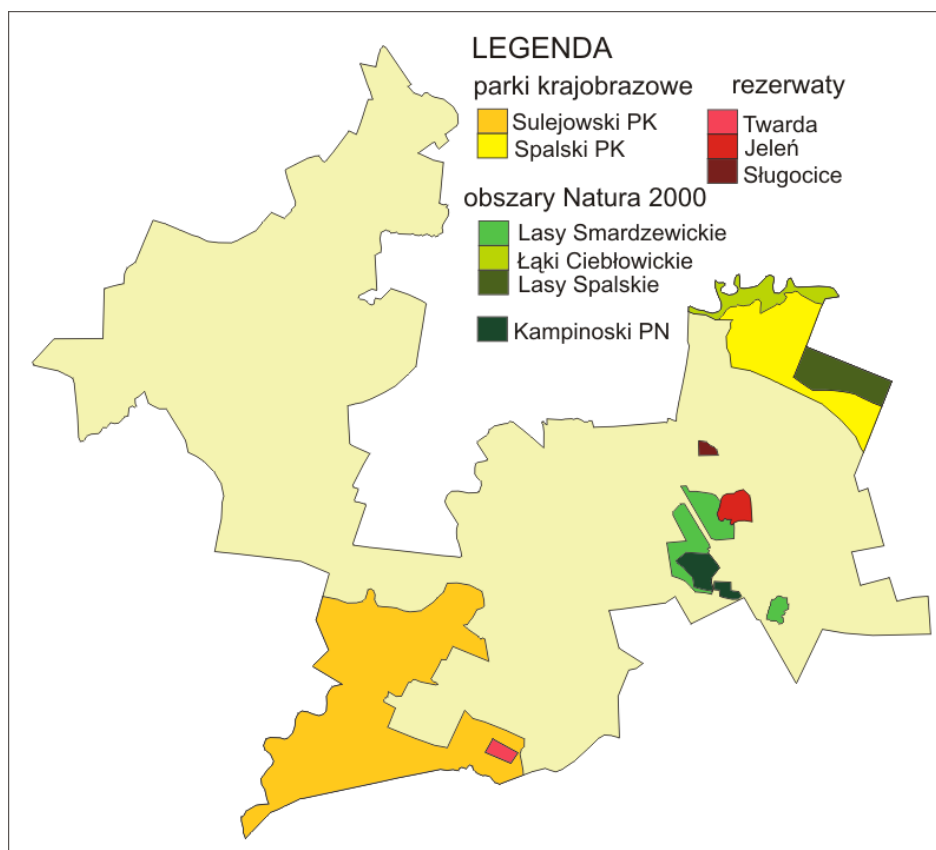
---

⁵ Jodłowski A., Gutkowska E., 2012, Ocena stanu troficzno-wodnego wód Zbiornika Sulejowskiego na podstawie indeksu Carlsona, Inżynieria i ochrona środowiska, t. 15, nr 4.

⁶ Opracowanie ekofizjograficzne gminy Tomaszów Mazowiecki, 2010.

⁷ Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego, 2020.

Rysunek 3. Powierzchniowe formy ochrony przyrody na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki

Źródło: Opracowanie własne na podstawie naturaz000.gdos.gov.pl

Bogactwo przyrodnicze gminy Tomaszów Mazowiecki wynikające w głównej mierze z jej usytuowania w malowniczej dolinie Pilicy i jej dopływów sprawia, że występują tu liczne formy ochrony przyrody: trzy rezerваты przyrody (rezerwat florystyczny Twarda, rezerwat florystyczny Sługocice, rezerwat leśny Jeleń), fragmenty dwóch parków krajobrazowych (Sulejowski i Spalski Park Krajobrazowy) i trzech obszarów Natura 2000 (Łąki Ciebłowickie, Lasy Spalskie, Lasy Smardzewickie), jak również użytki ekologiczne (14) i pomniki przyrody (3).

Osobliwością gminy jest Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach znajdujący się pod zarządem Kampinoskiego Parku Narodowego gdzie na powierzchni 56 ha przebywa wciąż kilkanaście żubrów białowieskiej linii genetycznej⁸. Obiekt pełni funkcje edukacyjne dzięki zamontowanym tarasom widokowym, gdzie zwiedzający mają możliwość obserwacji żubrów, ścieżce edukacyjnej z punktami informacyjnymi o żubrach i bogactwie przyrodniczym Lasów Spalskich oraz ścieżce przyrodniczo-leśnej. W roku 2014 Ośrodek został chwilowo zamknięty z powodu stwierdzonej gruźlicy w stadzie lecz jego dalsze funkcjonowanie i rola pozostaną w istniejącej formie.

Według badanych mieszkańców bogate środowisko przyrodnicze i walory krajobrazowe należą do największych zalet gminy.

⁸ dane uzyskane z Ośrodka Hodowli Żubrów w Smardzewicach, stan na 22.12.2014

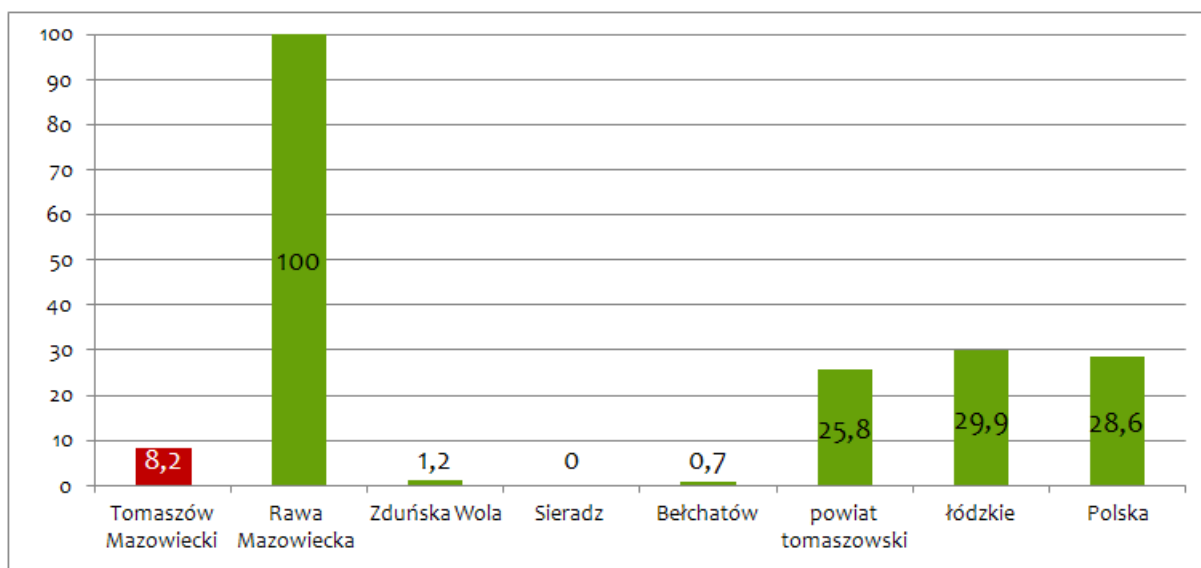
Planowanie przestrzenne i zagospodarowanie przestrzeni

Planowanie przestrzenne, będące jednym z najważniejszych zadań władz samorządowych umożliwia dbanie o ład przestrzenny w gminie. Skuteczne planowanie przestrzenne przekłada się zaś na warunki życia w gminie i jej atrakcyjność dla potencjalnych inwestorów⁹. Ponadto plany miejscowe stanowią podstawę ochrony walorów środowiska i krajobrazu, co ma szczególne znaczenie w gminach wiejskich graniczących z miastami ze względu na silną antropopresję i wzmożony ruch inwestycyjny¹⁰.

W 2013 r. gmina Tomaszów Mazowiecki posiadała 4 uchwalone, obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, które pokrywały 8,2% powierzchni gminy. Wskaźnik pokrycia planami jest dużo niższy od średniej wojewódzkiej czy krajowej, ale wyższy od porównywanych gmin (poza Rawą Mazowiecką, która w całości jest pokryta planami miejscowymi).

Uchwalanie planów zagospodarowania przestrzennego usprawnia znacznie proces realizacji inwestycji budowlanych co jest szczególnie ważne dla przedsiębiorców oraz mieszkańców dlatego też ważnym działaniem gminy powinno być zwiększenie wysiłków w kierunku planowania przestrzennego.

Rysunek 4. Udział powierzchni objętej uchwalonymi obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego na tle porównywanych jednostek terytorialnych w 2013 r.

Źródło: BDL GUS, 2014

⁹ Feltynowski M., 2010, Planowanie przestrzenne na obszarach wiejskich Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego a problem rozprzestrzeniania się miast (w:) Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich, nr 13

¹⁰ Feltynowski M., 2003, Planowanie miejscowe a użytkowanie terenów w wybranych gminach wiejskich województwa łódzkiego, dspace.uni.lodz.pl

Infrastruktura techniczna

Wyposażenie w infrastrukturę może być czynnikiem przesądającym o atrakcyjności lub nieatrakcyjności danego obszaru, a zatem decyduje o szansach/barierach na jego dalszy rozwój. Infrastruktura aktywizuje postęp społeczno-gospodarczy, ma ogromny wpływ na poziom życia mieszkańców oraz przyczynia się do minimalizowania negatywnej presji wywieranej przez ludzi na środowisko¹¹.

Infrastruktura transportowa i komunikacja publiczna

Barierą w prawidłowym funkcjonowaniu układu komunikacyjnego w gminach może być: zły stan techniczny sieci drogowej na który składają się m.in. uszkodzenia nawierzchni, odkształcenia powierzchni (koleiny), słabo utwardzone pobocza. Koszty bieżącego utrzymania dróg gminnych są często znacznie wyższe niż przewiduje budżet gminy, co sprawia że stan dróg z roku na rok ulega pogorszeniu. Zły stan dróg oraz brak chodników i oświetlenia ulicznego przekłada się natomiast na szereg zagrożeń dla kierowców i pieszych poruszających się po drogach. Należy też zauważyć, że infrastruktura drogowa jest jednym z kluczowych czynników determinujących rozwój gospodarczy gmin, co więcej wpływa znacząco na jakość życia mieszkańców i atrakcyjność inwestycyjną gminy¹².

Łączna długość dróg gminnych w gminie Tomaszów Mazowiecki według danych za 2013 r. wynosi 93,8 km¹³. Analiza istniejącego układu drogowego wykonana w dokumencie studium ruchowego wskazuje, że drogi gminne służą bezpośredniej obsłudze komunikacyjnej terenów gminy, wyprowadzają ruch na drogi wyższych kategorii i uzupełniają powiązania o lokalnym znaczeniu. Większość dróg na terenach zabudowanych wyposażone jest w chodniki dla pieszych. Na pozostałych odcinkach dróg ruch pieszy odbywa się na poboczach i na jezdni¹⁴.

Gminę przecina droga ekspresowa nr 8 Wrocław – Tomaszów Mazowiecki – Warszawa – granica państwa PL-LT (Budzisko), stanowiąca część drogi międzynarodowej E67 oraz ważna dla powiatu tomaszowskiego droga wojewódzka nr 713 Łódź-Tomaszów Mazowiecki-Opoczno. Warto zauważyć, że transport ładunków z kopalni Biała Góra odbywa się częściej za pomocą transportu drogowego, niż transportu kolejowego¹⁵.

Systematycznie podejmowane są inwestycje mające na celu modernizację infrastruktury drogowej na terenie gminy jednakże ograniczone środki w budżecie na drogi gminne utrudniają realizację wszystkich potrzeb.

---

¹¹ Chudy W., 2008, Infrastruktura techniczna a rozwój turystyki w gminach wiejskich województwa małopolskiego, Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich, nr 3.

¹² Kocur-Bera K., 2011, Rozwój infrastruktury na przykładzie wybranych gmin wiejskich, Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich, nr 1, s.34.

¹³ dane za 2013 r., pozyskane z Urzędu Gminy.

¹⁴ Studium ruchowe poprawy dostępności drogowej projektowanego obszaru funkcjonalnego w ramach realizacji projektu „Partnerstwo na rzecz rozwoju obszaru funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”, 2014.

¹⁵ Tamże.

Komunikacja w gminie Tomaszów Mazowiecki obsługiwana jest przede wszystkim przez Miejski Zakład Komunikacyjny w Tomaszowie Mazowieckim. Na początku 2014 r. nastąpiła reorganizacja transportu publicznego w gminie, której skutkiem było zmniejszenie liczby kursów. Obecnie miejscowości gminne obsługuje 11 linii autobusowych. Usługi przewozowe oferują też przewoźnicy prywatni. Przez gminę Tomaszów Mazowiecki przejeżdżają busy z Tomaszowa Mazowieckiego w kierunku Łodzi, Piotrkowa Trybunalskiego, Sulejowa, Smardzewic czy Wolborza. Oprócz komunikacji autobusowej mieszkańcy mogą korzystać z komunikacji kolejowej – pociągu relacji Tomaszów Mazowiecki - Opoczno.

W studium ruchowym zostały wymienione również miejsca parkowania pojazdów na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki. Przy zalewie zlokalizowany jest płatny parking z nawierzchni betonowej o powierzchni ok 800 m² posiadający ok 35 miejsc postojowych. Z uwagi na bardzo duże zainteresowanie atrakcjami turystycznymi zalewu, jako miejsca postojowe wykorzystywane są pobocza jezdni oraz tereny zielone w pobliżu dróg dojazdowych do zalewu. Możliwość parkowania przy obiekcie jest niewystarczająca w stosunku do zapotrzebowania. Przez analogię do stanu technicznego odcinków dróg stan techniczny parkingu posiada poziom krytyczny – klasa D. Natomiast przed Ośrodkiem Hodowli Żubrów zlokalizowany jest parking z nawierzchni gruntowej o powierzchni ok 1200 m², posiadający ok 48 miejsc postojowych. Z uwagi na tak dużą liczbę miejsc postojowych, możliwość parkowania przy obiekcie jest wystarczająca. Brak możliwości oceny stanu technicznego parkingu z uwagi na nawierzchnię gruntową¹⁶.

W opinii mieszkańców gminy kolejną po bezrobociu najczęściej wskazywaną wadą gminy jest zła jakość infrastruktury drogowej oraz dostępności komunikacyjnej. Badani wskazywali na problem jakim jest brak połączeń komunikacyjnych między gminami, a także zły stan nawierzchni drogowej, ulic i chodników.

Infrastruktura komunalna

Wyposażenie w infrastrukturę jest podstawowym warunkiem prowadzenia wszelkiej działalności gospodarczej. Określa przestrzenne rozmieszczenie, zakres oraz strukturę tej działalności. Poziom rozwoju infrastruktury może być czynnikiem przesądzającym o atrakcyjności lub nieatrakcyjności danego obszaru a zatem decyduje o szansach/barierach na jego dalszy rozwój. Infrastruktura aktywizuje zatem postęp społeczno-gospodarczy i ma ogromny wpływ na poziom życia mieszkańców¹⁷. Co więcej wyposażenie regionów w urządzenia i obiekty infrastruktury komunalnej, w szczególności wodno-kanalizacyjnej jest ważne z punktu widzenia ochrony środowiska naturalnego ponieważ przyczynia się do minimalizowania negatywnej presji wywieranej przez ludzi na komponenty środowiska, przede wszystkim na wody powierzchniowe i podziemne, gleby i biosferę.

---

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Chudy W., 2008, Infrastruktura techniczna a rozwój turystyki w gminach wiejskich województwa małopolskiego, Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich, nr 3.

Dostęp do wody pitnej o określonej czystości i jakości decyduje o warunkach życia mieszkańców. Gmina Tomaszów Mazowiecki zaopatrywana jest w wodę przez wodociągi zbiorowe ze stacjami wodociągowymi w Cekanowie, Swolszewicach Małych, Ciebłowicach Dużych, Wiadernie, Smardzewicach, Twardej, Wąwale, Łazisku, Chorzęcinie. System sieci wodociągowej wymaga stałej rozbudowy na obszarach rozwijającego się budownictwa mieszkaniowego.

W 2013 r. z instalacji wodociągowej korzystało 85% mieszkańców gminy. Należy zaznaczyć, że tylko pojedyncze budynki i gospodarstwa na terenie gminy mają indywidualne zasilanie w wodę. W gminie funkcjonują też zakładowe sieci wodociągowe np. Smardzewice – Biała Góra. Dlatego też, wskaźnik dostępności do sieci wodociągowej jest zapewne znacznie wyższy niż wskazują na to statystyki (ponad 99% mieszkańców)¹⁸.

Sprawnie działający system odprowadzania ścieków bytowych ma kluczowe znaczenie dla poprawy warunków życia mieszkańców oraz dla ochrony środowiska naturalnego. Inne sposoby odbioru ścieków jak ich gromadzenie w szambach a następnie wywóz stwarzają większe zagrożenie dla środowiska gdyż z nieszczelnych zbiorników zanieczyszczenia mogą przenikać do gleb oraz wód powierzchniowych i podziemnych. Problemem na obszarach wiejskich jest również kierowanie ścieków bezpośrednio do rzek lub wywożenie ich na pola uprawne.

Oczyszczalnia ścieków znajduje się we wsi gminnej Ciebłowice Duże. Jest to biologiczna oczyszczalnia ścieków typu BIOCLERE o przepustowości 110 m³/dobę. Rozbudowa systemu kanalizacji sanitarnej w gminie pociągnęła konieczność budowy nowej oczyszczalni ścieków, która powstała w Zawadzie. Jej przepustowość docelowa wynosi 380 m³/dobę. Obecnie uruchomiony jest jeden reaktor o przepustowości 190 m³/dobę¹⁹.

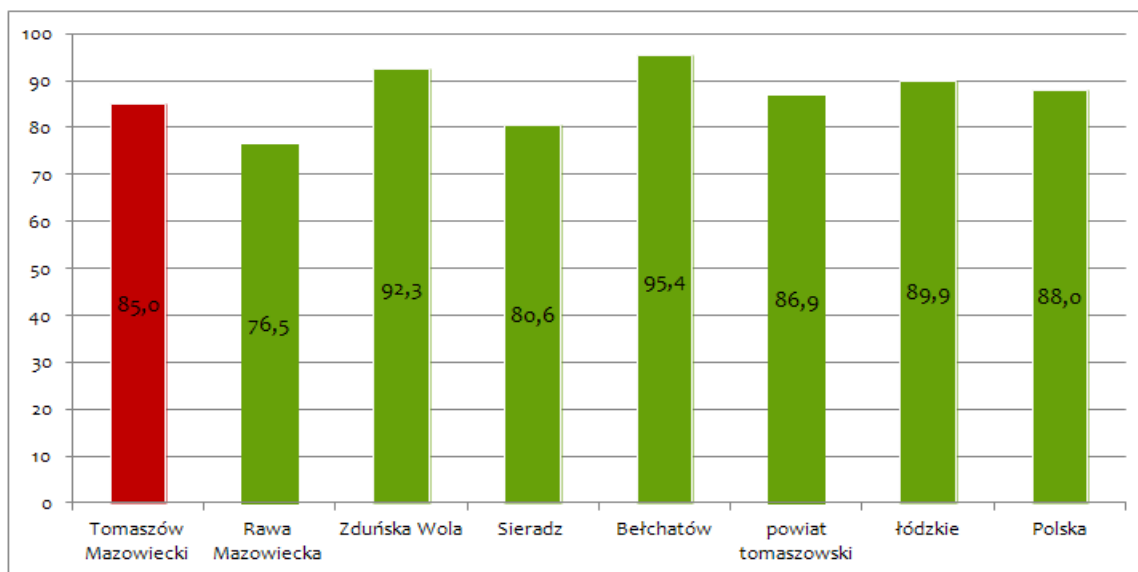
Według danych BDL GUS za rok 2013 wskaźnik dostępności do sieci kanalizacyjnej na terenie gminy wynosił 9,2%, co w porównaniu z powiatem tomaszowskim (54,2%), województwem łódzkim (60,4%) czy Polską (64,3%) jest wartością wielokrotnie niższą. Niewystarczający rozwój systemu odprowadzania ścieków na obszarach wiejskich jest problemem obserwowanym na terenie całego powiatu tomaszowskiego. We wszystkich gminach oprócz Tomaszowa Mazowieckiego i Lubochni odsetek mieszkańców korzystających z czynnej sieci kanalizacyjnej jest niższy niż średnia dla powiatu.

Rysunek 5. Odsetek mieszkańców korzystających z czynnej sieci wodociągowej w 2013 roku na tle porównywanych jednostek terytorialnych

---

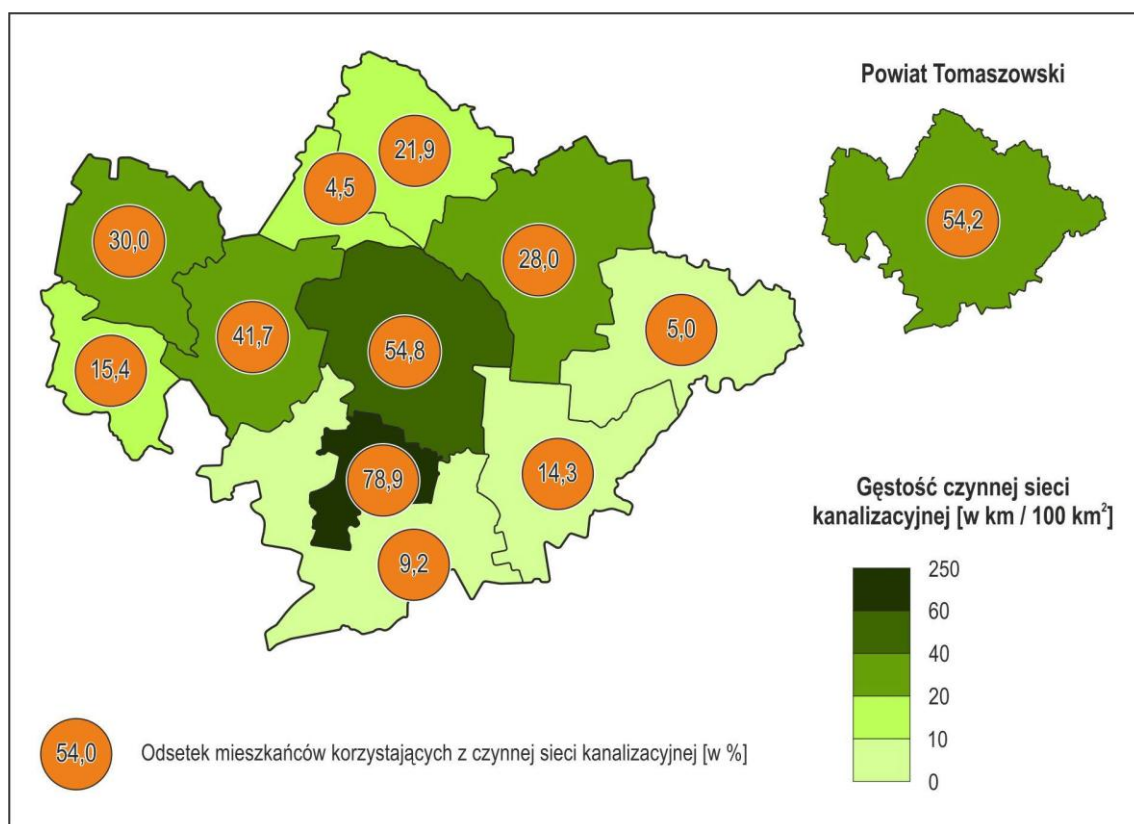
¹⁸ dane pozyskane z Gminy, data pozyskania 16.12.2014

¹⁹ dane Urzędu Gminy (grudzień 2014 r.)

Źródło: BDL GUS, 2014

Rysunek 6. Gęstość czynnej sieci kanalizacyjnej i odsetek mieszkańców z niej korzystających w powiecie tomaszowskim w 2013 r.

Źródło: Raport z badań w ramach działania 5. Badanie potencjalnych kierunków rozwoju i wydanie rekomendacji dla projektowanego Obszaru Funkcjonalnego, 2014

Od kilku lat trwają intensywne prace nad rozbudową kanalizacji sanitarnej w gminie. Ze względu na rodzaj zabudowy mieszkaniowej (zwarta lub rozproszona), część miejscowości przynależy do Aglomeracji, zdefiniowanych w Krajowym Programie Oczyszczania Ścieków Komunalnych a część miejscowości znajduje się poza obszarem Aglomeracji.

Agglomeracja Tomaszów Mazowiecki (powyżej 15 000 RML) z mechaniczno-biologiczną oczyszczalnią ścieków w Tomaszowie Mazowieckim. Przynależą do niej następujące miejscowości: Komorów, Zaborów I, Zaborów II, Wąwał, Smardzewice oraz część miejscowości Twarda, Tresta, Wiaderno, Swolszewice Małe (*dla której osiągnięto współczynnik koncentracji powyżej 120 osób/km*).

Agglomeracja Zawada (od 2000 do 10 000 RML) z biologiczno-mechaniczną oczyszczalnią ścieków w Zawadzie – wybudowana w 2014r. Przynależą do niej miejscowości: Zawada, Godaszewice, Chorzęcin (kanalizację sanitarną wybudowano w 2014r – długość 10,55km), Łazisko, Niebrów, Łagiewniki (kanalizacja sanitarna w trakcie budowy, zakończenie do czerwca 2015r. – długość 7,60km) oraz Jadwigów i część Kol. Zawada (na etapie projektowania – długość ok. 5,2 km). Planowana jest również budowa drugiego reaktora na oczyszczalni ścieków w Zawadzie.

W ramach projektu pn. „Modernizacja oczyszczalni ścieków i skanalizowanie części Aglomeracji Tomaszowa Mazowieckiego” jest budowana obecnie sieć kanalizacji sanitarnej przez Zakład Gospodarki Wodno-Kanalizacyjnej Sp.z.oo. na znacznym obszarze miejscowości Komorów, Zaborów I, Zaborów II, Wąwał, Smardzewice – długość sieci ok. 44,2 km. Dla pozostałych ulic w tych miejscowościach, nie ujętych w projekcie ZGW-K, jest wykonywana obecnie przez Gminę Tomaszów Mazowiecki dokumentacja projektowa dla sieci kanalizacji sanitarnej o długość ok. 12 km.

Gmina zleciła również opracowanie dokumentacji projektowej dla pozostałych miejscowości przynależących do Aglomeracji Tomaszów Mazowiecki tj. części miejscowości Wiaderno, Swolszewice Małe, Twarda, Tresta (*dla której osiągnięto współczynnik koncentracji powyżej 120 osób/km*) – długość projektowanej sieci ok. 14,5km oraz dla pozostałej części tych miejscowości, znajdujących się poza obszarem Aglomeracji – długość projektowanej sieci ok. 11,70km

Poza obszarem Aglomeracji znajduje się również funkcjonująca oczyszczalnia biologiczna ścieków w Ciebłowicach Dużych, obsługująca całe sołectwo. Sieć kanalizacji sanitarnej została wybudowana w 1999r. o długość 4,8 km.²⁰

Należy zauważyć, że zróżnicowanie w dostępności do systemu kanalizacji sanitarnej między miastami a obszarami wiejskimi jest zjawiskiem charakterystycznym dla całego kraju. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb mieszkańców z zakresu zaopatrzenia w wodę oraz odprowadzania ścieków należą do zadań własnych gminy i realizowane są w miarę możliwości finansowych samorządów²¹. Rozbudowa infrastruktury technicznej jest przedsięwzięciem niezwykle kosztownym i rozłożonym w czasie. Dlatego też nie wszystkie samorządy terytorialne

---

²⁰ http://www.tomaszow-tit.pl/arttykul,Kanalizacja_dla_wsi,14114.html, pozyskane 18.12.2014 r.

²¹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, art. 7, (Dz.U. 2013 poz. 594).

na to stać, w związku z czym są zmuszone poszukiwać dodatkowych źródeł finansowania inwestycji infrastrukturalnych. Gdy już się to uda często kolejnym wyzwaniem przed jakim staje gmina jest przełamywanie oporu mieszkańców wobec podłączania się do systemu kanalizacyjnego. Niska świadomość na temat zagrożeń wiążących się z odprowadzaniem ścieków do szamb lub ich nielegalnym wylewaniem na pola uprawne oraz niechęć ponoszenia kosztów odprowadzania ścieków może opóźniać inwestycję. Dlatego działania infrastrukturalne powinny być poprzedzane kampaniami informującymi na temat potencjalnych korzyści dla środowiska i poprawy jakości życia mieszkańców związanych z podłączeniem do sieci kanalizacyjnej.

Trzeba też nadmienić, że istotny wpływ na rozwój infrastruktury komunalnej wywiera istniejący stan użytkowania terenu. Jednostkowe koszty budowy infrastruktury technicznej na terenach wiejskich o rozproszonej zabudowie jednorodzinnej, są zdecydowanie wyższe niż na terenach zurbanizowanych o wysokiej gęstości zaludnienia. Inną barierą rozwoju infrastruktury komunalnej może być wysoka lesistość i występowanie obszarów chronionych, szczególnie obszarów Natura 2000 gdzie pojawia się ryzyko konfliktów środowiskowych.

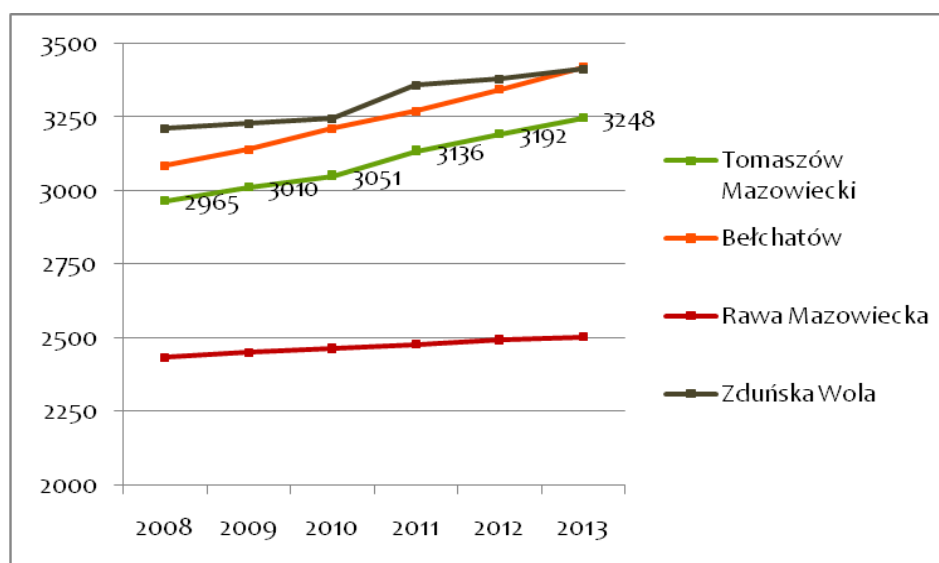
Oprócz wspomnianych korzyści czyli podniesienia jakości życia mieszkańców i zmniejszenia negatywnej presji na środowisko przyrodnicze wysoka dostępność do infrastruktury komunalnej podnosi atrakcyjność inwestycyjną, osiedleńczą i turystyczną obszarów. W miejscach gdzie na przykład ze względu na wysokie koszty budowa tego typu infrastruktury jest utrudniona można wziąć pod uwagę rozwój systemu przydomowych oczyszczalni ścieków.

Mieszkalnictwo

Warunki mieszkaniowe są obok potrzeb żywnościowych jedną z podstawowych potrzeb człowieka a zatem decydują o jego prawidłowym funkcjonowaniu w innych sferach życia. Są również wyznacznikiem poziomu i jakości życia ludzi w miastach i gminach. Oprócz dostępności do budynków mieszkalnych niebagatelną rolę gra ich wyposażenie w instalacje techniczno-sanitarne oraz ogólny stan techniczny budynków.

Gmina Tomaszów Mazowiecki charakteryzuje się stałą tendencją wzrostową w zakresie ilości budynków mieszkalnych. W 2013 r. w gminie było 3248 budynków mieszkalnych, co w stosunku do roku 2008 oznacza przyrost o 283 mieszkania, czyli o 9,5%. Bardziej miarodajnym wskaźnikiem odzwierciedlającym natężenie budownictwa mieszkaniowego jest liczba oddawanych do użytku lokali mieszkalnych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Wysoka wartość tego wskaźnika pozwala w pośredni sposób wnioskować, że dany obszar charakteryzuje się wysoką atrakcyjnością osiedleńczą. W 2013 roku na każdy 1000 mieszkańców gminy Tomaszów Mazowiecki przypadało średnio 6,5 nowych lokali mieszkalnych, co jest wartością wysoką w porównaniu z wartością 1,7 zanotowaną w Tomaszowie Mazowieckim. Znaczne natężenie budownictwa mieszkaniowego można tłumaczyć procesami suburbanizacyjnymi zachodzącymi w strefie podmiejskiej Tomaszowa Mazowieckiego.

Rysunek 7. Zmiana liczby budynków mieszkalnych w gminie Tomaszów Mazowiecki na tle wybranych gmin w latach 2008 – 2013.

Źródło: BDL GUS, 2014

SFERA GOSPODARCZA

Struktura lokalnej gospodarki

Jedno z definicyjnych ujęć mówi, że „gospodarka lokalna stanowi zbiór podmiotów gospodarujących na terenie gminy, między którymi istnieją różnorodne powiązania i współzależności, wynikające nie tylko z ich współpracy, tj. wymiany dóbr i usług, świadczenia pracy, ale i konkurencji itd.”²². Z perspektywy rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek terytorialnych największe znaczenie ma liczba podmiotów gospodarczych, ich wielkość oraz struktura branżowa i własnościowa.

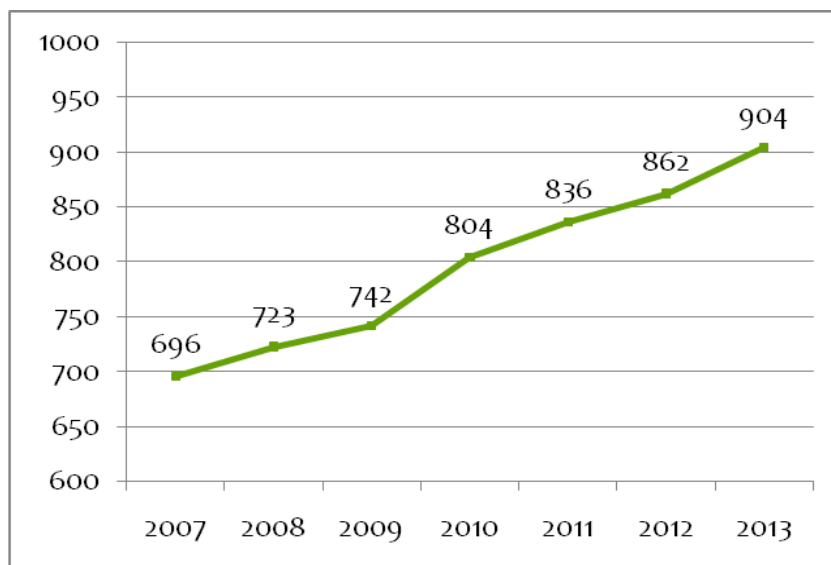
W 2013 r. do rejestru REGON były wpisane 904 podmioty gospodarcze z gminy Tomaszów Mazowiecki. Liczba podmiotów gospodarczych w gminie z roku na rok przyrasta. W stosunku do roku 2007 nastąpił wzrost o 208 podmiotów tj. o 29,9%. Wskaźnik przedsiębiorczości będący sumą podmiotów gospodarczych przypadającą na 1000 mieszkańców również przyjmuje wysoką wartość (130,8) w stosunku do uwzględnianych w porównaniu gmin, gmin powiatu tomaszowskiego i średniej dla całego powiatu (124,7). Przytoczone dane pozwalają stwierdzić, że gmina Tomaszów Mazowiecki jest atrakcyjna dla lokalizowania i prowadzenia działalności gospodarczej. Należy nadmienić, że obszary wiejskie znajdujące się w zasięgu oddziaływania miast wyznaczonym obszarem metropolitalnym czy obszarem funkcjonalnym zazwyczaj wyróżniają się zauważalnie wyższym poziomem przedsiębiorczości w stosunku do obszarów wiejskich znajdujących się poza strefą oddziaływań miasta. Obserwowany przyrost liczby podmiotów gospodarczych w gminie może świadczyć także o postępującym procesie rozproszenia działalności gospodarczych w kierunku strefy podmiejskiej Tomaszowa

²² Gospodarka lokalna (red.) Bról R., 1995, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław, s. 5.

Mazowieckiego, co objawia się szybszym rozwojem firm w otoczeniu miasta niż w samym mieście.

Rysunek 8. Zmiana liczby podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON w latach 2007 –2013 w gminie Tomaszów Mazowiecki

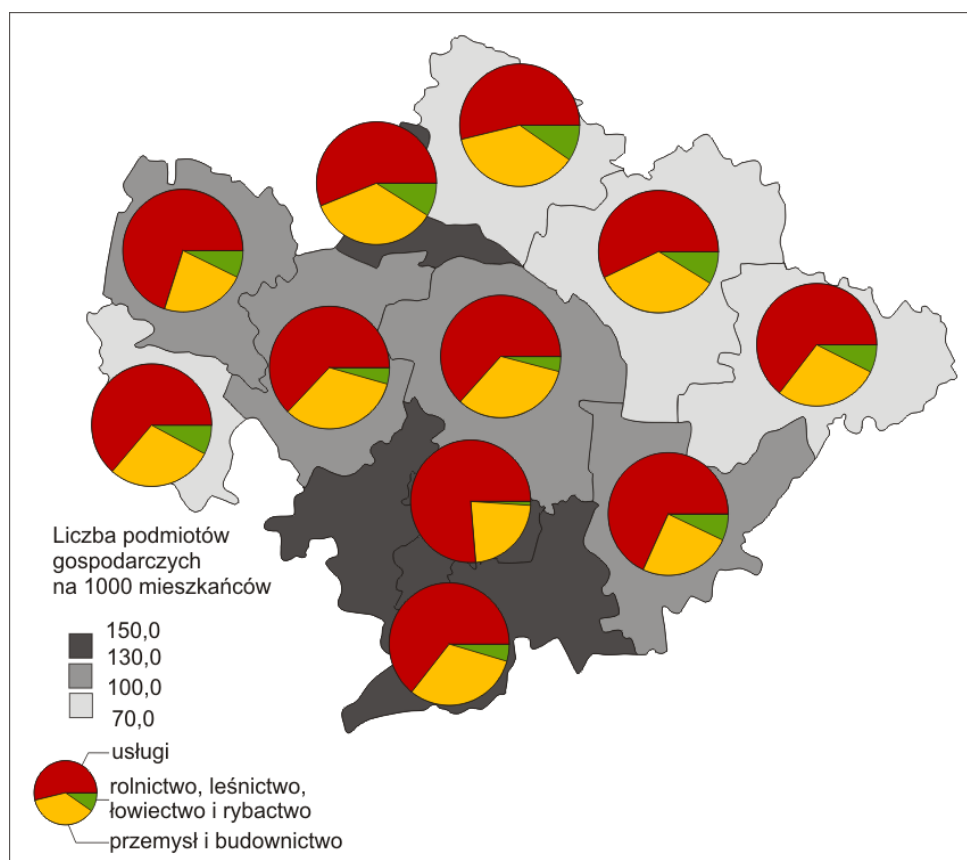

Źródło: BDL GUS, 2014

W strukturze branżowej podmiotów gospodarczych uwzględniającej podział na poszczególne sekcje PKD 2007 w gminie Tomaszów Mazowiecki zaznaczyła się przewaga podmiotów z trzech sekcji: sekcji G (Handel hurtowy i detaliczny, naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle), do której zakwalifikowano 25,9% wszystkich podmiotów gospodarczych, sekcji F (Budownictwo) (15,7%) oraz sekcji C (Przetwórstwo przemysłowe) (14,2%).

Gmina Tomaszów Mazowiecki stosuje aktywną politykę proinwestycyjną. W miejscowości Łazisko dysponuje terenem inwestycyjnym o powierzchni 17,06 ha posiadającym przeznaczenie na cele aktywizacji gospodarczej. Obecnie trwają prace nad planem zagospodarowania przestrzennego dla terenów inwestycyjnych oraz lokalizacją drogi dojazdowej łączącej tereny inwestycyjne z węzłem Tomaszów Centrum drogi ekspresowej S-8 Warszawa - Wrocław.

Rysunek 9. Wskaźnik przedsiębiorczości i struktura podmiotów gospodarczych w powiecie tomaszowskim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL GUS, 2014

Rolnictwo

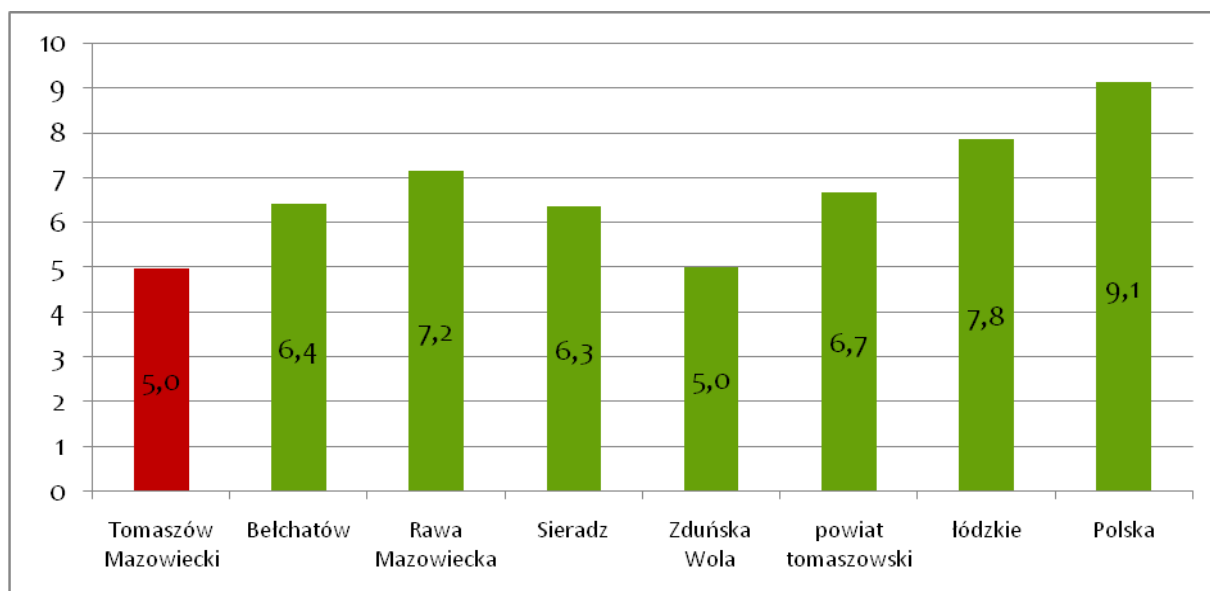
Gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki posiada rolniczo-przemysłowy charakter. Użytki rolne zajmowały w 2005 r. (najświeższe dostępne na BDL GUS dane) 42,5% powierzchni gminy, z czego aż 82,3% stanowiły grunty orne. Gospodarstwa rolne w gminie są mocno rozdrobnione o czym świadczy mała przeciętna powierzchnia gospodarstwa prowadzącego działalność rolną (w 2010 r. wynosiła 5 ha). Gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki posiada mniejszą powierzchnię zajęta przez użytki rolne w porównaniu z jednostkami terytorialnymi o podobnym charakterze (np. Zduńska Wola 65,2%) jednakże rolnictwo w dalszym ciągu odgrywa w gminie istotną rolę o czym może świadczyć stosunkowo duży udział użytków rolnych przeznaczonych pod grunty orne.

Niewielkie, rozdrobnione gospodarstwa nie dają prowadzącym je rolnikom szans na utrzymanie z uprawy roli ze względu na małą dochodowość.

Poszukiwanie dochodów coraz częściej skłania rolników do dywersyfikacji produkcji rolnej. Źródłami dochodów mogą być: praca na własny rachunek, praca najemna lub świadczenia socjalne. Prowadzenie działalności pozarolniczej jest przejawem aktywności i przedsiębiorczości rolników. Formą dywersyfikacji gospodarstw rolnych może być np. prowadzenie działalności agroturystycznej. Rozwój agroturystyki bazuje zarówno na zasobach gospodarstw rolnych jak i

na zasobach przyrodniczych i kulturowych wsi. Dlatego też korzyści płynące z tej działalności odczuwają nie tylko rolnicy prowadzący gospodarstwa agroturystyczne ale i społeczności lokalne zamieszkujące wsie. Korzyści te wskazują na potrzebę zdyktowania działalności agroturystycznej na obszarach wiejskich i zajęcie przez nią ważnego miejsca w rozwoju pojedynczych gospodarstw i całych wsi²³.

Rysunek 10. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa prowadzącego działalność rolną w 2010 r.

Źródło: BDL GUS, 2014

Rynek pracy

Szczególnie dotkliwym problemem w skali krajowej, regionalnej i lokalnej jest bezrobocie, które hamuje rozwój gospodarczy i generuje negatywne zjawiska społeczne.

Tabela 1. Struktura zarejestrowanych bezrobotnych według płci oraz udział bezrobotnych na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2013 roku w gminie Tomaszów Mazowiecki na tle wybranych gmin.

²³ Sikorska-Wolak W., 2011, Dywersyfikacja ekonomiczna gospodarstw rolnych jako przejaw przedsiębiorczych zachowań rolników, SGGW, Warszawa
http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/EIOGZ_2011_nr93_s29.pdf dostęp 01.12.2014.

Jednostka terytorialna	Mężczyźni	Kobiety	Bezrobotni na 100 osób w wieku produkcyjnym
Tomaszów Mazowiecki	53,5	46,5	10,6
Bełchatów	42,8	57,2	8,7
Rawa Mazowiecka	53,4	46,6	6,4
Sieradz	52,7	47,3	8,1
Zduńska Wola	49,3	50,7	9,2
powiat tomaszowski	53,1	46,9	10,7
łódzkie	51,2	48,8	9,2
Polska	49,0	51,0	8,4

Źródło: BDL GUS, 2014

Liczba bezrobotnych zarejestrowanych w gminie Tomaszów Mazowiecki wynosiła w 2013 r. 733 osoby. Wśród zarejestrowanych bezrobotnych dominowali mężczyźni (53,5%). Skalę zjawiska bezrobocia obrazuje wskaźnik bezrobocia będącym stosunkiem liczby zarejestrowanych bezrobotnych do liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym. Wskaźnik ten w gminie Tomaszów Mazowiecki należy do jednego z najwyższych w porównaniu z wybranymi gminami. Na każde 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 10,6 osób pozostających bez zatrudnienia. Jest to wartość wyższa od średniej dla województwa (9,2) i dla kraju (8,4).

Według danych Powiatowego Urzędu Pracy stopa bezrobocia w powiecie tomaszowskim na koniec 2013 r. wynosiła 17,9% plasując powiat na trzecim miejscu w województwie wśród powiatów o najwyższej stopie bezrobocia. W gminie Tomaszów Mazowiecki nastąpił spadek liczby bezrobotnych o 43 osoby w stosunku do roku 2012 i wynosił w grudniu 2013 r. 733 osoby.

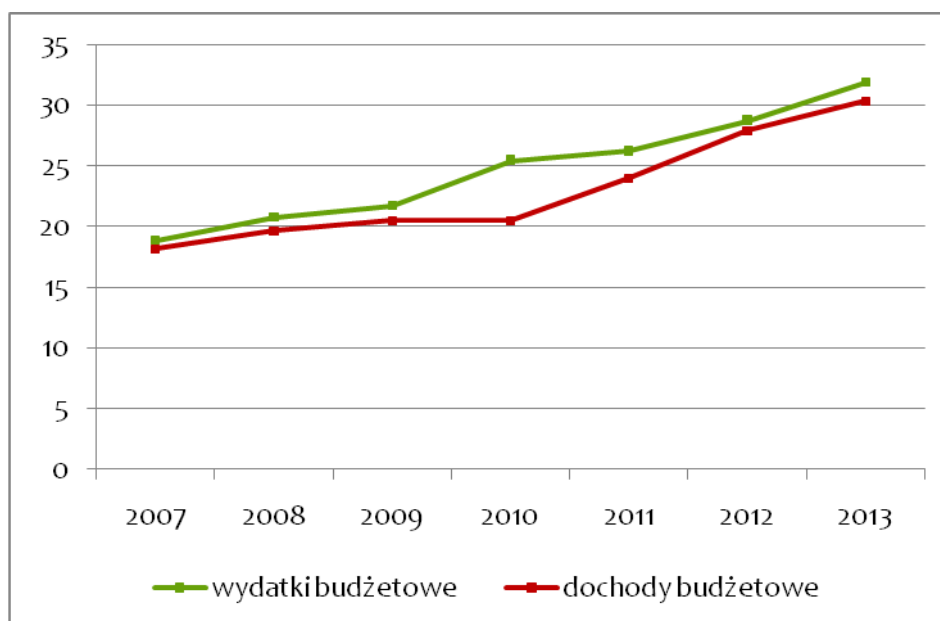
Badani mieszkańcy pytani o to, czy gmina jest dobrym miejscem do zamieszkania wystawili średnią ocenę 3,59 (na skali 1-5), co jest średnią nieco niższą od średniej ogólnej dla powiatu (3,71). Natomiast znacznie niżej mieszkańcy ocenili gminę w przypadku pytania czy jest ona dobrym miejscem do znalezienia pracy (średnia ocena 2,66 na skali 1-5), co również jest wartością niższą od średniej dla powiatu (2,80). Wskazania mieszkańców potwierdzają, że problem bezrobocia w gminie nie może być bagatelizowany.

Finanse samorządowe

Finanse samorządowe odgrywają najważniejszą rolę w procesie strategicznego zarządzania jednostką terytorialną jaką jest gmina. Struktura dochodów i wydatków ogólnych w latach 2007-2013 jest raczej stabilna. Zarówno dochody jak i wydatki wykazywały stałą tendencję wzrostową przy czym każdego roku wydatki nieznacznie przewyższały dochody. Żeby móc porównywać kondycję finansową poszczególnych gmin stosuje się wskaźnik dochodów i wydatków budżetowych w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Wskaźnik ten w gminie Tomaszów Mazowiecki, w 2013 r. wyniósł odpowiednio 2834,2 zł (dochody) i 2979,6 zł (wydatki). Pozostałe

gminy uwzględnione w porównaniu charakteryzują się podobnym poziomem dochodów i wydatków budżetowych natomiast na tle gmin wiejskich powiatu gmina Tomaszów Mazowiecki charakteryzowała się w 2013 r. najniższymi dochodami na 1 mieszkańca. Należy jednak zauważyć, że wśród wszystkich gmin powiatu tomaszowskiego to miasto Tomaszów Mazowiecki wypada najślabiej z dochodami na 1 mieszkańca wynoszącymi 2777,62 zł.

Rysunek 11. Dochody i wydatki budżetowe w gminie Tomaszów Mazowiecki w latach 2007 – 2010 (w mln zł)

Źródło: BDL GUS, 2014

W 2013 r. w strukturze dochodów gminy Tomaszów Mazowiecki przeważały dochody własne, które stanowiły 53,6% dochodów w budżecie. Jest to ważne źródło dochodów dla gminy, które pokazuje jaki jest poziom jej samodzielności finansowej, czyli na ile gmina jest uniezależniona od środków finansowych płynących z budżetu państwa. Spośród porównywanych gmin tylko gmina Bełchatów miała większy udział dochodów własnych (62,0%).

Tabela 2. Dochody budżetowe gminy Tomaszów Mazowiecki i porównywanych jednostek terytorialnych według głównych źródeł pochodzenia w 2013 roku

Jednostka terytorialna	Dochody własne	Dotacje celowe	Subwencje ogólne
Tomaszów Mazowiecki	53,6	14,6	31,8
Bełchatów	62,0	16,4	21,5
Rawa Mazowiecka	45,3	17,8	36,9
Sieradz	37,0	18,8	44,3
Zduńska Wola	44,8	15,0	40,2
powiat tomaszowski	50,9	18,6	30,5

łódzkie	53,5	16,0	30,5
Polska	50,4	17,2	32,4

Źródło: BDL GUS, 2014

Najwięcej środków z budżetu gmina przeznacza na wydatki związane z oświatą i wychowaniem (37,4% ogółu wydatków), gospodarką komunalną i ochroną środowiska (19,8%), oraz pomocą społeczną (15,1%).

SFERA SPOŁECZNA

Struktura demograficzna ludności

W kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek terytorialnych struktura demograficzna ludności jest jednym z czynników, który determinuje kierunek i możliwości rozwojowe miast i gmin. To mieszkańcy poszczególnych jednostek osadniczych tworzą bowiem rynek pracy, rynek zbytu dla działalności gospodarczych jak również wpływają na stopień atrakcyjności tychże jednostek dla potencjalnych inwestorów.

W 2013 r. gminę wiejską Tomaszów Mazowiecki zamieszkiwało 10772 osób, co stanowi 9% ogółu ludności w powiecie tomaszowskim. Gęstość zaludnienia wynosiła 72 osoby na km² co plasuje gminę na trzecim miejscu wśród gmin wiejskich powiatu tomaszowskiego zaraz po gminie Ujazd (82 os/km²) i Budziszewice (75 os/km²). W latach 2004-2013 następował systematyczny, lecz nie gwałtowny przyrost liczby ludności w gminie (w stosunku do 2004 r. przyrost o 11,5%). Dynamika przyrostu ludności w gminie była znacznie wyższa niż w powiecie (1,4%) czy województwie (2,9%).

Trendy demograficzne

Gmina cechuje się wysokim dodatnim przyrostem rzeczywistym. Składa się na niego ujemny przyrost naturalny (-2,1‰) oraz wysokie dodatnie saldo migracji (13,2‰). Wobec niepokojącego ujemnego przyrostu naturalnego w gminach dane dotyczące salda migracji są optymistyczne. W gminie Tomaszów Mazowiecki latach 2004-2013 niezmiennie utrzymywało się dodatnie saldo ruchu wędrownego a zatem liczba zameldowanych osób przekraczała liczbę wymeldowanych. Pozwala to wnioskować, że zjawisko suburbanizacji zachodzi w gminie szczególnie intensywnie i charakteryzuje się ona wysoką atrakcyjnością osadniczą dla mieszkańców miasta Tomaszów Mazowiecki. Procesy suburbanizacji są charakterystyczne również dla innych miast województwa łódzkiego tj. Piotrków Trybunalski, Skierniewice i Łódź. Miasta te cechują się ujemnym saldem migracji, zaś otaczające je gminy notują dodatni przyrost rzeczywisty, który jest spowodowany wysokim dodatnim saldem migracji. Przeważającym kierunkiem ruchu wędrownego, jeśli chodzi o zameldowania są zameldowania z miast stanowiące niezmiennie od 2004 r. ok. 80% ogółu zameldowań. Przyrost liczby mieszkańców w gminie nie od razu przekłada się na korzyści. Jeśli bowiem osiedleńcy nie meldują się na terenie gminy to ta nie osiąga wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych PIT. Żeby napływ nowych mieszkańców stanowił wymierną korzyść dla gospodarki i finansów jednostek samorządowych konieczne jest zachęcanie tych osób by meldowali się i odprowadzali swoje podatki do gmin, w których faktycznie zamieszkują. Możliwym rozwiązaniem są kampanie informacyjne dla mieszkańców na temat korzyści

odprowadzania podatków w miejscu zamieszkania (np. wykorzystując portale społecznościowe, ulotki, plakaty); organizacja spotkań konsultacyjnych z mieszkańcami, podczas których pokazywano by korzyści z meldunku i „czarny scenariusz” (prognoza wzrostu podatków i opłat lokalnych gdyby liczba mieszkańców wzrastała a liczba zameldowanych nie); opracowanie systemu zachęt dla nowych mieszkańców. System ten mógłby polegać na przyznawaniu dodatkowych środków na fundusz sołecki tym sołectwom z gminy, w których najwięcej nowych mieszkańców wybrało urząd skarbowy z terenu gminy do odprowadzania podatku dochodowego.

Na podstawie zawartych w Tabeli danych można również wywnioskować, że wysoki przyrost rzeczywisty a co za tym idzie dynamiczny przyrost mieszkańców gmina Tomaszów Mazowiecki zawdzięcza głównie dodatniemu, wysokiemu saldu migracji.

Tabela 3. Przyrost naturalny, saldo migracji i przyrost rzeczywisty w gminie Tomaszów Mazowiecki i porównywanych jednostkach terytorialnych w 2013 r.

Jednostka terytorialna	Przyrost naturalny	Saldo migracji	Przyrost rzeczywisty
Tomaszów Mazowiecki	-2,1	13,2	11,1
Bełchatów	-2,4	13,2	10,8
Rawa Mazowiecka	0,6	4,9	5,5
Sieradz	-0,5	4,8	4,3
Zduńska Wola	-1,5	13,2	11,7
Powiat tomaszowski	-3,6	-2,5	-6,1
łódzkie	-3,5	-1,1	-4,6
Polska	-0,5	-0,5	-1

Źródło: BDL GUS, 2014

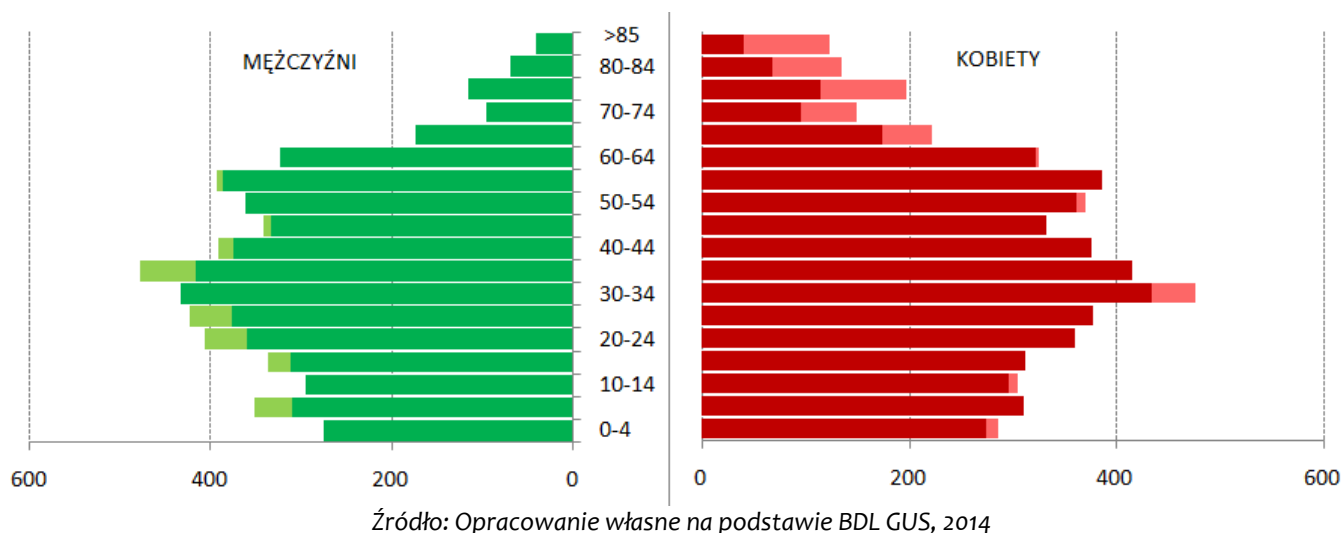
Struktura ludności według wieku i płci

Relacja między udziałem kobiet i mężczyzn w poszczególnych grupach wiekowych w gminie Tomaszów Mazowiecki jest podobna jak i w skali całego kraju. A zatem młodsze roczniki charakteryzują się nadwyżką mężczyzn nad kobietami (nadwyżka występowała w przedziale wiekowym 5-9 lat, 15-19, 20-24, 25-29, 35-39 lat). Z kolei starsze roczniki są zdominowane przez kobiety. Najwyższy odsetek kobiet występował w grupach wiekowych kobiet powyżej 65 lat.

Gmina Tomaszów Mazowiecki posiada korzystniejszą strukturę wiekową niż porównywane jednostki terytorialne, nie mniej jednak nie omijają jej zmiany demograficzne charakterystyczne dla całego kraju takie jak stopniowe starzenie się społeczeństwa. W 2013 r. struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w gminie Tomaszów Mazowiecki przedstawiała się następująco: osoby w wieku przedprodukcyjnym (poniżej 18 lat) stanowiły 20,6% mieszkańców gminy, ludność w wieku produkcyjnym 64,1%, natomiast osoby w wieku poprodukcyjnym 15,3% ogółu mieszkańców. Żadna z branż pod uwagę gmin nie cechowała się wyższym odsetkiem

osób w wieku przedprodukcyjnym. Wyższy udział osób w wieku przedprodukcyjnym może wynikać z zachodzących procesów suburbanizacyjnych i sprowadzania się na wieś osób będących na etapie zakładania rodzin.

Rysunek 12. Piramida wieku w gminie Tomaszów Mazowiecki

Tabela 4. Mieszkańcy gminy Tomaszów Mazowiecki według ekonomicznych grup wieku na tle porównywanych jednostek terytorialnych w 2013 roku [%]

Jednostka terytorialna	przedprodukcyjny	produkcyjny	poprodukcyjny
Tomaszów Mazowiecki	20,6	64,1	15,3
Bełchatów	19,5	62,4	15,0
Rawa Mazowiecka	19,8	62,2	18,0
Sieradz	20,6	62,8	16,6
Zduńska Wola	21,3	62,3	16,4
powiat tomaszowski	18,2	61,7	20,0
łódzkie	17,0	62,4	20,6
Polska	18,2	63,4	18,4

Źródło: BDL GUS, 2014

Oświata, edukacja, wychowanie

W gminie Tomaszów Mazowiecki funkcjonuje 7 placówek przedszkolnych (2 publiczne przedszkola: w Smardzewicach i Wąwale oraz 5 oddziałów przedszkolnych – w Ciebłowicach Dużych, Twardej, Komorowie, Wiadernie, Chorzęcinie). Na terenie gminy nie ma żadnej placówki opieki nad dziećmi do lat 3, zarówno publicznej jak i niepublicznej. Dzieci powyżej 2,5 roku życia

korzystają z opieki w publicznych przedszkolach. Odsetek dzieci w wieku 3-6 lat objęty wychowaniem przedszkolnym wynosi 72,9%. Część dzieci z gminy może nie uczęszczać do przedszkoli, a część prawdopodobnie dowożona jest przez rodziców do przedszkoli w miejscowościach gdzie pracują ze względu na komfort w zakresie odbierania dzieci z placówki po pracy.

W 2013 r. na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki działały 4 zespoły szkół (Zespół Szkolno-Przedszkolny w Smardzewicach, Zespół Szkół w Komorowie, Zespół Szkół w Wiadernie, Zespół Szkół Zawadzie) i jedna szkoła podstawowa (w Chorzęcinie).

Podstawowym miernikiem poziomu edukacji jest współczynnik skolaryzacji netto, który informuje o tym jaka jest relacja liczby osób uczących się na danym poziomie kształcenia do liczby ludności w grupie wieku odpowiadającej temu poziomowi nauczania. W gminie Tomaszów Mazowiecki wskaźnik ten dla szkół podstawowych wynosił w 2012 r. 76,5% zaś dla szkół gimnazjalnych 71,09%. Należy jednak zauważyć, że 25% uczniów z terenu gminy należy do obwodów szkół leżących poza terenem gminy. Wskaźnik nie uwzględnia uczniów z miejscowości Dąbrowa, Niebrów, Wąwał, Ciebłowice Duże, Ciebłowice Małe, Sługocice ponieważ przypisani są do obwodów szkół z innych JST. Rzeczywista wartość wskaźnika według danych z Urzędu Gminy przekracza wartość 100% gdyż 1/3 uczniów w Zespole Szkół w Komorowie pochodzi spoza obwodu szkoły.

Pewnym wskaźnikiem jakości usług oświatowych jest stopień zdawalności egzaminów kończących dany poziom edukacji oraz osiągnięte przez uczniów wyniki. Wyniki egzaminu gimnazjalnego z języka polskiego (71,3%) oraz części podstawowej (74,9%) i części rozszerzonej (53,8%) z języka angielskiego plasują gminę Tomaszów Mazowiecki na czołowej pozycji w porównaniu z gminami Bełchatów, Rawa Mazowiecka i Sieradz oraz średnią dla powiatu i Polski.

W ramach badania mieszkańcy gminy mieli możliwość oceny oferty edukacyjnej Obszaru Funkcjonalnego (włącznie ze szkołami podstawowymi i gimnazjami). Ocena wyniosła 3,61 (na skali 1-5), co jest wartością nieznacznie niższą od średniej ogólnej dla całego powiatu (3,79). Można zatem wnioskować, że oferta edukacyjna całego obszaru Partnerstwa wymaga w opinii jego mieszkańców poprawy.

Kultura

Gmina Tomaszów Mazowiecki przejawia dużą aktywność na polu krzewienia kultury regionalnej. Szczególnie duża waga przywiązywana jest do pielęgnowania dawnych tradycji i zwyczajów. W gminie Tomaszów Mazowiecki funkcjonuje 5 zespołów ludowych: zespoły folklorystyczne „Smardzewianie” ze Smardzewic i „Sami Swoi” z Twardej, Zespół Pieśni i Tańca „Ciełłowianie”, Dziecięcy Zespół Pieśni i Tańca Ciełłowianie. oraz dziecięcy zespół pieśni i tańca „Mali Smardzewianie”. Krzewieniem kultury szczególnie w zakresie kulinariów zajmują się Koła Gospodyń Wiejskich, funkcjonujące niemal w każdej miejscowości. Warto również wspomnieć o dużej aktywności orkiestr dętych działających przy OSP w Zawadzie i Smardzewicach. Spośród dorocznych imprez odbijających się szerokim echem w gminie należy wymienić Sobótki – imprezę, której celem jest popularyzowanie kultury ludowej. Natomiast cykliczne imprezy o charakterze sportowym i rywalizacyjnym to: Zawody Sportowo-Pożarnicze Jednostek OSP w Gminie Tomaszów Mazowiecki, Turniej Piłki Nożnej o Puchar Wójta Gminy Tomaszów Mazowiecki, turniej piłki plażowej Ciełłowice CUP.

Z instytucji prowadzących działalność w obszarze kultury należy wymienić Gminną Bibliotekę Publiczną w Smardzewicach wraz z filiami w Twardej, Wiadernie, Komorowie i Zawadzie, które organizują liczne zajęcia dla dzieci m.in. wakacyjne spotkania z książką, gry i zabawy, zajęcia kulturalne i zajęcia w ramach kół zainteresowań. Dodatkowo na terenie gminy działa 11 świetlic wiejskich, przy których również rozwija się życie kulturalne.

Rysunek 13. Ocena oferty kulturalnej w podziale na gminy [w %]

Źródło: Badanie ruchu turystycznego w ramach opracowania Strategii Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy. Raport końcowy

W odniesieniu do wskazanych wyżej różnych form aktywności kulturalnej prowadzonych w gminie warto przytoczyć wyniki badań mieszkańców dotyczące oceny oferty kulturalnej i form zaspokajania potrzeb kulturalnych (chodzenie do kina, muzeów, na przedstawienia teatralne,

koncerty, wystawy itp.). Blisko 1/3 mieszkańców wskazała, że oferta kulturalna w ogóle nie zaspokaja ich potrzeb (31%). Powodem takiej oceny może być rozbieżność oczekiwań mieszkańców i możliwości gminy w zakresie ich spełnienia. Naturalne jest to, że ośrodki miejskie dysponują bogatszą ofertą kulturalną niż gminy wiejskie.

Sport i rekreacja

Niebagatelne znaczenie dla poziomu i jakości życia w danym miejscu ma możliwość aktywnego wypoczynku i uprawiania sportu. **Obiekty sportowo-rekreacyjne stwarzają szansę rozwoju dla aktywnego i zorganizowanego wypoczynku.** Na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki znajduje się 14 obiektów sportowych w tym 7 wielofunkcyjnych boisk poliuretanowych, 4 boiska trawiaste do piłki nożnej i 3 boiska do siatkówki plażowej. Są to boiska zlokalizowane najczęściej przy szkołach lub przy domach ludowych. Ponadto w gminie znajduje się 12 placów zabaw, w tym 2 z nich są wyposażone w siłownie zewnętrzne.

Dodatkowo boiska i tereny wokół mogą być wykorzystywane jako miejsca organizacji festynów i pikników przyczyniających się do integracji lokalnej społeczności.

Średnia ocena oferty czasu wolnego w opinii mieszkańców wyniosła 3,15 (na skali 1-5), przy czym średnia dla powiatu ukształtowała się na poziomie 3,31. Wskazuje to, że mieszkańcy nie do końca są zadowoleni z możliwości spędzania wolnego czasu w gminie.

Turystyka

Do największych walorów przyrodniczych i kulturowych gminy należą:

- **różnorodność form ochrony przyrody** na terenie gminy i stosunkowo duża powierzchnia nimi objęta (2180 ha),

Tabela 5. Powierzchnia obszarów prawnie chronionych w gminie Tomaszów Mazowiecki w 2013 r. (w ha)

Powierzchniowe formy ochrony przyrody	Tomaszów Mazowiecki (gm. wiejska)
parki narodowe*	68,3
rezerваты przyrody	80,7
parki krajobrazowe	2 009,0
użytki ekologiczne	22,5
stanowiska dokumentacyjne	0,0
zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	0,0
obszary chronione ogółem	2 180,4

Źródło: BDL GUS, 2014

- **duża lesistość** gminy wynosząca 43,6%,
- **osobliwości przyrodnicze:** populacja żubra w Ośrodku Hodowli Żubrów im. Prezydenta RP Ignacego Mościckiego w Smardzewicach będącym jednym z najstarszych w Polsce i jedynym w Polsce centralnej ośrodkiem tego typu oraz stanowisko żywca dziewięciolistnego (gatunek reliktowy z minionych okresów klimatycznych) w Rezerwacie Przyrody „Sługocice”,
- **bogactwo wód powierzchniowych** na czele z rzeką Pilicą wykorzystywaną dla celów turystycznych a zarazem unikalną pod względem przyrodniczym,
- **Zalew Sulejowski** będący siedliskiem wielu gatunków ptaków i ssaków jak również miejscem rozwoju turystyki i sportów wodnych,
- **zabytki architektury i budownictwa** (zespół klasztorno-kościelny franciszkanów w Smardzewicach, zespół dworski w Kwiatkówce obejmujący dwór i park),
- **występowanie obiektów zabytkowych wpisanych do ewidencji konserwatorskiej** (kościół p.w. św. Małgorzaty w Chorzęcinie, zespół stanowisk archeologicznych w Cieślówicach Dużych),

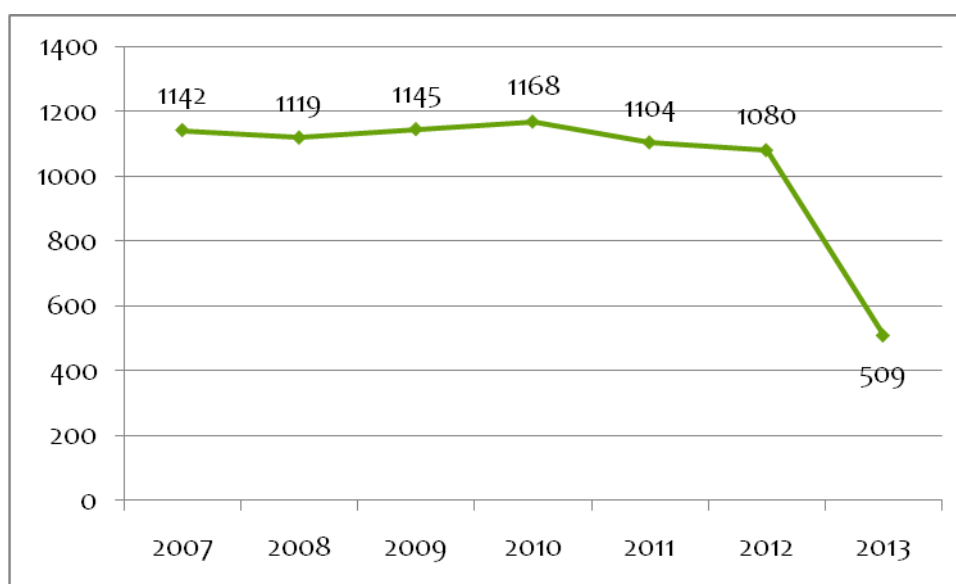
Na bazę noclegową w gminie Tomaszów Mazowiecki składają się hotele oraz obiekty zaklasyfikowane jako inne obiekty noclegowe czyli głównie pensjonaty, inne obiekty hotelowe, ośrodki wczasowe, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, pozostałe obiekty noclegowe. Łącznie jest to 9 obiektów i koncentrują się w rejonie Zalewu Sulejowskiego. Dodatkowo na terenie gminy funkcjonuje 19 gospodarstw agroturystycznych. Niedostatecznie promują się one jednak na rynku usług turystycznych, o czym świadczy nieposiadanie przez większość z nich stron internetowych. Oferują na ogół noclegi w budynkach mieszkalnych, bez wyżywienia ani szczególnych atrakcji związanych z przebywaniem w typowym gospodarstwie rolnym²⁴.

Przez gminę przebiega wiele szlaków turystycznych. Większość z nich prowadzi przez Smardzewice z Ośrodkiem Hodowli Żubrów, Wąwał i Cieślówice Duże np. Szlak niebieski im. Prezydenta Profesora Ignacego Mościckiego (ok. 21,5 km) ze Spały do Tomaszowa Mazowieckiego czy Szlak żółty – Szlak carskich łowów (30 km) ze Smardzewic do Rzeczycy.

---

²⁴ Raport pn. „Diagnoza potencjału i zasobów turystycznych Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy”, 2014

Rysunek 14. Zmiana liczby miejsc noclegowych w obiektach noclegowych w latach 2007-2013

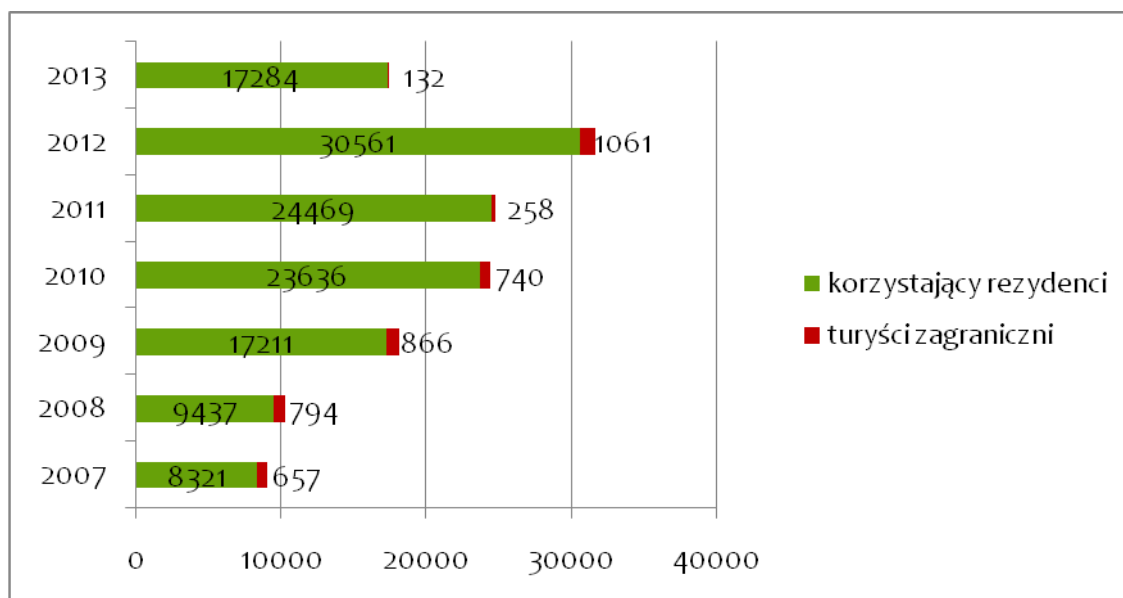

Źródło: BDL GUS, 2014

Liczba miejsc noclegowych w obiektach noclegowych na terenie gminy wynosiła w 2013 r. 509. Znaczny ich spadek w 2013 r. wiąże się z zamknięciem Ośrodka Wypoczynkowego w Borkach. Wśród turystów odwiedzających gminę Tomaszów Mazowiecki dominują rezydenci krajowi (w 2013 r. stanowili oni 95,2% wszystkich turystów, którzy skorzystali z obiektów noclegowych). Należy zauważyć, że od 2009 r. większą popularnością zaczęły cieszyć się inne obiekty noclegowe niż hotele czyli pensjonaty, ośrodki wczasowe czy ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe. Większa popularność innych obiektów noclegowych jest wskazówką, że gmina przyciąga głównie turystów średniozamożnych i do takich turystów powinna dopasowywać swoją ofertę turystyczną.

Turyści uczestniczący w badaniu PAPI jako słabą stronę oferty turystycznej wskazali niezadowalającą jakość komunikacji (małą częstotliwość połączeń komunikacji publicznej, słabo rozbudowaną siatkę połączeń), utrudniony dojazd do obiektów turystycznych oraz niewystarczająco rozwiniętą sieć ścieżek rowerowych. Natomiast ze wszystkich aspektów oferty turystycznej tj. atrakcje turystyczne, baza gastronomiczna, baza noclegowa, informacja turystyczna, atmosfera/życzliwość/gościnność, możliwość dojazdu do atrakcji, walory przyrodnicze, ocena odwiedzanych atrakcji, najslabiej została oceniona informacja turystyczna (3,29 na skali 1-5) oraz baza gastronomiczna (3,57). 71% badanych turystów planuje przyjechać jeszcze raz na teren gminy, a decyzję argumentowali tym, że urzekła ich cisza i spokój składające się na atmosferę miejsca.

Rysunek 15. Liczba turystów rezydentów i turystów zagranicznych korzystających z innych obiektów noclegowych w latach 2007-2013²⁵

Źródło: BDL GUS, 2014

Ochrona zdrowia i opieka medyczna

Zaspokojenie potrzeb mieszkańców związanych z ochroną zdrowia i opieką medyczną należy do jednego z najważniejszych zadań jednostek samorządu terytorialnego. W gminie Tomaszów Mazowiecki usługi z tego zakresu świadczą trzy niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej. Pierwszy z nich NZOZ Eskulap s.c. zlokalizowany jest w Smardzewicach (ul. Główna), drugi NZOZ Med-Kom znajduje się w Komorowie i jest filią Przychodni w Tomaszowie Mazowieckim przy ul. Fabrycznej. Natomiast trzecia placówka – przychodnia w Zawadzie jest częścią Centrum Medycznego NZOZ ALMED w Tomaszowie Mazowieckim.

Wskaźnikiem, który w sposób obiektywny prezentuje dostępność usług opieki zdrowotnej jest liczba mieszkańców przypadających na 1 placówkę opieki ambulatoryjnej. Wartość tego wskaźnika w gminie w 2013 r. była bardzo duża (3591 osób) co oznacza, że dostępność do usług opieki zdrowotnej jest ograniczona. Trzeba jednak zauważyć, że wielu mieszkańców gminy prawdopodobnie korzysta z opieki lekarskiej w mieście Tomaszów Mazowiecki, na terenie którego funkcjonuje najwięcej placówek opieki ambulatoryjnej w całym powiecie (39). Może to wynikać z faktu ułatwionego dojazdu bądź wygody korzystania z opieki lekarskiej w mieście ze względu na zatrudnienie tam wielu mieszkańców gminy wiejskiej.

O poziomie dostępności do opieki medycznej świadczy liczba aptek i punktów aptecznych znajdujących się w dyspozycji mieszkańców. Według danych GUS w 2013 r. na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki znajdowała się jedna apteka ogólnodostępna. Mogłoby to wskazywać na ograniczoną dostępność mieszkańców do tego typu placówek. Należy jednak mieć na uwadze fakt, że mieszkańcy zapewne korzystają z aptek dostępnych na terenie miasta, których w 2013 r. było 27.

²⁵ od 2012 r. do turystycznych obiektów noclegowych zaliczane są też kwatery agroturystyczne i pokoje gościnne.

Pomoc społeczna

Dwa największe wyzwania w obszarze społecznym przed jakimi stoi cały region łódzki jest obecnie starzejące się społeczeństwo i wzrastająca liczba bezrobotnych. Analizy demograficzne pokazują, że tendencje te będą się pogłębiać, co w konsekwencji zwiększy popyt na usługi opiekuńcze i pomocy materialnej.

Podmiotem świadczącym usługi w zakresie pomocy społecznej jest w gminie Tomaszów Mazowiecki Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej.

W latach 2008-2012 następował systematyczny spadek liczby osób w gminie korzystających z pomocy społecznej. Wskaźnik korzystających z pomocy społecznej w przeliczeniu na liczbę mieszkańców pokazuje natomiast, że gmina Tomaszów Mazowiecki z odsetkiem 8,8% przewyższa nieznacznie województwo łódzkie i kraj oraz nie wyróżnia się spośród innych porównywanych gmin. W związku z obserwowanymi trendami, w przyszłości istnieje prawdopodobieństwo wzrostu odsetka korzystających z pomocy społecznej.

Tabela 6. Odsetek korzystających z pomocy społecznej w ludności ogółem

Jednostka terytorialna	Korzystający z pomocy społecznej w ludności ogółem (w %)
Tomaszów Mazowiecki	8,8
Bełchatów	10,6
Rawa Mazowiecka	6,1
Sieradz	10,0
Zduńska Wola	8,0
powiat tomaszowski	10,5
łódzkie	7,9
Polska	8,1

Źródło: BDL GUS, 2014

Bezpieczeństwo publiczne

Do podmiotów dbających o bezpieczeństwo publiczne w gminie należy zaliczyć: Komendę Powiatową Policji w Tomaszowie Mazowieckim, Komendę Powiatową Państwowej Straży Pożarnej w Tomaszowie Mazowieckim oraz 10 jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej: w Ciebłowicach Dużych, Chorzęcinie, Godaszewicach, Jadwigowie, Łazisku, Smardzewicach, Twardej, Wąwale, Wiadernie oraz Zawadzie. W gminie Tomaszów Mazowiecki nie ma komisariatu policji. Przy bibliotekach publicznych w Smardzewicach i Zawadzie funkcjonują natomiast Punkty

Przyjęć Interesantów. Liczba wypadków i kolizji w gminie Tomaszów Mazowiecki w 2012 r. była najwyższa spośród wszystkich wiejskich gmin powiatu (13 wypadków i 173 kolizje drogowe)²⁶. W latach 2011-2013 r. w gminie Tomaszów Mazowiecki zanotowano 51 wypadków drogowych, co stanowi 11% liczby wypadków w powiecie tomaszowskim. W okresie 2011-2013 liczba wypadków, liczba zabitych i liczba rannych znacząco zmalała. Wyraźnie zmalała też liczba kolizji drogowych²⁷. Można domniemywać, że spadek wypadków i kolizji drogowych na terenie gminy jest związany z modernizacją drogi ekspresowej nr 8 oraz drogi wojewódzkiej nr 713.

Aktywność społeczna i obywatelska mieszkańców

Ważną rolę w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego odgrywają oddolne inicjatywy mieszkańców. Największy udział w pobudzaniu aktywności społecznej i obywatelskiej w gminach mają zaś organizacje pozarządowe.

Na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki działają następujące organizacje pozarządowe²⁸:

- Ochotnicza Straż Pożarna w Ciebłowicach Dużych, Chorzęcinie, Godaszewicach, Jadwigowie, Łazisku, Smardzewicach, Twardej, Wąwale, Wiadernie, Zawadzie,
- Stowarzyszenie Rozwoju Smardzewic,
- Fundacja Hipoterapia „Mogę Więcej”,
- Stowarzyszenie „Praca” z siedzibą w Smardzewicach.

Stosunkowo mała liczba organizacji pozarządowych w gminie może wynikać z faktu, że w sąsiadującym z gminą mieście działa ponad 100 takich organizacji. Niewykluczone, że ogromna prężność sektora pozarządowego w mieście przyciąga również mieszkańców gminy wiejskiej ze względu na komfortowy dojazd i lepsze warunki rozwoju dla organizacji (lepszy dostęp do bazy lokalowej, szersze grono odbiorców).

Aktywność obywatelska mieszkańców przejawiająca się frekwencją w wyborach jest natomiast przeciętna.

---

²⁶ Informacja o stanie porządku i bezpieczeństwa publicznego na terenie powiatu tomaszowskiego w 2012 r., Komenda Powiatowa Policji w Tomaszowie Mazowieckim, www.tomaszow-mazowiecki.policja.gov.pl

²⁷ Studium ruchowe poprawy dostępności drogowej projektowanego obszaru funkcjonalnego w ramach realizacji projektu „Partnerstwo na rzecz rozwoju obszaru funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”.

²⁸ Wykaz organizacji pozarządowych zamieszczony na stronie internetowej gminatomaszowmaz.pl

Tabela 7. Frekwencja w wyborach prezydenckich, parlamentarnych, samorządowych i wyborach do parlamentu Europejskiego w gminie Tomaszów Mazowiecki i porównywanych jednostkach terytorialnych

Jednostka terytorialna	Wybory prezydenckie 2010	Wybory parlamentarne 2011	Wybory samorządowe 2010	Wybory do parlamentu Europejskiego 2014
Tomaszów Mazowiecki	58,86	46,71	48,60	22,69
Bełchatów	60,60	48,97	56,68	21,48
Rawa Mazowiecka	51,96	38,70	38,63	18,39
Sieradz	54,04	43,28	57,95	18,76
Zduńska Wola	51,00	43,42	45,81	18,91
Powiat tomaszowski	57,95	48,04	51,07	22,80
łódzkie	56,00	49,07	46,53	23,73
Polska	55,31	48,92	47,32	23,83

Źródło: PKW, 2014

II.2. Przewagi konkurencyjne gminy Tomaszów Mazowiecki

Przewagę konkurencyjną gminy Tomaszów Mazowiecki nad porównywanymi gminami, wynikającą z przeprowadzonej diagnozy społeczno-gospodarczej, można rozpatrzeć pod kątem występujących czynników rozwojowych. Za Jerzym Paryskim wśród czynników rozwoju na poziomie lokalnym i regionalnym można wskazać: „potrzeby społeczności lokalnych, zasoby i walory środowiska przyrodniczego, zasoby pracy, poziom inwestycji infrastrukturalnych, istniejący potencjał gospodarczy, rynek lokalny i rynki zewnętrzne, kapitał finansowy, zwłaszcza inwestycyjny, poziom nauki, kultury i techniki, nowoczesne technologie wytwarzania, teren i korzyści miejsca, stosunki międzynarodowe i współpraca bilateralna”²⁹. Poniżej zostaną opisane te, które składają się na przewagę konkurencyjną gminy Tomaszów Mazowiecki nad porównywanymi gminami wiejskimi.

²⁹ Kotarski H., 2013, Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s.61

W zakresie sfery przestrzennej gmina Tomaszów Mazowiecki niewątpliwie wyróżnia się na tle porównywanych gmin wiejskich tj. gminy Rawa Mazowiecka, gminy Bełchatów, gminy Zduńska Wola, gminy Sieradz, bogactwem zasobów i walorów naturalnych i przyrodniczych. Zaliczana jest do strategicznych rejonów wykorzystania złóż w województwie łódzkim, ze względu na licznie występujące surowce skalne. Do najważniejszych należą pochodzące z okresu kredy złoża piasków kwarcowych (formierskich i szklarskich), które są największymi złożami tego typu w Europie i stanowią ok. 80% zasobów krajowych tej kopaliny.

Niezaprzeczalną przewagą konkurencyjną gminy jest przepływająca przez jej teren malownicza rzeka Pilica. Dzięki licznym meandrom, zatoczkom, odnogom i wyspom rzeka jest idealna do organizacji spływów kajakowych. Dużą zaletą gminy jest położenie nad Zalewem Sulejowskim, który przyciąga miłośników wypoczynku z dala od miejskiego zgiełku i fanów sportów wodnych. Po uporządkowaniu i oczyszczeniu miejsce to ma potencjał by stać się jeszcze bardziej znaną atrakcją turystyczną, która będzie wyróżniać gminę i cały region. Ponadprzeciętne walory krajobrazowe oraz bogactwo gatunkowe fauny i flory w rejonie dolin rzecznych oraz Zalewu sprawiają bowiem, że gmina ma dobre warunki do rozwoju funkcji turystycznej. Potencjał przyrodniczy gminy potwierdzają liczne formy ochrony przyrody obejmujące cenne kompleksy leśne np. fragment Puszczy Pilickiej, ważne siedliska związane z dolinami rzecznyymi czy rzadkie gatunki roślin np. żywiec dziewięciolistny.

Wszystkie gminy uwzględnione w analizie porównawczej charakteryzują się korzystnym położeniem komunikacyjnym (położenie w odległości drogowej od Łodzi od 50-70 km, przy ważnym trasach jak droga ekspresowa S8, w pobliżu ważnych węzłów komunikacyjnych np. węzeł w Strykowie).

„Czynnik ludzki jest główną siłą sprawczą w całym procesie rozwoju lokalnego i regionalnego”³⁰. W gminie stale przybywa ludności, co jest spowodowane wzrostem liczby zameldowań nowych mieszkańców na terenie gminy. Taki trend może świadczyć, iż gmina podlega procesom suburbanizacyjnym, a więc przyciąga ona do siebie mieszkańców miasta. Takie zjawisko może w przyszłości korzystnie wpływać na rozwój gospodarczy gminy, bowiem za mieszkańcami do gminy mogą sprowadzić się także przedsiębiorstwa a także instytucje otoczenia biznesu. Biorąc pod uwagę wskaźniki demograficzne gmina Tomaszów Mazowiecki posiada również najkorzystniejszą relacją pomiędzy poszczególnymi ekonomicznymi grupami wieku (20,6% osób w wieku przedprodukcyjnym i 15,3% osób w wieku poprodukcyjnym). Również wskaźnik obciążenia demograficznego (ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym) prezentuje się korzystniej niż w pozostałych gminach. Taka struktura ludności powoduje, że gmina Tomaszów Mazowiecki posiada bardzo duży potencjał kapitału ludzkiego i w chwili obecnej gmina nie jest dotknięta procesami starzenia się ludności na jej obszarze.

---

³⁰ Kotarski H., 2013, Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s.64

II.3. Analiza SWOT

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
TURYSTYKA			
<p>możliwość pozyskania środków zewnętrznych na rozwój turystyki (fundusze UE – PROW, PO KL, RPO; fundusze szwajcarskie, fundusze norweskie)</p>	<p>wysoka atrakcyjność turystyczna gminy Tomaszów Mazowiecki, na którą składają się zarówno walory turystyczne jak i istniejący poziom zagospodarowania turystycznego m.in. liczne szlaki turystyczne przebiegające przez teren gminy, stosunkowo duża lesistość gminy (o 22,3% wyższa niż średnia dla województwa i o 14,3% wyższa niż średnia dla Polski) stwarzająca potencjał do rozwoju sieci szlaków pieszych, rowerowych i ścieżek tematycznych wiodących przez atrakcyjne przyrodniczo tereny leśne; różnorodność gatunków fauny i flory w dolinie rzeki Pilicy, bogactwo zbiorowisk roślinnych i różnorodność krajobrazu, co stanowi niewątpliwą walor gminy, który przy odpowiednim zaadaptowaniu może znacząco podnieść jej atrakcyjność turystyczną</p>	<p>niski stopień zagospodarowania przestrzeni rekreacyjnej nad Zalewem Sulejowskim (miejsca do plażowania, parkingi, kąpieliska, mała gastronomia, sanitariaty, boiska sportowe)</p>	<p>tworzenie i rozwój konkurencyjnych regionów turystycznych opartych na podobnych walorach przyrodniczych (obszary leśne, zasoby wodne) i turystyce aktywnej (m.in. spływy kajakowe) np. rzeka Nida, Warta</p>
<p>zainteresowanie w społeczeństwie aktywnym wypoczynkiem, rekreacją i uprawianiem sportów; trend turystyki 3E (entertainment, education, excitement)</p>		<p>sezonowość oferty turystycznej</p>	<p>słaba rozpoznawalność gminy jako ośrodka turystycznego w skali ponadregionalnej, lub postrzeganie jej jako mało atrakcyjnej</p>
		<p>brak zintegrowanej oferty produktów turystycznych na terenie gminy</p>	
	<p>bogaty system obszarów chronionych, tworzony przez rezerваты, parki krajobrazowe, obszary Natura 2000, użytki ekologiczne i liczne pomniki przyrody (obszary chronione obejmują 14,5% gminy) – co przekłada się na większą atrakcyjność</p>		<p>obostrzenia w inwestycjach wynikające z położenia w zasięgu obszarów „Natura 2000”</p>

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
TURYSTYKA			
	gminy w oczach potencjalnych turystów; obecność na terenie gminy Ośrodka Hodowli Żubrów w Smardzewicach – stanowiącego fragment Kampinoskiego Parku Narodowego; jest to jedyny w Polsce centralnej ośrodek tego typu, ciekawa atrakcja turystyczna i miejsce o funkcjach edukacyjnych		
Polityka UE i zmiany prawne promujące zrównoważony rozwój np. poprzez rozwój infrastruktury komunalnej sprzyjającej ochronie środowiska (oczyszczalnie ścieków, sieci kanalizacji, ujęcia wody o dobrej jakości, gospodarka odpadami)	bogata sieć hydrograficzna: rzeka Pilica i Wolbórka o dużym potencjale do wykorzystania m.in. do organizacji spływów kajakowych ; Zalew Sulejowski jako teren z dużym potencjałem do poszerzenia funkcji rekreacyjno-wypoczynkowej	niezadawalająca jakość wód powierzchniowych (Pilica – III klasa, Zalew Sulejowski – III klasa) spowodowana dopływem wód zasobnych w składniki biogenne spływające z terenów rolnych, co ogranicza rozwój funkcji turystyczno-rekreacyjnej szczególnie w rejonie Zalewu Sulejowskiego	potencjalne zagrożenie powodziowe na rzece Pilicy
zainteresowanie w społeczeństwie wypoczynkiem aktywnym, rekreacją i uprawianiem sportów			Poprawa jakości wody uzależniona od współpracy i działań podejmowanych przez JST leżące w zlewni rzeki Pilicy oraz inne podmioty np., RZGW, WFOŚiGW, gospodarstwa rolne;
współpraca podmiotów publicznych, prywatnych i społecznych na rzecz aktywizacji i promocji turystycznej , np. w ramach partnerstw terytorialnych,	Zawiązane Partnerstwo na rzecz rozwoju obszaru funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim		tworzenie i rozwój konkurencyjnych regionów turystycznych opartych na podobnych walorach i turystyce aktywnej (m.in. spływy kajakowe) np. rzeka Nida, Warta
			efemeryczność partnerstw związana z zakończeniem finansowania projektu, w ramach którego powstały

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
TURYSTYKA			
lokalnych grup działania, lokalnych organizacji turystycznych			
rosnąca świadomość konsumentów w zakresie ekologicznej żywności i innych ekologicznych produktów – moda na ekologiczne żywienie, wypoczynek na wsi , powrót do natury i wiejskiego stylu/rytmu życia		mała aktywność gospodarstw agroturystycznych na polu promocji i docierania z informacją do potencjalnych klientów; oferta ograniczona często do noclegu bez dodatkowych form animacji wypoczynku np. warsztaty rękodzieła, udział w pracach gospodarskich, wypiek chleba, przygotowywanie potraw regionalnych, itp.	
wspieranie dywersyfikacji działalności rolniczej (fundusze zewnętrzne)			
rozwój turystyki biznesowej i szkoleniowej	stosunkowo zróżnicowana baza noclegowa dostosowana do wymagań bardziej i mniej zamożnych turystów (pola namiotowe, domy wczasowe, hotele z zapleczem szkoleniowym i konferencyjnym - Smardzewice)	niewielka, sezonowa i silnie skoncentrowana nad Zalewem Sulejowskim baza gastronomiczna na terenie gminy	tworzenie i rozwój konkurencyjnych ośrodków turystycznych lub destynacji dla usług szkoleniowych i biznesowych
wzrost gospodarczy i bogacenie się społeczeństwa – większa skłonność do wydatków na rekreację i wypoczynek	korzystne położenie transportowe gminy i względnie wysoki poziom dostępności komunikacyjnej wynikające z bliskiej odległości od węzłów autostradowych (autostrada A1 i A2) oraz przebiegu przez gminę drogi ekspresowej S8 i drogi krajowej nr 48 tuż przy granicy gminy – zapewnienie szybkiej komunikacji z Łodzią,		wzrost popularności tanich linii lotniczych – możliwość weekendowych wyjazdów zagranicznych do atrakcyjnych ośrodków turystycznych jako realna alternatywa dla krajowego wypoczynku

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
TURYSTYKA			
moda na częstsze wyjazdy, kilka razy w roku oraz wypadki na tzw. długie weekendy – turystyka weekendowa	Warszawą,		Brak realizacji budowy drogi krajowej nr 74 Łódź – Kielce

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
GOSPODARKA			
dostępność funduszy zewnętrznych (Europejski Fundusz Społeczny, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich) na działania wspierające rozpoczynanie działalności gospodarczej, tworzenie nowych miejsc pracy, wprowadzanie innowacji (produktowych, procesowych, organizacyjnych), podnoszenie lub aktualizację kwalifikacji;	przedsiębiorczy mieszkańcy gminy - stosunkowo wysoki wskaźnik przedsiębiorczości osób fizycznych wynoszący w 2013 r. 70,5 co jest wartością niemal o 10% wyższą niż w powiecie tomaszowskim i świadczy o aktywności i zaradności mieszkańców gminy stosunkowo szybkie tempo przyrostu liczby podmiotów gospodarczych w gminie (w stosunku do 2007 r. przyrost o 29,9%, podczas gdy na obszarze kraju nastąpił przyrost o 10,4%), świadczące o postępujących procesach suburbanizacyjnych (deglomeracja działalności gospodarczej) i atrakcyjności inwestycyjnej gminy	stosunkowo wysoka skala bezrobocia rejestrowanego w gminie (relatywnie duża liczba zarejestrowanych bezrobotnych w przeliczeniu na 100 osób w wieku produkcyjnym), co jest tendencją charakterystyczną dla całego województwa	Popularyzacja zatrudnienia w oparciu o inne formy niż umowa o pracę – niskie poczucie stabilności dochodów mieszkańców – dorywcze prace na tzw. umowy śmieciowe co przekłada się na spadające wpływy z podatków
Programy aktywizacji osób bezrobotnych finansowane ze środków m.in. EFS i Funduszu Pracy			Odptyw najcenniejszego kapitału społecznego do dużych krajowych ośrodków miejskich i zagranicę

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
GOSPODARKA			
Wzrost znaczenia branży logistycznej i transportowej	korzystne położenie transportowe gminy i względnie wysoki poziom dostępności komunikacyjnej wynikające z bliskiej odległości od węzłów autostradowych (autostrada A1 i A2) oraz przebiegu przez gminę drogi ekspresowej S8 i drogi krajowej nr 48 tuż przy granicy gminy	Niezadawalający stan techniczny dróg zbiorczych (powiatowych) i lokalnych (gminnych)	powstawanie centrów logistycznych w pobliżu ważnych węzłów komunikacyjnych, gdzie powstają przeważnie zakłady z dużymi powierzchniami magazynowymi, co nie generuje wielu miejsc pracy lub miejsca pracy dla nisko wykwalifikowanych i słabo opłacanych pracowników
Poprawa koniunktury gospodarczej w kraju i UE – wzrost nakładów na inwestycje – poszukiwanie nowych lokalizacji pod rozwój działalności gospodarczej	Duży teren inwestycyjny w gminie na terenie miejscowości Łazisko (powierzchnia: 17 ha)	Roszczeniowość i wygórowane oczekiwania finansowe potencjalnych pracowników (powoływanie się na zarobki w Warszawie)	Wzmożona konkurencja między samorządami o inwestora – licytacja na pomoc publiczną może przewyższyć zysk z inwestycji
Możliwość współfinansowania i promocji oferty inwestycyjnej samorządów	Współpraca z miastem Tomaszów Mazowiecki w przygotowaniu terenów inwestycyjnych w niezbędną infrastrukturę techniczną		Wzrost automatyzacji produkcji, z czym wiąże się zmniejszone zapotrzebowanie na pracowników w firmach
			Rosnące wymagania środowiskowe w stosunku do realizowanych inwestycji
			Procedury biurokratyczne (warunkowana koniecznością spełniania wymogów prawnych) wpływająca na niekorzystny odbiór społeczny administracji i urzędników

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
GOSPODARKA			
<p>Dywersyfikacja działalności rolniczej w kierunku np. agroturystyki lub gospodarstw ekologicznych</p>		<p>Silnie rozdrobiona struktura gospodarstw rolnych (przeciętna powierzchnia gospodarstwa w 2010 r. wynosiła 5 ha, co jest wartością o 4,1% niższą od średniej dla kraju), co znacznie utrudnia możliwości rozwoju rolnictwa na obszarze gminy</p>	<p>Niekontrolowana suburbanizacja – rozlewanie się miast – działki rolne przekwalifikowywane pod budownictwo jednorodzinne</p>
<p>Powstawanie spółdzielni i grup producenckich</p>			
	<p>Korzystna struktura przedsiębiorstw - dominacja mikroprzedsiębiorstw w strukturze wielkościowej podmiotów gospodarczych - małe przedsiębiorstwa lepiej przystosowują się do zmieniających uwarunkowań zewnętrznych oraz są bardziej elastyczne i podatne na wdrażanie innowacyjnych rozwiązań; zróżnicowana struktura branżowa przedsiębiorstw działających na terenie gminy z zaznaczającą się dominacją trzech branż: handlu hurtowego i detalicznego i naprawy pojazdów samochodowych (w 2013 r. 25,9% przedsiębiorstw w gminie); budownictwa (15,7%) oraz przetwórstwa przemysłowego (14,2%)</p>		<p>Wzrost znaczenia handlu internetowego – e-commerce kosztem tradycyjnej działalności usługowej</p>
			<p>Wpływ kryzysów politycznych i militarnych (np. konflikt na Ukrainie, rosyjskie embargo na produkty spożywcze) na kondycję podmiotów gospodarczych – szczególnie z branży produkcyjnej – przetwórstwo rolno-spożywcze</p>

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
GOSPODARKA			
Koniunktura na rynku budowlanym	względnie wysoki poziom uprzemysłowienia gminy wynikający z posiadanych zasobów naturalnych w postaci piasków kwarcowych (udział podmiotów z sektora przemysł i budownictwo o 7,6% wyższy niż średnia dla kraju)	Degradacja środowiska naturalnego w wyniku eksploatacji surowców mineralnych	
Fundusze zewnętrzne (UE) na budowę infrastruktury komunikacyjnej i drogowej (zwiększone zapotrzebowanie na surowce budowlane)		Niechęć pracodawców do współpracy i nawiązywania partnerskich relacji w ramach inicjatyw klastra	
Zagłębie ceramiczno – budowlane na styku województw łódzkiego i świętokrzyskiego – załączek klastra ceramiczno-budowlanego			
Dostępność funduszy UE na wzrost atrakcyjności inwestycyjnej	Aktywność i doświadczenie gminy w zakresie pozyskiwania dofinansowania z Unii Europejskiej w okresie programowania 2007-2013 na projekty rozwojowe (łącznie wartość dofinansowania wyniosła: ponad 7 mln zł)	Występowanie od dłuższego czasu deficytu budżetowego w gminie, co jest zjawiskiem niekorzystnym bo może utrudniać realizację zadań i przyczyniać się do rosnącego zadłużenia gminy, a w konsekwencji konieczności przeznaczania coraz większych środków na spłatę długu;	Konkurencja o środki UE ze strony innych samorządów
Możliwość realizacji inwestycji w formule partnerstwa publiczno-prywatnego	Stosunkowo duże niezależnienie gminy od środków finansowych płynących z budżetu państwa (dochody własne gminy w 2013 r. stanowiły 53,6% dochodów w budżecie gminy)	stosunkowo małe w porównaniu z innymi gminami powiatu dochody budżetowe na 1 mieszkańca (2834,2 zł) co może świadczyć o nienajlepszej kondycji finansowej gminy	Prawne i związane z nimi finansowe ograniczenia rozwoju samorządów – m.in. niski udział gminy w podatkach CIT i PIT oraz z budżetu państwa (na zadania zlecone gminom), zmiany w zakresie możliwości zadłużenia w JST

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA	
Sfera społeczna (edukacja, kultura, integracja społeczna)				
	<p>Wzrost liczby mieszkańców - rosnąca liczba ludności w gminie (w latach 2004-2013 przyrost o 11,5% co oznacza wzrost bardziej dynamiczny od średniej wojewódzkiej o 8,6%)</p>	<p>systematyczny spadek liczby zawieranych małżeństw, co pogłębia niekorzystne już wskaźniki ujemnego przyrostu naturalnego (w małżeństwach w dalszym ciągu rodzi się więcej dzieci niż w związkach nieformalnych a zatem mniej małżeństw oznacza mniej rodzących się dzieci), a może wynikać z zmieniających się wzorców kulturowych, strachu przed odpowiedzialnością bądź nadmiernymi oczekiwaniami wobec małżeństwa</p>	<p>malejący przyrost naturalny, który powoduje zmiany w strukturze ludności według wieku, systematyczny wzrost odsetka osób w wieku poprodukcyjnym, a to przekłada się na zwiększenie potrzeb w zakresie opieki geriatrycznej, paliatywnej oraz zmniejszanie się liczby płatników na ochronę zdrowia;</p>	
	<p>utrzymujący się dodatni przyrost rzeczywisty w gminie będący efektem wysokiego dodatniego salda ruchu wędrownego, co świadczy o atrakcyjności osiedleńczej gminy i postępujących procesach suburbanizacyjnych</p>		<p>procesy suburbanizacyjne i wiążące się z nimi potencjalne konflikty społeczne spowodowane napływem nowych mieszkańców z miast przyzwyczajonych do innego stylu życia</p>	
	<p>stosunkowo korzystna struktura ludności według ekonomicznych grup wieku (wyższy niż przeciętnie w Polsce udział osób w wieku przedprodukcyjnym oraz niższy niż średnio w kraju udział osób w wieku poprodukcyjnym)</p>			
	<p>stosunkowo korzystna relacja pomiędzy poszczególnymi ekonomicznymi grupami wieku ludności (m.in. niższa niż przeciętnie w powiecie i kraju liczba ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym), co oznacza mniejsze obciążenie osób pracujących i ich dochodów związane z koniecznością zaspokojenia potrzeb osób, które opuściły rynek pracy</p>			<p>emigracja młodzieży, związana z edukacją i poszukiwaniem pracy</p>

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
Sfera społeczna (edukacja, kultura, integracja społeczna)			
moda na e-learning	relatywnie wysoka jakość kształcenia na poziomie gimnazjalnym potwierdzona dobrymi wynikami uczniów z egzaminu gimnazjalnego (wyniki z języka polskiego (71,3%) oraz części podstawowej (74,9%) i części rozszerzonej (53,8%) z języka angielskiego plasują gminę Tomaszów Mazowiecki na czołowej pozycji w porównaniu z gminami Bełchatów, Rawa Mazowiecka i Sieradz oraz średnią dla powiatu i Polski)	zmiana stylu życia (zbyt długi czas pracy rodziców, za mało czasu poświęcanego dzieciom, przeciążamy dzieci dodatkowymi zajęciami)	Brak terenu stanowiącego własność gminy oraz brak zgody osób trzecich na sprzedaż terenu pod planowane rozbudowy obiektów szkolnych
upowszechnianie idei uczenia przez całe życie	Zwiększająca się systematycznie liczba dzieci w szkołach podstawowych i gimnazjach, wynikająca z migracji mieszkańców na teren naszej gminy	Zbyt mała liczba i powierzchnia sal lekcyjnych w obiektach szkolnych	Brak środków zewnętrznych na rozbudowę obiektów szkolnych
cyfryzacja szkół - E-dzienniki; E-podręczniki		brak placówek opieki nad dziećmi do lat 3 , zarówno publicznych jak i niepublicznych, co może utrudniać rodzicom podejmowanie aktywności zawodowej	Zbyt krótki czas realizacji bezpłatnej podstawy programowej dla dzieci przebywających w przedszkolach (5 godzin) w stosunku do potrzeb właściwej edukacji najmłodszych
zwrócenie uwagi na rewitalizację w sferze społecznej – droga w utrzymaniu infrastruktura nie przekłada się na realną zmianę społeczną i gospodarczą	Doświadczenie gminy w realizacji projektów z zakresu aktywizacji społecznej i zawodowej mieszkańców	stosunkowo wysoka skala bezrobocia rejestrowanego w gminie (relatywnie duża liczba zarejestrowanych bezrobotnych w przeliczeniu na 100 osób w wieku produkcyjnym), co jest tendencją charakterystyczną dla całego województwa	roszczeniowość społeczeństwa – postawa oczekiwania, że państwo rozwiąże wszystkie problemy, bierność mieszkańców

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
Sfera społeczna (edukacja, kultura, integracja społeczna)			
dostępność funduszy zewnętrznych (Europejski Fundusz Społeczny, Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich) na działania z zakresu aktywizacji społecznej i zawodowej		odsetek korzystających z pomocy społecznej w ludności ogółem – 8,8 % (wskaźnik powyżej średniej dla województwa i kraju)	
		liczba rodzin otrzymujących zasiłki rodzinne na dzieci w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – 47 (powyżej średniej dla kraju – 33, i średniej dla województwa – 35)	
wzrost znaczenia idei partycypacji społecznej w polityce rozwoju lokalnego; wzrost aktywności różnego typu grup nacisku – organizowanie się społeczeństwa wokół różnego typu kwestii istotnych z punktu widzenia małych społeczności (np. nowe inwestycje, ochrona środowiska, bezpieczeństwo);	Aktywność gminy w podejmowaniu inwestycji z zakresu rozbudowy obiektów oświatowych	przeciętna aktywność obywatelska mieszkańców gminy Tomaszów Mazowiecki przejawiająca się niską frekwencją w wyborach	roszczeniowość społeczeństwa – postawa oczekiwania, że państwo rozwiąże wszystkie problemy, bierność; niska frekwencja wyborcza – niskie poczucie odpowiedzialności za swoją gminę/powiat, brak poczucia realnego wpływu na rozwój gminy/powiatu
Moda na aktywny i zdrowy styl życia wśród różnych grup wiekowych	aktywność gminy w podejmowaniu inwestycji z zakresu budowy nowych obiektów rekreacyjno-sportowych ;		

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
Sfera społeczna (edukacja, kultura, integracja społeczna)			
Dostępność funduszy i środków zewnętrznych na animację lokalnych społeczności poprzez wspieranie wydarzeń i działań kulturalnych	duża aktywność kulturalna w gminie przejawiająca się organizacją na jej terenie licznych wydarzeń i imprez kulturalnych np. corocznych Sobótek, funkcjonowaniem licznych zespołów folklorystycznych krzewiących tradycje regionalne oraz dużą aktywnością instytucji kultury: bibliotek, świetlic wiejskich i domów ludowych	niski poziom czytelnictwa wśród mieszkańców (niewielka liczba czytelników bibliotek na 1000 mieszkańców)	Wzrost wymagań użytkowników biblioteki, wzrost liczby książek i czasopism dostępnych on-line
Rozszerzenie działalności bibliotecznej o nowe formy – mediateki (stawianie na nowoczesne technologie)		Niewielki metraż biblioteki uniemożliwiający spełnianie kryteriów certyfikatu Biblioteki narodowej	Niż demograficzny generujący spadek czytelnictwa
rosnąca popularność programów edukacji prozdrowotnej w przedszkolach i szkołach oraz akcji profilaktycznych		ograniczona dostępność do usług opieki zdrowotnej na terenie gminy. Część mieszkańców zapewne korzysta z placówek opieki zdrowotnej poza gminą;	
bliskość Tomaszowa Mazowieckiego z dostępem do placówek służby zdrowia w tym szpitala;	Możliwość wyboru lekarza rodzinnego w dowolnym rejonie (przychodnie lekarskie)		Strajki lekarzy, brak zapewnienia opieki lekarskiej. Konieczność występowania corocznie o zawarcie nowego kontraktu na świadczenie usług medycznych
dofinansowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony zdrowia ze środków zewnętrznych np. UE, EOG			
rozwój usług z zakresu telemedycyny		Brak profilaktyki zdrowotnej na poziomie POZ-ów	
wzrost świadomości pacjentów i zainteresowania zdrowiem i			

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
Sfera społeczna (edukacja, kultura, integracja społeczna)			
zdrowym stylem życia;			
przesuwanie się finansowania w obszarze służby zdrowia z obszaru publicznego do prywatnego – komercjalizacja świadczeń;			
rozwój nowych sposobów komunikacji (twitter, aplikacje na smartfony, facebook)	Dostępność do informacji w każdym miejscu	Dostępność do nowych technologii informacyjnych wpływa negatywnie na inne formy spędzania wolnego czasu	zanikanie bezpośrednich kontaktów i relacji sąsiedzkich
łatwość podróżowania, poznawania nowych trendów, doświadczeń i kultur innych krajów (swoboda przemieszczania się w UE)	Podróże wpływają na rozwój mieszkańców	Ograniczone możliwości finansowe mieszkańców	adaptowanie nowego stylu życia, kultury pracy itp. do polskich realiów – oczekiwanie podobnych standardów świadczenia usług publicznych jak na Zachodzie

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
Sfera przestrzenna (infrastruktura komunalna, transportowa, społeczna)			
<p>procesy suburbanizacyjne i wiążące się z nimi korzyści w postaci napływu nowych mieszkańców, nowych podmiotów gospodarczych i nowych inwestycji na tereny podmiejskie</p>	<p>korzystne położenie w sąsiedztwie miasta Tomaszów Mazowiecki, będącego ważnym centrum gospodarczym i usługowym regionu</p> <p>atrakcyjność gminy do osiedlania się nowych mieszkańców co potwierdza niewielka ale stała tendencja wzrostowa w zakresie ilości nowych budynków mieszkalnych spowodowana prawdopodobnie procesami suburbanizacyjnymi (przyrost o 9,5% w 2013 r. w stosunku do 2008 r.)</p>	<p>Niekontrolowane rozlewanie się zabudowy jednorodzinnej mieszkaniowej w związku z brakiem planu miejscowego.</p> <p>Brak wystarczających środków finansowych na budowę potrzebnej infrastruktury technicznej</p>	<p>procesy suburbanizacyjne i wiążące się z nimi konsekwencje w postaci zwiększonej presji na infrastrukturę (konieczność jej rozbudowy) i środowisko, zmian przestrzennych oraz funkcjonalnych gmin podmiejskich.</p>
<p>państwowe programy dofinansowujące mieszkania dla ludzi młodych</p>	<p>stosunkowo duża powierzchnia użytkowa mieszkań na terenie gminy (przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania wynosi 96,4 m² i jest wyraźnie większa niż przeciętna wartość dla powiatu (69,1), województwa (67,8 m²) i kraju (72,8 m²), i dobre wyposażenie mieszkań w podstawowe instalacje techniczno-sanitarne (nie odbiegające od średnich) co z pewnością wpływa na postrzeganą jakość życia w gminie</p>	<p>Zadłużanie się mieszkańców kredytami mieszkaniowymi na kilkadziesiąt lat</p>	<p>emigracja młodych ludzi do większych aglomeracji np. warszawskiej</p>
<p>wzrost popularności mieszkania poza ścisłym centrum miasta</p>			

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
Sfera przestrzenna (infrastruktura komunalna, transportowa, społeczna)			
<p>dostępność funduszy zewnętrznych (Europejski Fundusz Społeczny, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego) na rozbudowę infrastruktury komunalnej w tym wodno-kanalizacyjnej i przyjaznej dla środowiska naturalnego</p>	<p>aktywność gminy w zakresie rozbudowy systemu kanalizacji sanitarnej przejawiająca się realizacją projektów inwestycyjnych w obszarze gospodarki wodno-ściekowej, współfinansowanych ze środków funduszy europejskich, co świadczy o dostrzeganiu znaczenia rozwoju infrastruktury komunalnej dla poprawy jakości życia mieszkańców i zmniejszania negatywnej presji na środowisko</p>	<p>niedostateczny poziom rozwoju infrastruktury technicznej przede wszystkim infrastruktury kanalizacyjnej i systemu oczyszczania ścieków bytowo-gospodarczych, przejawiający się bardzo niskim udziałem mieszkańców korzystających z sieci kanalizacyjnej (w 2012 r. 6,7% mieszkańców korzystało z sieci kanalizacyjnej co jest wartością o wiele niższą od średniej dla powiatu 54% i Polski 64%), a także bardzo niskim odsetkiem ludności obsługiwanej przez oczyszczalnie ścieków (w 2013 r. 6,3% mieszkańców gminy było obsługiwanych przez oczyszczalnie ścieków, w powiecie tomaszowskim wskaźnik kształtuje się na poziomie blisko 50%, zaś w Polsce ok. 70%). Rozproszona lokalizacja miejscowości i zabudowy jednorodzinnej</p>	<p>niechęć mieszkańców do przyłączania się do powstających sieci kanalizacyjnych ze względu na koszty.</p> <p>Brak możliwości pozyskania dofinansowania ze środków unijnych z uwagi na wymóg dotyczący osiągnięcia wskaźnika koncentracji 120 osób na kilometr sieci kanalizacyjnej</p>
<p>coraz większa świadomość mieszkańców konieczności dbania o środowisko naturalne</p>			
<p>zmiany prawne promujące zrównoważony rozwój np. poprzez rozwój infrastruktury komunalnej sprzyjającej ochronie środowiska (oczyszczalnie ścieków, sieci kanalizacji, ujęcia wody o dobrej jakości, gospodarka odpadami)</p>			

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

SZANSE	ATUTY	SŁABOŚCI	ZAGROŻENIA
Sfera przestrzenna (infrastruktura komunalna, transportowa, społeczna)			
dostępność funduszy zewnętrznych oraz funduszy krajowych na modernizacji źródeł ciepła oraz rozbudowy systemów zaopatrzenia w ciepło, a także na modernizacji energetycznej budynków użyteczności publicznej i budynków mieszkalnych	Duże zalesienie terenu gminy	Brak wystarczającej świadomości mieszkańców w zakresie ograniczenia emisji zanieczyszczeń do środowiska (np. CO ₂)	Konieczność ograniczenia niskiej emisji, wynikająca z rozporządzeń Unii Europejskiej
dostępność funduszy zewnętrznych oraz funduszy krajowych na rozbudowę infrastruktury drogowej	ulegający poprawie poziom bezpieczeństwa drogowego na terenie gminy związany prawdopodobnie z modernizacjami najbardziej ruchliwych dróg np. drogi ekspresowej S8	niezadawalający stan techniczny wielu dróg przejawiający się zniszczoną nawierzchnią, odcinkami dróg pozbawionymi chodników lub utwardzonych poboczy czy zatok autobusowych	Przekierowanie objazdów z głównych dróg na drogi lokalne (gminne), co powoduje ich niszczenie
dostępność funduszy zewnętrznych (Europejski Fundusz Społeczny, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego) na działania rewitalizacyjne w sferze przestrzennej		niski stopień pokrycia gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (wskaźnik pokrycia planami jest niższy od średniej krajowej o 19,7% i wynosił w 2013 r. 8,2%) wynikający z braku ustawowego obowiązku ich uchwalania oraz czasowo-kosztocłonności procesu	niechęć przedsiębiorców do inwestowania w gminie, ze względu na brak planów zagospodarowania przestrzennego, obawa firm przed zmianami decyzji o przeznaczeniu określonych terenów, bądź wydłużeniem okresu koniecznego do wydania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania

Najczęściej spotykane wykorzystanie Analizy SWOT do budowania strategii rozwoju jednostek samorządu terytorialnego polega na wnikliwym badaniu poszczególnych elementów Analizy SWOT, czyli:

- S – Silnych stron/ Atutów Gminy
- W – Wad/ Słabości Gminy
- O – Okazji/ Szans
- T – Trudności/ Zagrożeń

Konieczne jest przeprowadzenie procesu priorytetyzacji najważniejszych elementów poszczególnych pól (silnych i słabych stron, okazji i trudności). Następnie należy odpowiedzieć na poniższe pytania:

- Czy budujemy strategię rozwoju JST w oparciu o mocne strony / atuty Gminy w danym obszarze/domenie, wykorzystując pojawiające się okazje/ szanse zewnętrzne?
- Czy budujemy strategię w danym obszarze/ domenie w oparciu o silne impulsy zewnętrzne (okazje, szanse) niwelując tym samym słabości wewnętrzne Gminy i wzmacniając jej silne strony?
- W jaki sposób możemy wykorzystać swoje atuty przeciwstawiając się silnym zagrożeniom z zewnątrz?

W przypadku samorządu terytorialnego nie ma sensu analizować wariantu analizy bazującej na silnej korelacji wad z zagrożeniami. Pod uwagę wzięto jedynie warianty rozwojowe.

W toku analizy z wykorzystaniem metody sędziów kompetentnych przyjęto, że najważniejszymi atutami rozwojowymi są:

W ramach strefy przestrzennej:

- atrakcyjność gminy dla osiedlania się nowych mieszkańców,
- aktywność gminy w zakresie rozbudowy infrastruktury technicznej, a w szczególności systemu kanalizacji sanitarnej,
- wzrost poziomu bezpieczeństwa drogowego

w ramach domeny turystycznej:

- wysoki poziom dostępności komunikacyjnej;
- wysoka atrakcyjność turystyczna rzeki Pilicy – różnorodność gatunków fauny i flory;
- Zbiornik Sulejowski, jako teren z dużym potencjałem do poszerzenia funkcji rekreacyjno-wypoczynkowej;
- stosunkowo duża lesistość gminy, stwarzająca potencjał do rozwoju sieci szlaków pieszych, rowerowych i ścieżek tematycznych wiodących przez atrakcyjne przyrodniczo tereny leśne.

w ramach domeny gospodarczej:

- korzystne położenie transportowe gminy i względnie wysoki poziom dostępności komunikacyjnej wynikające z bliskiej odległości od węzłów autostradowych (autostrada

A1 i A2) oraz przebiegu przez gminę drogi ekspresowej S8 i drogi krajowej nr 48 tuż przy granicy gminy;

- stosunkowo szybkie tempo przyrostu liczby podmiotów gospodarczych w gminie;
- zróżnicowana struktura branżowa przedsiębiorstw działających na terenie gminy;
- względnie wysoki poziom uprzemysłowienia gminy wynikający z posiadanych zasobów naturalnych w postaci piasków kwarcowych;
- dostępność dużego terenu inwestycyjnego w gminie na terenie miejscowości Łazisko;
- wysoki wskaźnik przedsiębiorczości osób fizycznych.

w domenie społecznej to:

- utrzymujący się dodatni przyrost rzeczywisty w gminie, będący efektem wysokiego dodatniego salda ruchu wędrownego, co świadczy o atrakcyjności osiedleńczej gminy i postępujących procesach suburbanizacyjnych;
- stosunkowo korzystna struktura ludności według ekonomicznych grup wieku (wyższy niż przeciętnie w Polsce udział osób w wieku przedprodukcyjnym oraz niższy niż średnio w kraju udział osób w wieku poprodukcyjnym);
- stosunkowo korzystna relacja pomiędzy poszczególnymi ekonomicznymi grupami wieku ludności (m.in. niższa niż przeciętnie w powiecie i kraju liczba ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym), co oznacza mniejsze obciążenie osób pracujących i ich dochodów związane z koniecznością zaspokojenia potrzeb osób, które opuściły rynek pracy.

Ze względu na przewidywane i obserwowane załączkowe impulsy zewnętrzne, czyli okazje i szanse oraz trudności/zagrożenia dla rozwoju Gminy, powinno się:

- I. Rozwój turystyczny Gminy budować w oparciu o **strategię agresywną**, polegającą na maksymalnym wykorzystaniu efektu synergii, występującego pomiędzy silnymi stronami Gminy Tomaszów Mazowiecki i szansami płynącymi z otoczenia zewnętrznego. Podejście takie zakłada koncentrację przede wszystkim na **wzmocnieniu siły dotychczasowych atutów** (rzeka Pilica, Zbiornik Sulejowski, lasy, dostępność komunikacyjna, poziom zagospodarowania turystycznego). Wzmocnienie to ma nastąpić zarówno pod względem jakości i różnorodności oferowanych produktów turystycznych oraz budowy spójnej struktury organizacyjnej i promocyjnej opartej o Partnerstwo Dolina rzeki Pilicy. Należy także pamiętać o niwelacji słabości, jaką jest zanieczyszczony Zalew Sulejowski. Okoliczności zewnętrzne, korzystne dla rozwoju turystyki, takie jak: trendy w zakresie stylu życia Polaków – moda na zdrowy i aktywny wypoczynek, postawienie na ekologiczne podejście do inwestycji i zrównoważonego rozwoju, wzrost świadomości ekologicznej a także popularyzacja partnerskich realizacji będą sprzyjać rozwojowi turystycznemu. Z kolei wzrost zamożności potencjalnych klientów oraz zewnętrzne źródła finansowania, mogą sprzyjać rozwojowi turystycznemu, ale nie będą go zasadniczo stymulować. Szczególnie ważne są tutaj partnerskie przedsięwzięcia w zakresie wspólnego zagospodarowania przestrzeni turystycznej, poprawy jakości środowiska naturalnego, organizacji, promocji i informacji. Waga tych przedsięwzięć wynika z silnego zagrożenia - agresywnej konkurencji podobnych ośrodków turystycznych w Polsce (konkurencja o klienta) oraz ograniczonej puli funduszy zewnętrznych na rozwój turystyki (silna konkurencja o środki zewnętrzne).

- II. Znaczący rozwój gospodarczy Gminy należy budować **bazując na udziale impulsów zewnętrznych** (globalnym wzroście gospodarczym, funduszach zewnętrznych na infrastrukturę komunalną i drogową, koniunkturze w branży budowlanej, rozwoju inicjatyw klastrowych). Wspierające w tym zakresie będzie obranie **strategii konkurencyjnej**, nastawionej na inwestycje, poprawę organizacji i powiększenie zasobów. Gmina powinna maksymalnie wzmocnić swoje zasoby poprzez zapewnienie terenów inwestycyjnych (uzbrojenie terenów inwestycyjnych w miejscowości Łazisko oraz pozyskiwanie nowych terenów pod inwestycje), promocję gospodarczą oraz wzmocnienie lokalnych przedsiębiorców (pakiety pomocowe, ulgi, profesjonalna obsługa inwestora przez pracowników UG). Oparcie się na obecnych zasobach gminy może wystarczyć do utrzymania dotychczasowego poziomu rozwoju gospodarczego gminy, ale faktyczny skok może nastąpić, kiedy zostaną wykorzystane wspomniane szanse – okazje. Przykładowo, dobre przygotowanie do pozyskania inwestora, może dać szanse do wykorzystania renty pierwszeństwa.
- III. Problemy natury społecznej (depopulacja, starzenie się społeczeństwa, niekorzystne trendy migracyjne – odpływ młodych osób, bezrobocie) są niezwykle silne i Gmina ma niewielkie możliwości do przeciwdziałania tym procesom społeczny. Możliwą strategią Gminy jest **wzmocnienie swoich atutów** w sferze społecznej oraz **minimalizowanie negatywnego wpływu otoczenia** (strategia konserwatywna). Działania w tym zakresie powinny koncentrować się na poprawie oferty edukacyjnej skierowanej do wszystkich grup wiekowych (z zadaniem flagowym w postaci doradztwa edukacyjno – zawodowego dla uczniów, a także wzmocnieniem oferty opiekuńczej dla dzieci i młodzieży, oraz oferty wspierającej talenty i rozwój młodego pokolenia) oraz promowaniu osiedlania się w gminie nowych, zamożnych mieszkańców. Projektami flagowymi w tym zakresie powinno być opracowanie i wdrożenie pakietów powitalnych dla nowych mieszkańców, przygotowanie terenów pod nowe mieszkalnictwo jednorodzinne oraz organizacja wydarzeń integrujących nowych mieszkańców z dotychczasowymi. Ważne będzie także zbudowanie ciekawej i atrakcyjnej oferty czasu wolnego dla mieszkańców gminy (oferta kulturalna, rekreacyjna i sportowa). W celu ograniczenia migracji zarobkowej, szczególnie młodego pokolenia, rekomenduje się wzmocnienie procesów włączenia społecznego. Zadaniem flagowym w tym zakresie powinny być programy aktywizacji zawodowej (realizowane w we współpracy z instytucjami rynku pracy), wspieranie ekonomii społecznej oraz przedsiębiorczości mieszkańców.

Część III. Strategiczna. Misja, cel główny, cele szczegółowe

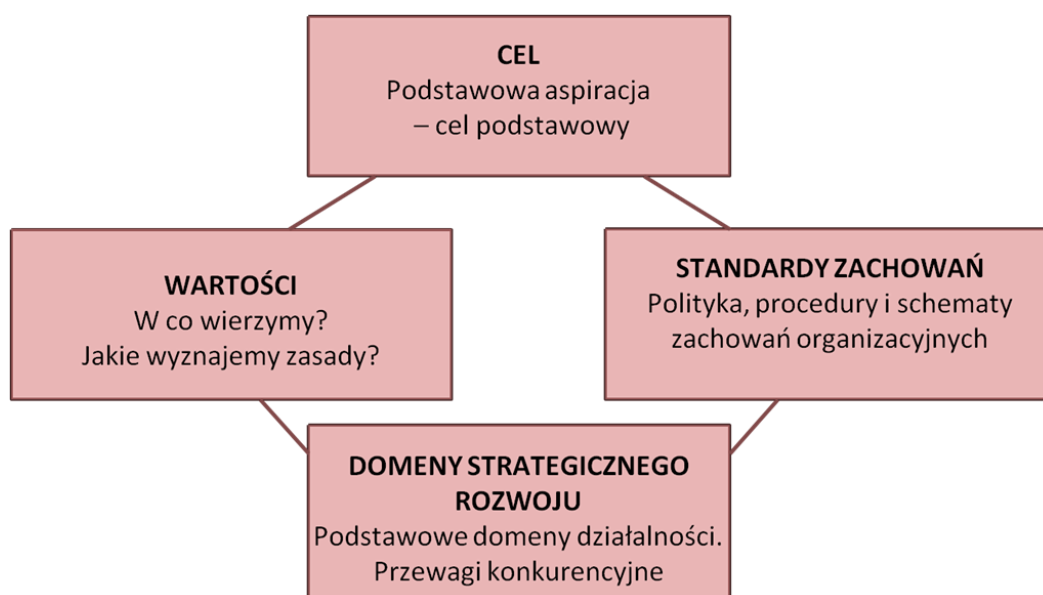
Misja rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki

Myślenie o rozwoju gminy podobnie jak strategiczne myślenie o rozwoju innych dziedzin życia gospodarczego i społecznego oraz planowanie działań sprzyjających takiemu rozwojowi wymaga odpowiedzenia sobie na kluczowe pytania: *Po co to robimy i co jest naszą aspiracją? Jakie są obszary, w których chcemy skoncentrować swoje wysiłki? W oparciu o jakie wartości działamy? Jakie standardy prowadzenia polityki rozwoju są dla nas istotne?* Pytania te odnoszą się w równym stopniu do firm, instytucji publicznych, jak i organizacji pozarządowych zastanawiających się nad swoim rozwojem, a odpowiedź na nie określa się najogólniej jako opis Misji lub precyzyjniej – poczucie Misji (ang. *sens of mission*). Zgodnie z takim ujęciem przedyskutowana została misja rozwoju gminy, która zgodnie z wykorzystanym w procesie strategicznym modelem Ashridge złożona jest z czterech elementów. Na misję rozwoju gminy składają się zatem:

- **główny cel** – zasadnicza aspiracja rozwoju;
- **domeny strategicznego rozwoju** – podstawowe obszary prowadzenia polityki rozwoju;
- **wartości** – istotne z punktu widzenia rozwoju gminy wartości, to w co wierzymy;
- **standardy zachowań organizacyjnych** – procedury, polityki i schematy działania.

Tak określoną misję rozwoju, pomimo wyodrębnienia czterech elementów, należy postrzegać i odczytywać jako integralną całość. Misja w modelu Ashridge to główny cel wskazujący podstawowy kierunek działań, domeny strategicznego rozwoju – określające obszary koncentracji wysiłków, ale także wartości oraz standardy zachowań, które towarzyszą procesowi wyboru i realizacji zadań, wpisujące się w określone w celu i strategii główne kierunki rozwoju. W takim ujęciu misja stanowi „rdzeń” dokumentu Strategii, który kolejno wypełniany i uszczegółowiany jest (w kolejnych rozdziałach) poprzez zapisy priorytetów (celów strategicznych) / kierunków interwencji (celów operacyjnych) oraz zadań.

Czteroelementowa misja rozwoju gminy przedstawiona jest poniżej.

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki

CEL GŁÓWNY – główna aspiracja rozwoju GMINY TOMASZÓW MAZOWIECKI

Gmina Tomaszów Mazowiecki rozwija się w sposób zrównoważony godząc funkcje **dobrego miejsca do zamieszkania, tradycyjnej działalności rolniczej oraz atrakcyjnego ośrodka turystycznego** (Zalew Sulejowski, Pilica, Wolbórka, lasy) i **gospodarczego** (jako część zagłębia ceramiczno - budowlanego).

Gmina stwarza sprzyjające **warunki dla osiedlania się nowych mieszkańców**, równocześnie poprawiając jakość życia dotychczasowych, poprzez **rozbudowę infrastruktury technicznej** (m.in. sieć wodno-kanalizacyjna, oświetlenie, drogi) i **społecznej** (m.in. przedszkola, place zabaw). Aspiracją gminy jest zapewnienie oferty edukacyjnej, rozrywkowej, rekreacyjnej i kulturalnej na wysokim poziomie, tak by **gmina nie pełniła jedynie roli tzw. „sypialni”, ale była miejscem, w którym realizowana jest większość aktywności mieszkańców, związanych z ich wolnym czasem.**

Gmina we współpracy z partnerami z różnych sektorów konsekwentnie **dąży do przywrócenia pełni funkcji rekreacyjnych i sportowych Zalewu Sulejowskiego** (poprawa jakości wody) i **rozwoju usług okołoturystycznych** (agroturystyka, przystanie, wypożyczalnie sprzętu, kursy żeglarskie, konferencje – szkolenia itp.)

Gmina **wykorzystuje swoje położenie w układzie głównych dróg krajowych** (S8 Wrocław – Warszawa) do tworzenia przestrzeni dla inwestorów, równocześnie wspierając rozwój mikro, małych i średnich przedsiębiorstw oraz gospodarstw rolnych prowadzonych przez mieszkańców.

DOMENY STRATEGICZNEGO ROZWOJU GMINY TOMASZÓW MAZOWIECKI

Domena 1. **Dobrze urządzona i wyposażona w konieczną infrastrukturę gmina.**

Domena 2. **Gmina przyjazna turystom.**

Domena 3. **Polityka proinwestycyjna i wspieranie lokalnych przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych.**

Domena 4. **Przestrzeń do realizacji aspiracji i potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, rozwojowych.**

WARTOŚCI

- Otwartość, gościnność;
- Silne poczucie własności prywatnej;
- Poszanowanie dla tradycji, kultury, rodziny, przyrody i wiary;
- Aktywność liderów, jako przedstawicieli mieszkańców;
- Duma z walorów gminy (chwalimy się tym, co mamy) – ludzie wiedzą, że ich gmina jest cenna turystycznie;
- Elastyczność, otwartość na zmiany (np. w zakresie przekwalifikowania z rolnictwa).

STANDARDY ZACHOWAŃ

1. Urząd pomocny mieszkańcom i przedsiębiorcom, wychodzący naprzeciw ich potrzebom.
2. Stała **współpraca** władz gminy z jednostkami pomocniczymi – **konsultacje** władz, radnych i sołtysów przy okazji procesów inwestycyjnych.
3. Rozwój gminy uwzględniający jej dychotomiczność – część turystyczna i gospodarcza (rolnicza – przemysłowa) – **sprawiedliwe traktowanie** wszystkich miejscowości.
4. **Działania rozwojowe** w oparciu o ustalone wcześniej priorytety.
5. Rozwój gminy z poszanowaniem **dziedzictwa przyrodniczego** i stosowaniem się do **polityk proekologicznych**, oraz budowanie wśród mieszkańców analogicznych postaw.
6. Bazowanie na **wymianie doświadczeń i wzajemnej współpracy** samorządu z mieszkańcami i innymi partnerami samorządowymi/społecznymi/gospodarczymi.
7. Wspieranie **inicjatyw oddolnych** i **angażowanie mieszkańców** w działania na rzecz dobra wspólnego.

Poniżej przedstawiono opis pożądanego stanu docelowego (wizji) dla każdej z domen strategicznych. Poszczególnym domenom (obszarom priorytetowym) przyporządkowano **cele szczegółowe**.

DOMENA 1. DOBRZE URZĄDZONA I WYPOSAŻONA W KONIECZNĄ INFRASTRUKTURĘ GMINA.

Cel szczegółowy 1. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury komunalnej, drogowej i społecznej w gminie.

Mieszkańcy gminy Tomaszów Mazowiecki mają coraz szerszy dostęp do usług komunalnych. W gminie rozwija się sieć wodno-kanalizacyjna, obejmująca swym zasięgiem coraz więcej miejscowości i gospodarstw domowych. Poprawia się jakość środowiska naturalnego (czystość wody) oraz estetyka otoczenia (brak nieprzyjemnych zapachów związanych z nieszczelnymi szambami, wylewaniem ścieków na pola, czy do rowów). Mieszkańcy przyłączają się do magistrali kanalizacyjnej dzięki kompleksowej informacji o korzyściach z tego wynikających oraz wsparciu organizacyjnemu i finansowanemu oferowanemu przez gminę lub inne podmioty.

Dzięki sukcesywnym pracom nad rozbudową i przebudową nawierzchni jezdni oraz chodników/poboczy, gmina wyposażona jest w podstawową siatkę dróg lokalnych o wysokim standardzie jakości. Mieszkańcy i turyści po gminie poruszają się w komfortowych i bezpiecznych warunkach, dzięki odseparowaniu od głównych tras ścieżek rowerowych i chodników oraz dzięki rozbudowie oświetlenia ulicznego. Inwestycje w infrastrukturę drogową są powiązane z rozbudową sieci wodno-kanalizacyjnej oraz dostosowane do potrzeb nowopowstających osiedli zwartej zabudowy jednorodzinnej. Osiedla te powstają na wyznaczonych obszarach, odseparowanych od stref intensywnej działalności gospodarczej i rolniczej.

Gmina Tomaszów Mazowiecki oferuje swoim mieszkańcom dostęp do wysokiej jakości infrastruktury społecznej. Na jej terenie funkcjonują prężne, wyremontowane i dobrze wyposażone placówki przedszkolne i szkolne oraz ciekawa infrastruktura czasu wolnego, które pozytywnie wpływają na jakość życia mieszkańców, oraz zachęcają nowe osoby do osiedlenia się tutaj.

Władze dbają o uporządkowanie gminy w ujęciu przestrzennym. W poszczególnych miejscowościach wyznaczone zostały centralne przestrzenie publiczne, które zyskały nowe funkcje. Tam koncentruje się życie kulturalne, towarzyskie i społeczne mieszkańców. Mieszkańcy na terenie gminy czują się bezpiecznie. Nad ich bezpieczeństwem czuwają właściwie wyposażone i przeszkolone jednostki (także ochotnicze).

DOMENA 2. GMINA PRZYJAZNA TURYSTOM.

Cel szczegółowy 2. Rozwój turystyki w oparciu o dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe gminy i przedsiębiorczość mieszkańców.

Gmina Tomaszów Mazowiecki czerpie z bogactwa przyrodniczo-kulturowego jako naturalnej przesłanki rozwojowej. Turystyka staje się jednym z głównych obszarów aktywności zawodowej mieszkańców, na terenie gminy powstają nowe produkty turystyczne. Turystyka rozwija się we współpracy z partnerskimi Jednostkami samorządowymi z Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy oraz innymi podmiotami publicznymi, gospodarczymi i społecznymi.

Ożywienie ruchu turystycznego jest możliwe dzięki oczyszczeniu wód Zalewu Sulejowskiego (efekt współdziałania z gminami zlokalizowanymi nad Zalewem) i rozbudowie atrakcyjnej oferty turystyki aktywnej wokół zbiornika, rzeki Pilicy i lasów. Gmina przyciąga turystów i mieszkańców okolicznych miejscowości uporządkowanymi plażami i bezpiecznymi kąpieliskami, infrastrukturą niezbędną do organizacji spływów kajakowych, jazdy na rowerze czy spacerów.

Władze gminy dbają o ochronę dziedzictwa kulturowego i kultywowanie miejscowych tradycji. Budują wśród mieszkańców, szczególnie dzieci i młodzieży, poczucie dumy z miejsca, w którym żyją. Na terenie gminy rozwijają się usługi hotelarskie i gastronomiczne oraz inne formy zarobkowania generujące dochody z ruchu turystycznego. Gmina wspiera powstawanie nowych działalności gospodarczych w sektorze turystyki (szkolenia, warsztaty dla mieszkańców), rozbudza postawy przedsiębiorcze wśród mieszkańców oraz kształtuje świadomość ekologiczną.

DOMENA 3. POLITYKA PROINWESTYCYJNA I WSPIERANIE LOKALNYCH PRZEDSIĘBIORSTW I GOSPODARSTW ROLNYCH.

Cel szczegółowy 3. Poprawa warunków prowadzenia działalności gospodarczej i wzrost atrakcyjności inwestycyjnej gminy.

Władze wykorzystują atrakcyjne położenie gminy przy trasie ekspresowej S8 i w pobliżu krzyżowania się głównych szlaków komunikacyjnych – A1 i A2 oraz bogactwa naturalne w postaci złóż surowców mineralnych. Te dwa elementy dają szansę na rozwój perspektywicznych branż: ceramiczno-budowlanej, logistycznej oraz przetwórstwa rolno-spożywczego. Na terenie gminy powstają nowe tereny inwestycyjne. Na potencjalnych inwestorów czekają grunty z opracowanymi planami zagospodarowania przestrzennego, odpowiednią infrastrukturą i dostępem do mediów. Oferta inwestycyjna gminy jest powszechnie dostępna i prezentowana przy okazji wydarzeń targowych i promocyjnych. Urzędnicy odpowiedzialni za obsługę przedsiębiorców mają odpowiednie kompetencje i narzędzia pracy pozwalające na profesjonalne podejście do klienta.

Gmina oferuje przedsiębiorcom działającym na jej terenie atrakcyjne warunki funkcjonowania, sprzyja polityce zatrudnieniowej i podnoszeniu kwalifikacji pracowników. Promuje zakładanie własnego biznesu przez mieszkańców, działa na rzecz rozwoju branż perspektywicznych dla obszaru funkcjonalnego oraz wspiera mieszkańców kontynuujących tradycyjną działalność rolniczą, a także tych, którzy podejmują wysiłki w kierunku zmiany dotychczasowej profesji.

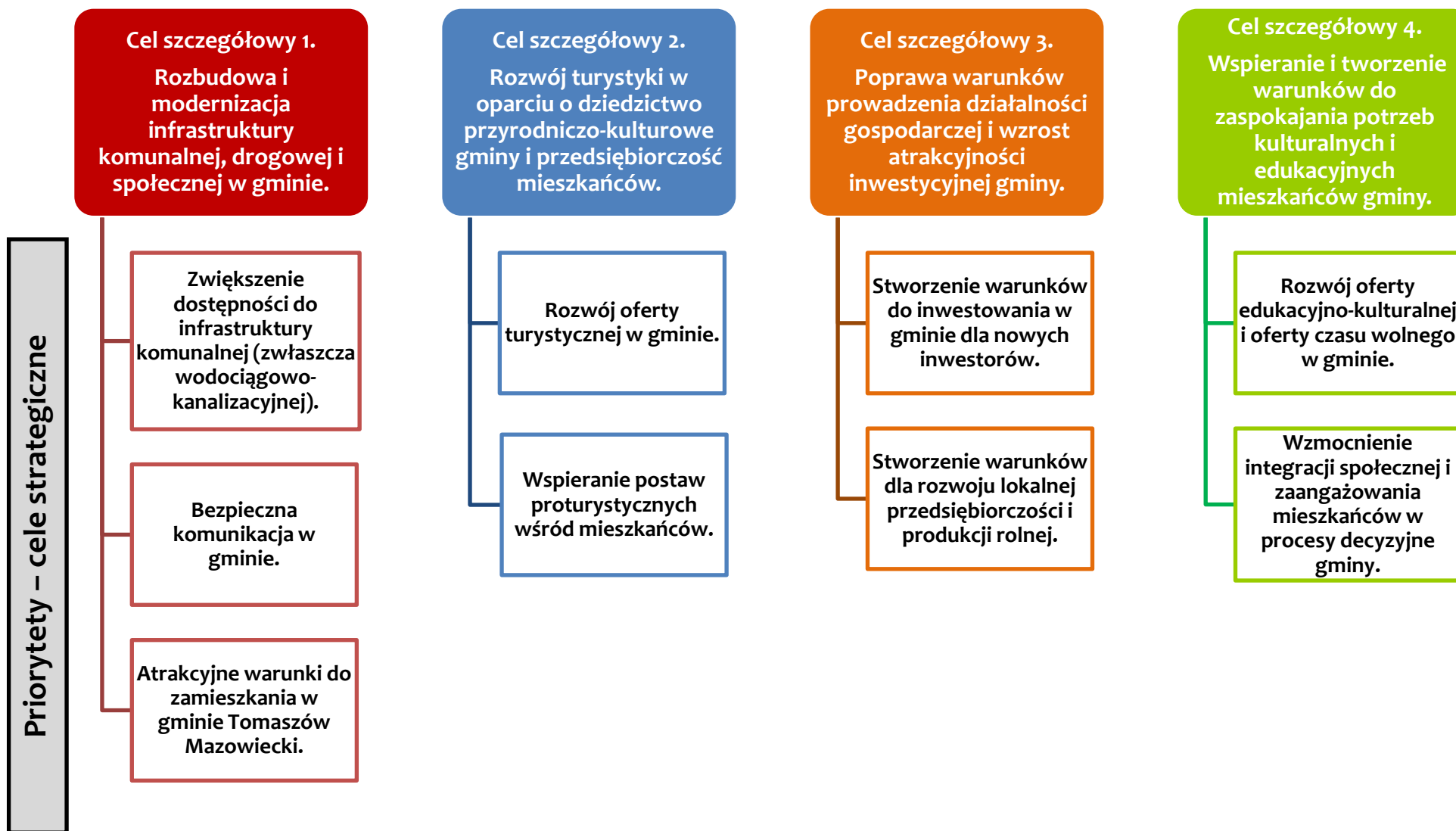
DOMENA 4: PRZESTRZEŃ DO REALIZACJI ASPIRACJI I POTRZEB KULTURALNYCH, EDUKACYJNYCH, ROZWOJOWYCH.

Cel szczegółowy 4. Wspieranie i tworzenie warunków do zaspokajania potrzeb kulturalnych i edukacyjnych mieszkańców gminy.

Gmina wspiera inicjatywy oddolne mieszkańców oraz daje im szerokie pole do prezentacji własnych pasji. Tworzy ciekawą i atrakcyjną ofertę kulturalną i edukacyjną, pozwalającą na realizację potrzeb w tym zakresie na miejscu, bez konieczności poszukiwania jej poza terenem gminy. Lokalne szkoły i obiekty publiczne oferują pakiet zajęć pozalekcyjnych wyrównujących szanse edukacyjne i wspierających talenty oraz zainteresowania najmłodszych mieszkańców gminy Tomaszów Mazowiecki. Dzięki temu uczniowie osiągają coraz lepsze wyniki w nauce i zdobywają laury na różnego rodzaju konkursach i zawodach. Jednostki te oferują również dostosowany do potrzeb pracujących rodziców system opieki nad przedszkolakami i uczniami szkół podstawowych.

Na terenie poszczególnych miejscowości mieszkańcy realizują swoje pasje sportowo-artystyczne, korzystając z odpowiedniego zaplecza (świetlice wiejskie, biblioteki, szkoły, boiska, siłownie, trasy rowerowe itp.) oraz infrastruktury czasu wolnego (miejsca spotkań).

Władze gminy Tomaszów Mazowiecki dbają o integrację nowych mieszkańców, starają się by stali się faktyczną i pełnoprawną częścią lokalnej społeczności. W gminie nie zapomina się także o osobach dotkniętych przez los. We współpracy z podmiotami pomocy społecznej i instytucjami rynku pracy troszczy się o aktywizację społeczną i zawodową. Każdy mieszkaniec w gminie czuje się jak u siebie, bierze współodpowiedzialność za losy gminy. Mieszkańcy aktywnie i z zaangażowaniem korzystają z dostępnych narzędzi partycypacji społecznej, współkształtują politykę rozwojową gminy oraz standardy świadczonych usług publicznych.

Część IV. Operacyjna. Priorytety i kierunki interwencji

Domena 1: Dobrze urządzona i wyposażona w konieczną infrastrukturę gmina.

Cel szczegółowy 1.

Rozbudowa i modernizacja infrastruktury komunalnej, drogowej i społecznej w gminie.

PRIORYTET 1. ZWIĘKSZENIE DOSTĘPNOŚCI DO INFRASTRUKTURY KOMUNALNEJ (ZWŁASZCZA WODOCIĄGOWO-KANALIZACYJNEJ).

Kierunek interwencji 1. Rozbudowa sieci wodno-kanalizacyjnej na obszarze gminy.

Budowa sieci kanalizacji sanitarnej w Aglomeracji Zawada

Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2014 – 2018
Proponowany obszar realizacji projektu:	Miejscowości usytuowane na terenie gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki tj. Niebrów, Łazisko, Łagiewniki, Kol. Zawada, Jadwigów
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
<ul style="list-style-type: none"> – w latach 2014 – 2015 realizowany jest II etap – budowa kanalizacji sanitarnej w miejscowościach Niebrów, Łazisko, Łagiewniki; – w latach 2016 – 2018 planowana jest realizacja III etapu – budowa kanalizacji sanitarnej w miejscowościach Kolonia Zawada, Jadwigów (dla III etapu gmina posiada dokumentację projektową).	

Rozbudowa stacji wodociągowej w Smardzewicach

Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2018
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren ujęcia wody w Smardzewicach, Twarda, Wąwał
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
<ul style="list-style-type: none"> – Rozbudowa stacji wodociągowej w Smardzewicach, polegająca w szczególności na przebudowie ujęcia wody i budowie zbiorników zapasowych.	

- Likwidacja ujęcia wody w Twardej (ze względu na małą wydajność, złe usytuowanie i głębokość studni, co pogarsza jakość wody).
- Przejęcia zaopatrzenia w wodę mieszkańców Twardej, Tresty i Karolinowa poprzez zmodernizowaną hydrofornię w Smardzewicach.
- Likwidacja ujęcia wody w Wąwale (ze względu na małą wydajność i pogarszającą się jakość wody).
- Przejęcia zaopatrzenia w wodę mieszkańców Wąwału poprzez zmodernizowaną hydrofornię w Smardzewicach.

Rozbudowa sieci wodociągowej (budowa łączników) na terenie gminy

Podmioty zaangażowane:	Proponowany okres realizacji projektu
Gmina Tomaszów Mazowiecki,	2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
<ul style="list-style-type: none"> — Budowa łącznika wodociągowego pomiędzy siecią wodociągową w Wąwale a siecią zasilającą ze Smardzewic; — Budowa łącznika wodociągowego pomiędzy siecią wodociągową w Twardej a siecią zasilającą ze Smardzewic; — Budowa łącznika wodociągowego pomiędzy siecią wodociągową w miejscowościach Komorów - Zaborów I - Zaborów II a siecią zasilającą z Łaziska; — Budowa łącznika wodociągowego pomiędzy siecią wodociągową w Niebrowie a siecią zasilającą z Łaziska lub Zawady; — Budowa wodociągu w Smardzewicach, ul. Ogrodowa i ul. Łozińskiego; — Budowa wodociągu w Smardzewicach do Osiedla „Biała Góra” — Budowa wodociągu w Twardej, ul. Południowa; — Rozbudowa sieci wodociągowej na obszarach rozwijającego się budownictwa mieszkaniowego. 	

Budowa sieci kanalizacji sanitarnej w Aglomeracji Tomaszów Mazowiecki

Podmioty zaangażowane:	Proponowany okres realizacji projektu
Gmina Tomaszów Mazowiecki	2014 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	miejscowości usytuowane na terenie gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki obsługiwane przez Miejską Oczyszczalnię Ścieków tj. Tresta, Twarda, Smardzewice, Wąwał, Swolszewice Małe, Wiaderno, Komorów, Zaborów I, Zaborów II

Krótka charakterystyka zadania/projektu
<p>Budowa sieci kanalizacji sanitarnej w ramach projektu unijnego z POIiŚ przez Zakład Gospodarki Wodno-Kanalizacyjnej Sp. z o.o. w Tomaszowie Mazowieckim, jako gestora sieci w Aglomeracji Tomaszów Mazowiecki w miejscowościach Komorów, Zaborów I, Zaborów II, Wąwał, Smardzewice – faza realizacyjna.</p> <p>Budowa sieci kanalizacji sanitarnej przez gminę w miejscowościach Swolszewice Małe, Wiaderno, Tresta, Twarda, oraz uzupełnienie kolektorów w miejscowościach Smardzewice, Wąwał, Komorów, Zaborów I, Zaborów II – faza projektowa.</p>

Kierunek interwencji 2. Przygotowanie oferty informacyjno-promocyjnej dla mieszkańców w zakresie gospodarki wodno-kanalizacyjnej.

Kampania społeczna promująca przyłączenie nieruchomości do kanalizacji	
Podmioty zaangażowane:	Proponowany okres realizacji projektu
Gmina Tomaszów Mazowiecki	2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Skanalizowane tereny Gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótka charakterystyka zadania/projektu	
<p>Opracowanie założeń i przeprowadzenie kampanii społecznej na rzecz podłączania nieruchomości do sieci kanalizacyjnych. Kampania kierowana głównie do mieszkańców gminy, gdzie rozbudowywana jest sieć kanalizacyjna. Jej adresatami mogą być jednak wszyscy zainteresowani sprawami ekologii. Na obszarach gminy, gdzie budowa sieci lub przyłącza jest technicznie lub ekonomicznie nieuzasadniona, realizacja akcji informacyjnych zachęcających do wybierania ekologicznych form odprowadzania ścieków bytowych (np. przydomowe oczyszczalnie ścieków).</p>	

System wsparcia dla mieszkańców zainteresowanych przyłączeniem nieruchomości do kanalizacji	
Podmioty zaangażowane:	Proponowany okres realizacji projektu
Gmina Tomaszów Mazowiecki	2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótka charakterystyka zadania/projektu	
<p>Uruchomienie systemu wsparcia organizacyjno-finansowego dla mieszkańców zainteresowanych przyłączeniem się do sieci kanalizacyjnej. Przeprowadzenie analizy finansowej w zakresie</p>	

możliwości partycypowania gminy lub innych podmiotów w kosztach przyłącza do magistrali kanalizacyjnej. Podejmowanie wysiłków w celu pozyskania środków zewnętrznych na dofinansowanie przydomowych oczyszczalni ścieków oraz podłączeń budynków do zbiorczego systemu kanalizacyjnego ze środków np. WFOŚiGW. Wypracowane elementy systemu powinny być promowane w ramach realizowanej kampanii społecznej.

PRIORYTET 2. BEZPIECZNA KOMUNIKACJA W GMINIE.

Kierunek interwencji 1. Zwiększenie bezpieczeństwa pieszych i rowerzystów, poruszających się po gminie.

Budowa nowych ścieżek rowerowych	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Smardzewice, Tresta, Twarda, Karolinów, obszar funkcjonalny Doliny Rzeki Pilicy
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Opracowanie koncepcji i planów rozbudowy gminnej sieci dróg/ścieżek rowerowych w oparciu o hierarchię ważności i podzielenie planów na roczne etapy realizacji. Koncepcja ze szczególnym uwzględnieniem budowy dróg i ścieżek rowerowych wzdłuż dróg gminnych, ścieżek prowadzących do Zbiornika Sulejowskiego oraz łączących się z trasami wytyczonymi na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim. Inwestycje rowerowe powinny obejmować nie tylko wytyczenie ciągów komunikacyjnych, ale także odpowiednie oznakowanie przejazdów, pasów dla rowerów i śluz rowerowych, miejsca parkingowe dla rowerów oraz oświetlenie tras rowerowych.	

Budowa oświetlenia ulicznego	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Zwiększenie efektywności energetycznej w odniesieniu do oświetlenia ulicznego, jako element realizacji <i>Planu gospodarki niskoemisyjnej</i> w gminie Tomaszów Mazowiecki. Budowa oświetlenia ulicznego m.in. w miejscowościach:	

- Twarda – ul. Słoneczna i ul. Południowa;
- Karolinów – ul. Główna;
- Smardzewice – osiedle przy ul. Wschodniej;
- Wąwał – ul. Łączna, Brzozowa, Cegielniana

Rozbudowa oświetlenia ulicznego na obszarach rozwijającego się budownictwa mieszkaniowego w celu zwiększenia atrakcyjności inwestycyjnej i zwiększenia bezpieczeństwa nowych mieszkańców.

Inwentaryzacja miejsc o rozproszonej zabudowie pod kątem montażu np. latarni hybrydowych (miejsca, do których nieopłacalne jest doprowadzenie energii elektrycznej) w celu instalacji oświetlenia ulicznego – rozwiązanie nastawione na obniżenie kosztów związanych ze zużyciem energii i wzrostem bezpieczeństwa użytkowników ciągów komunikacyjnych.

Budowa i remonty ciągów pieszych – chodników lub bezpiecznych poboczy

Podmioty zaangażowane:

Gmina Tomaszów Mazowiecki

Proponowany okres realizacji projektu

2015 - 2020

Proponowany obszar realizacji projektu:

Teren gminy Tomaszów Mazowiecki

Krótką charakterystyka zadania/projektu

Zwiększenie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców wymaga rozbudowy infrastruktury dla pieszych. W ramach przebudowy dróg gminnych należy uwzględnić remonty/budowę nowych odcinków chodników lub tam gdzie to możliwe poszerzenie i utwardzanie poboczy. Zadanie obejmuje także odpowiednie utrzymanie profili poboczy dróg w celu skutecznego odprowadzania wody, udroźnienia istniejących rowów odwadniających.

Kierunek interwencji 2. Poprawa stanu infrastruktury drogowej na terenie gminy.

Rozbudowa dróg na terenie gminy

Podmioty zaangażowane:

Gmina Tomaszów Mazowiecki

Proponowany okres realizacji projektu

2015 - 2020

Proponowany obszar realizacji projektu:

Gmina Tomaszów Mazowiecki

Krótką charakterystyka zadania/projektu

- Budowa drogi w miejscowości Tresta – ul. Podleśna, długość ok. 1000 m.b.
- Budowa drogi w miejscowości Swolszewice Małe – ulica Stara Wieś, długość ok. 900 m.b.
- Budowa dróg na osiedlu przy ul. Wschodniej w m-ci Smardzewice, długość ok.

3000 m.b.

- Budowa drogi w miejscowości Smardzewice – ulica Ogrodowa, długość ok. 700 m.b.
- Budowa drogi w miejscowości Cieślówice Duże (od skrzyżowania w centrum wsi do skrzyżowania z drogą wojewódzką nr 713, długość ok. 2400 m.b.
- Budowa drogi w miejscowości Smardzewice, ul. Wesoła, długość ok. 600 m.b.
- Budowa drogi w miejscowości Smardzewice, ul. Łozińskiego, długość ok. 1500 m.b.
- Budowa dróg w miejscowości Wąwał – ulice Lipowa i Kolejowa, długość ok. 1200 m.b.
- Budowa ścieżek rowerowych w miejscowości Smardzewice, Tresta, Twarda, Karolinów

Przebudowa istniejących dróg na terenie gminy

Podmioty zaangażowane:	Proponowany okres realizacji projektu
Gmina Tomaszów Mazowiecki	2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu: Teren gminy Tomaszów Mazowiecki	
Krótką charakterystyką zadania/projektu	
<ul style="list-style-type: none"> — Przebudowa drogi w miejscowości Niebrów, długość ok. 1200 m.b. — Przebudowa drogi w miejscowości Smardzewice – ulica Piliczna, długość ok. 1000 m.b. — Przebudowa drogi w miejscowości Kwiatkówka – ulica Górna, długość ok. 1100 m.b. — Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Chorzęcin, długość ok. 1500 m.b. — Przebudowa drogi od ul. Krańcowej w Tomaszowie Mazowieckim do ul. Długiej w miejscowości Cekanów, długość ok. 900 m.b. — Przebudowa odcinków ulic Cegielnianej, Wesołej i Głównej w miejscowości Wąwał, długość ok. 1100 m.b. — Przebudowa drogi w miejscowości Smardzewice – ulica Klonowa, długość ok. 500 m.b. — Przebudowa drogi w miejscowości Smardzewice – ul. Piliczna, długość ok. 1100 m.b.	

Dodatkowe proponowane zadania do realizacji:

1. Sukcesywna rozbudowa i przebudowa dróg gminnych i wewnętrznych, które zostały uprzednio wyposażone w infrastrukturę wodno-kanalizacyjną.
2. Inwentaryzacja dróg gminnych i wewnętrznych pod kątem parametrów technicznych oraz obciążenia ruchem pojazdów (szczególnie na terenach, gdzie powstają nowe osiedla mieszkaniowe – zabudowa jednorodzinna, a wcześniej istniały gospodarstwa rolne).
3. Rozbudowa ciągów drogowych na obszarach rozwijającego się budownictwa mieszkaniowego.

PRIORYTET 3. ATRAKCYJNE WARUNKI DO ZAMIESZKANIA W GMINIE TOMASZÓW MAZOWIECKI.

Kierunek interwencji 1. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury edukacyjnej.

Rozbudowa Zespołu Szkół w Wiadernie	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2015 - 2019
Proponowany obszar realizacji projektu:	Zespół Szkół w Wiadernie
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Rozbudowa budynku dydaktycznego na potrzeby przedszkola dla nowych grup przedszkolnych wraz z pomieszczeniami towarzyszącymi. Przebudowa placu zabaw, polegająca na wykonaniu bezpiecznej nawierzchni pod istniejącymi urządzeniami zabawowymi.	

Rozbudowa Zespołu Szkół w Zawadzie	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2014 – 2017
Proponowany obszar realizacji projektu:	Zespół Szkół w Zawadzie
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Rozbudowa obiektu o jedno skrzydło budynku (od strony południowej) o powierzchni użytkowej ok. 660 m ² (funkcje dydaktyczno-żywnieniowe). Rozbiórka dwóch istniejących budynków – stołówka oraz stary budynek dydaktyczny.	

Urządzenie placu zabaw przy Zespole Szkół w Komorowie	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2016
Proponowany obszar realizacji projektu:	Zespół Szkół w Komorowie
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Zakup i instalacja pojedynczych elementów lub zestawów, pozwalających na prowadzenie z dziećmi różnych form zajęć ruchowych, w szczególności pokonywanie przeszkód, wspinanie, czworakowanie, przeskok, przeploty, zwisy np. różnorodne drabinki, drążki do ćwiczeń, ścianki wspinaczkowe, pomosty, równoważnie, pochylnie, przeplotnie, kolorowe huśtawki. Pokrycie	

powierzchni szkolnego placu zabaw zielenią oraz nawierzchnią bezpieczną (piankową, gumową, nawierzchnią syntetyczną typu tartan lub inną nawierzchnią syntetyczną) pod sprzętem rekreacyjnym w celu amortyzacji upadku.

Dodatkowe proponowane zadania do realizacji:

Przebudowa Szkoły Podstawowej w Chorzęcinie

Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2014 - 2019
Proponowany obszar realizacji projektu:	Szkoła Podstawowa w Chorzęcinie
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Adaptacja budynku szkoły podstawowej na przedszkole. Budowa placu zabaw, polegająca na wykonaniu bezpiecznej nawierzchni i montażu urządzeń zabawowych.	

Kierunek interwencji 2. Zaplanowana i uporządkowana przestrzeń publiczna w gminie.

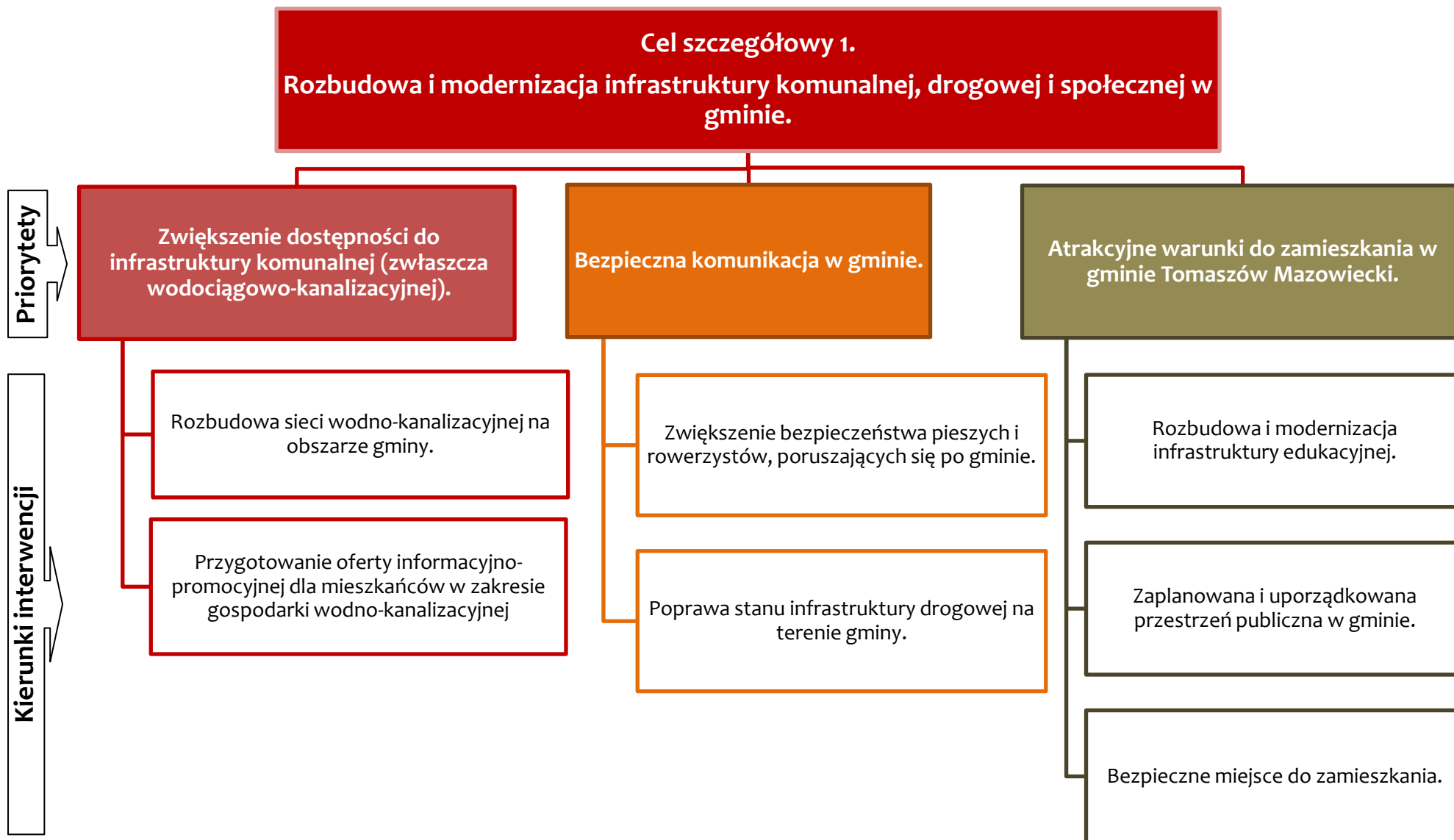
Opracowanie koncepcji zagospodarowania przestrzeni publicznych na terenie gminy oraz ich realizacja w oparciu o wykonane projekty.

Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki, stowarzyszenia, organizacje pozarządowe, mieszkańcy	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Centrum wsi Chorzęcin, Swolszewice Małe, Ciebłowice Duże, Twarda, Jadwigów, Smardzewice
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Opracowanie planistyczne – sporządzenie analizy przestrzennej i własnościowej dla wybranych lokalizacji w poszczególnych miejscowościach. Opracowanie projektu zagospodarowania przestrzeni publicznej przy udziale lokalnych społeczności i wykorzystaniu narzędzi partycypacji społecznej np. metodologii opracowanej przez Project for Public Spaces ³¹ . Sukcesywna realizacja projektów zagospodarowania przestrzennego przestrzeni publicznych w wersji angażującej mieszkańców.	

Kierunek interwencji 3. Bezpieczne miejsce do zamieszkania.

³¹ <http://www.sak.org.pl/index.php/pMenuId/33/isess/c7b9901b1e86736d1caa7e672cf5589b>.

1. Dopuszczenie Ochotniczych Straży Pożarnych w sprzęt przeciwpożarowy i przeciwpowodziowy (diagnoza i analiza potrzeb poszczególnych jednostek, zakup nowych i używanych samochodów ratowniczo – gaśniczych, doposażenie strażnic OSP, przeszkolenie strażaków – ochotników z zakresu obsługi nowego sprzętu).
1. Działania edukacyjne dla mieszkańców w zakresie zwiększania bezpieczeństwa w gminie (np. rozdawanie elementów odblaskowych dla pieszych i rowerzystów – szczególnie dla dzieci i młodzieży szkolonej, akcja informacyjna o zagrożeniach związanym z wypalaniem traw, spożywaniem alkoholu w trakcie rekreacji na akwenach wodnych itp.).

Domena 2: Gmina przyjazna turystom.

Cel szczegółowy 2.

Rozwój turystyki w oparciu o dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe gminy i przedsiębiorczość mieszkańców.

Proponowane poniżej zadania wynikają i są szczegółowo opisane w dokumencie pn. Strategia Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy. Są to zadania realizowane na obszarze kilku jednostek samorządowych i przy udziale partnerów z sektora społecznego i gospodarczego do 2020 roku.

Podmioty, które mogą angażować się w realizację projektów z zakresu turystyki:

- Gmina Tomaszów Mazowiecki,
- JST z terenu „Partnerstwa na rzecz rozwoju obszaru funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”,
- Inne Jednostki Samorządu Terytorialnego,
- Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej,
- Wojewódzki Zarząd Melioracji i Urządzeń Wodnych,
- Lasy Państwowe,
- Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych,
- Lokalna Organizacja Turystyczna Zalewu Sulejowskiego,
- LGD Stowarzyszenie Dolina Pilicy,
- Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach,
- podmioty gospodarcze, prowadzące działalność okołoturystyczną na terenie gminy np. przystanie, mariny, kluby żeglarskie, wypożyczalnie kajaków, hotele, obiekty gastronomiczne; właściciele gospodarstw agroturystycznych,
- właściciele nieruchomości usytuowanych wzdłuż rzeki Pilicy,
- instytucje publiczne,
- mieszkańcy gminy.

PRIORYTET 1. ROZWÓJ OFERTY TURYSTYCZNEJ W GMINIE.

Kierunek interwencji 1. Wspieranie rozwoju usług około turystycznych.

Tworzenie warunków dla rozwoju branży turystycznej	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki, LGD Stowarzyszenie Dolina Pilicy, Partnerskie	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020

JST	
Proponowany obszar realizacji projektu:	Gmina Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Wsparcie dla powstawania i rozwijania działalności gospodarczej w branży turystycznej np. w zakresie organizacji usługi dowozu turystów na i ze spływu kajakowego, rozwoju usług gastronomicznych w oparciu o lokalną bazę gastronomiczną.	

Kierunek interwencji 2. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury turystycznej³².

Zagospodarowanie terenu wokół Zalewu Sulejowskiego pod cele rekreacyjne	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki, Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej, Lasy Państwowe, LGD Stowarzyszenie Dolina Pilicy, podmioty gospodarcze, prowadzące działalność okołoturystyczną na terenie gminy np. obiekty gastronomiczne; właściciele gospodarstw agroturystycznych	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Smardzewice, Karolinów, Tresta
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
<p>Wytyczenie i przygotowanie przestrzeni do plażowania o nawierzchni trawiastej i piaszczystej, wyznaczenie strefy kąpielowej strzeżonej na zbiorniku wodnym, wprowadzenie nadzoru ratowniczego nad kąpiącymi się, zagospodarowanie przestrzeni dla sportów wodnych – wypożyczalnia rowerów wodnych, kajaków, aranżacja przestrzeni do piknikowania / grillowania (przygotowanie stołów, ław, miejsca grillowego oraz stworzenie warunków – wyznaczenie przestrzeni dla rozwoju usług małej gastronomii).</p> <p>Ponadto przygotowanie przestrzeni sportowo – rekreacyjnej: minimum z boiskiem do siatkówki plażowej o nawierzchni piaszczystej. Aranżacja placu zabaw dla dzieci. Ponadto przygotowanie węzła sanitarnego wyposażonego w toalety, prysznice zewnętrzne, miejsce do segregacji śmieci. Wytyczenie i oznakowanie parkingu dla samochodów plażowiczów. Oznakowanie plaży poprzez umieszczenie tablicy informacyjnej terenowej ze schematem plaży, jej nazwą, ciekawostką na jej temat oraz oznakowanie dojazdu do plaży z głównych ośrodków miejskich / gminnych obszaru.</p>	

³² Dodatkowe informacje na temat infrastruktury potrzebnej do rozwoju produktów turystycznych zamieszczone są w dokumencie Strategia Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy.

Jako element zintegrowanego projektu budowy infrastruktury kajakowej w ramach produktu turystycznego „Meandry Pilicy” – oferta turystyki kajakowej (turystyki kwalifikowanej).

1. Budowa miejsca dobijania i wodowania kajaków w Smardzewicach z odpowiednią infrastrukturą o wysokim standardzie.

Jako element zintegrowanego projektu budowy infrastruktury dla turystyki wodnej (spływ tratwami płaskodennymi) w ramach produktu turystycznego „Spłyń leniwie tratwą po Pilicy” – oferta turystyki rekreacyjnej.

2. Budowa przystani flisackiej nad Pilicą (w Smardzewicach) wyposażonej w zaplecze gastronomiczno-sanitarne.
3. Budowa miejsc postojowych dla pojazdów uczestników spływu.

Jako element zintegrowanego projektu budowy i modernizacji marin w ramach rozwoju produktu turystycznego „Aktywnie na wodzie” – oferta turystyki aktywnej (kwalifikowanej): żeglarstwo, windsurfing, kajakarstwo, pływanie długodystansowe.

4. Budowa i modernizacja marin (budowa pomostów, infrastruktura + dojazdy + parkingi, itp) w Smardzewicach („Maruś”); Smardzewicach – Molo; Treście; Karolinowie.

W ramach zintegrowanego projektu Modernizacji systemu kąpielisk dostępnych wokół Zalewu Sulejowskiego.

5. Modernizacja plaż w Smardzewicach przy hotelu Molo, w Treście, Karolinowie i Borkach.

Jako element zintegrowanego projektu rozbudowy infrastruktury rekreacyjno-wypoczynkowej w ramach rozwoju produktu turystycznego „Wędruj pieszo, rowerem lub konno po Lasach Spalskich” – oferta turystyki aktywnej (kwalifikowanej).

6. Wytyczenie odcinków terenowej ścieżki zdrowia (m.in. Ośrodek Hodowli Żubra – Smardzewice, Smardzewice – Wąwał).

Jako element zintegrowanego projektu budowy ścieżek edukacyjnych prezentujących różne aspekty życia lasu, w ramach rozwoju produktu turystycznego „Poznaj Puszcę – oferta edukacyjna Lasów Spalskich” – oferta turystyki ekologicznej.

7. Utworzenie Szlaku św. Huberta/ Szlaku carskich łowów (trasa: Smardzewice żubry – Spała – Grota św. Huberta). Jako zintegrowany projekt prowadzony z gminą Inowłódz, Lasami Państwowymi, Polskim Związkiem Łowieckim.
8. Rozbudowa parkingów w Karolinowie w ramach zintegrowanego projektu budowy sieci parkingów przy głównych szlakach pieszych.

Jako element zintegrowanego projektu rozbudowy bazy turystycznej w ramach rozwoju produktu turystycznego „A może by tak do Tomaszowa...” – oferta turystyki poznawczej (kwalifikowanej).

9. Opracowanie koncepcji i budowa amfiteatru w Smardzewicach nad Zalewem Sulejowskim (jako element poprawy atrakcyjności turystycznej i oferty kulturalnej dla mieszkańców).

Jako element zintegrowanego projektu poprawy dostępności turystycznej kościołów w ramach rozbudowy produktu turystycznego „Szlak otwartych kościołów”.

10. Opracowanie graficzne i instalacja jednakowych tablic informacyjnych w pobliżu Kościoła św. Małgorzaty w Chorzęcinie, Kościoła św. Wacława w Twardej i Sanktuarium św. Anny w Smardzewicach informujących o podstawowych faktach z zakresu architektury, sztuki i kultu, ale także przywołujących charakterystyczne ciekawostki dla danego obiektu.

Dodatkowo:

11. Realizacja profesjonalnego systemu informacji w terenie (tablice informacyjne opisujące miejsce, w którym turysta się znajduje, oznaczenie w terenie atrakcji turystycznych i szlaków. W ramach zintegrowanego projektu budowy spójnego systemu informacji i oznakowań dla całego Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy.

Kierunek interwencji 3. Stworzenie produktów turystycznych wpisujących się w zintegrowaną ofertę turystyczną Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy.

Jako element zintegrowanego produktu turystycznego „Meandry Pilicy” – oferta turystyki kajakowej (turystyki kwalifikowanej).

1. Rozwój oferty o nazwie „**Pilica – twój pierwszy raz w kajaku**” (spływy kilkugodzinne dla osób początkujących), trasa **Smardzewice** – Tomaszów – Spała.
2. Rozwój oferty o nazwie „**Pilica – rzeka, która łączy**” (1 lub 2 dniowy szlak kajakowo – rowerowy, trasa Smardzewice – Tomaszów – Inowłódz.
3. Rozwój produktu turystycznego „**Spłyni leniwie tratwą po Pilicy**” – oferta turystyki rekreacyjnej jako element zintegrowanych działań prowadzonych z miastem Tomaszów

Mazowiecki.

4. Rozwój oferty Aktywnej turystyki wodnej w Smardzewicach, Treście i Karolinowie jako element zintegrowanego produktu turystycznego „**Aktywnie na wodzie**” – oferta turystyki aktywnej (kwalifikowanej): żeglarstwo, windsurfing, kajakerstwo, pływanie długodystansowe.
5. Rozwój produktu turystycznego „**Plażing sulejowski/relaks nad Zalewem Sulejowskim**” – oferta turystyki rekreacyjnej jako element zintegrowanych działań prowadzonych we współpracy z gminą Wolbórz, Mniszków, Sulejów oraz RZGW, Lasami Państwowymi, Sulejowskim Parkiem Krajobrazowym.
6. Rozwój produktu turystycznego „**Zalew Sulejowski – centrum konferencyjno – szkoleniowe z elementami aktywnej turystyki**” – oferta turystyki biznesowej (kongresowej/szkoleniowej) mającego na celu udostępnienie przestrzeni konferencyjno - szkoleniowych w obiektach hotelowych znajdujących się przy Zalewie Sulejowskim wraz z ofertą dodatkową, umożliwiającą uprawianie aktywnego wypoczynku.
7. Rozwój oferty o nazwie „**Imprezy sportowe zogniskowane wokół lasów i ich walorów**” – np. turniej nordic walking/weekendowy tour nordic walking, biegi na orientację we współpracy z innymi JST oraz Lasami Państwowymi, Centralnym Ośrodkiem Sportu, klubami sportowymi i podmiotami gospodarczymi. W ramach zintegrowanego produktu turystycznego „**Wędruj pieszo, rowerem lub konno po Lasach Spalskich**” – oferta turystyki aktywnej (kwalifikowanej)”.
8. Rozwój oferty w ramach **Szlaku św. Huberta/Szlaku carskich łowów** połączonego z Hubertusem Spalskim (łowy – gonitwa za lisem, gar na rogu, degustacja dziczyzny) i obudowanego działaniami edukacyjnymi (wykorzystanie w tym celu izb edukacyjnych Nadleśnictwa). Szlak będący częścią zintegrowanego produktu turystycznego „**Poznaj Puszcę – oferta edukacyjna Lasów Spalskich**” – oferta turystyki ekologicznej.
9. Organizacja w Smardzewicach dwudniowego **Festiwalu Folklorystycznego Pilica** obejmującego przegląd zespołów i kapel ludowych, warsztaty i targi rękodzieła, warsztaty kulinarne, wystawy i konkursy wokół rękodzielnictwa i produktów lokalnych
10. Rozwój **Szlaku Odpustów** – promującego lokalne tradycje, potrawy, rękodzieło – **sanktuarium św. Anny w Smardzewicach**, Kościół św. Małgorzaty w Chorzęcinie, Poświętne, Rzeczyca, Inowłódz³³.

PRIORYTET 2. WSPIERANIE POSTAW PROTURYSTYCZNYCH WŚRÓD MIESZKAŃCÓW.

Kierunek interwencji 1. Prowadzenie działań edukacyjnych ukierunkowanych na budowanie poczucia dumy i szacunku wobec dziedzictwa kulturowego i historycznego gminy.

Ścieżki tematyczne w szkołach – edukacja lokalna

Podmioty zaangażowane:

Gmina Tomaszów Mazowiecki

Proponowany okres realizacji projektu

2015 – 2020

³³ Dodatkowe informacje na temat oferty w ramach produktów turystycznych zamieszczone są w dokumencie Strategia Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy.

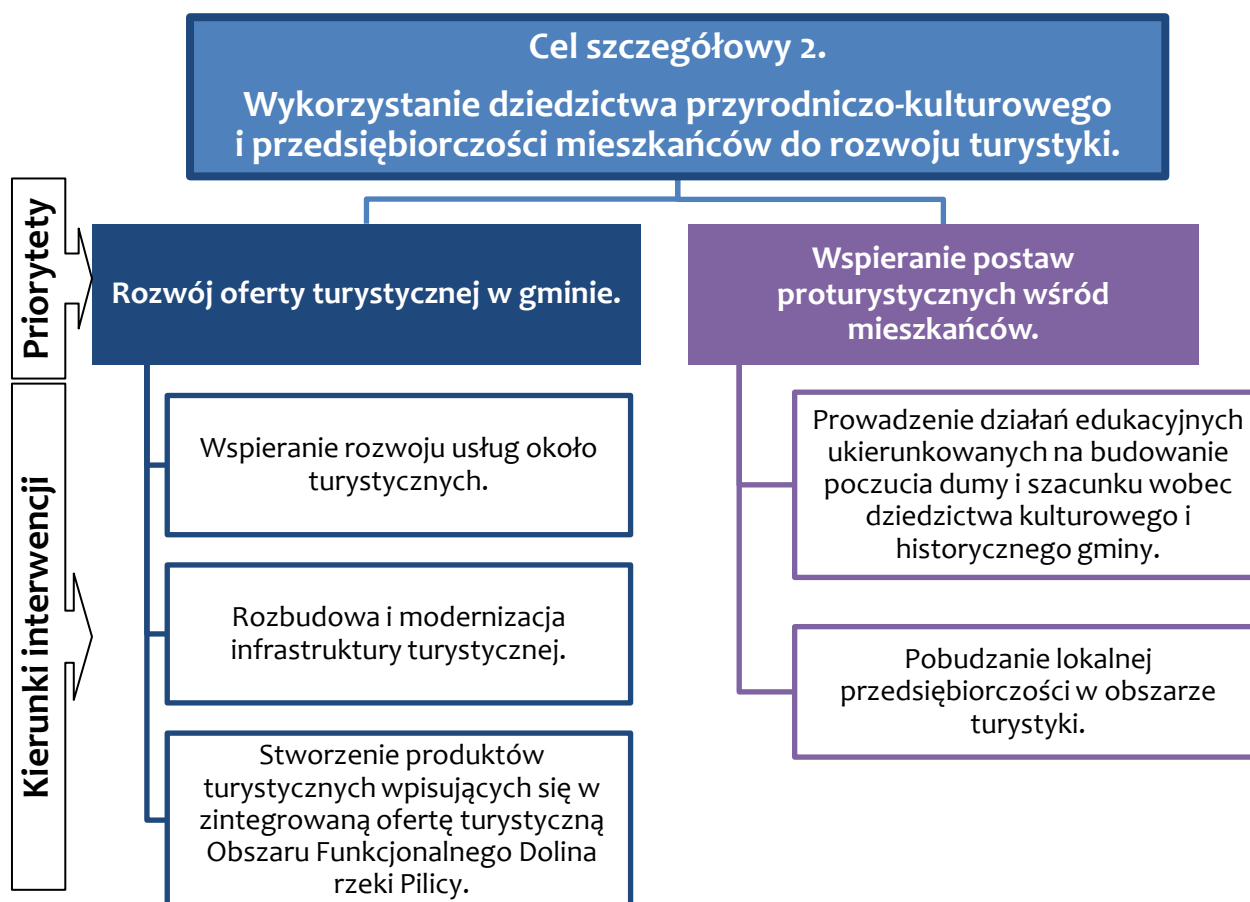
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Realizacja ścieżek tematycznych odnoszących się do historii, tradycji, potencjału turystycznego Doliny rzeki Pilicy od poziomu przedszkola, poprzez szkołę podstawową, gimnazjum aż do szkoły ponadgimnazjalnej (realizacja ścieżek tematycznych w ramach godzin wychowawczych). Opracowanie materiałów pomocowych dla nauczycieli (scenariusze lekcji) i uczniów z uwzględnieniem ich wieku oraz typu szkoły, do której uczęszczają.	

Sprzątanie świata w gminie Tomaszów Mazowiecki	
Podmioty zaangażowane:	Proponowany okres realizacji projektu
Gmina Tomaszów Mazowiecki, organizacje pozarządowe	2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Organizacja corocznej, cyklicznej akcji Sprzątania Świata na terenie gminy jako część większej akcji obejmującej sprzątanie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim z położeniem nacisku na miejsca szczególnie atrakcyjne dla turystów – brzegi, starorzecza Pilicy, lasy spalskie, Zalew Sulejowski itp.	

Kierunek interwencji 2. Pobudzanie lokalnej przedsiębiorczości w obszarze turystyki.

Opracowanie koncepcji zagospodarowania przestrzennego pod kątem działalności okołoturystycznej	
Podmioty zaangażowane:	Proponowany okres realizacji projektu
Gmina Tomaszów Mazowiecki	2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	tereny atrakcyjne przyrodniczo i turystycznie, leżące w gminie Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Opracowanie koncepcji zagospodarowania przestrzennego dla obszarów mających potencjał turystyczny na terenie gminy z wyznaczeniem przestrzeni do realizacji inwestycji okołoturystycznych w tym: parkingi, miejsca do plażowania, tereny pod kampingi i obiekty noclegowe o różnym standardzie, obiekty gastronomiczne itp.	

Akademia przedsiębiorczości turystycznej	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki, partnerskie JST z OF	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki (jako część OF Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim)
Krótka charakterystyka zadania/projektu	
Organizacja i przeprowadzenie szkoleń/spotkań doradczych/warsztatów dla mieszkańców z zakresu możliwych biznesowych realizacji turystycznych wpisujących się w programy turystyczne opisane w Strategii Rozwoju Turystyki OF Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim (np. możliwe źródła finansowania, tworzenie biznes planów, standardy obsługi klienta/turysty, dziedzictwo historyczno-przyrodnicze OF itp.).	

Domena 3. Polityka proinwestycyjna i wspieranie lokalnych przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych.

Cel szczegółowy 3. Poprawa warunków prowadzenia działalności gospodarczej i wzrost atrakcyjności inwestycyjnej gminy.

PRIORYTET 1. STWORZENIE WARUNKÓW DO INWESTOWANIA W GMINIE DLA NOWYCH INWESTORÓW.

Kierunek interwencji 1. Przygotowanie terenów inwestycyjnych.

Uzbrojenie terenów inwestycyjnych w miejscowości Łazisko (usytuowanych przy drodze S8).	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2018
Proponowany obszar realizacji projektu:	Sołectwo Łazisko, wzdłuż drogi ekspresowej nr 8
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Doprowadzenie infrastruktury technicznej, aby umożliwić przyszłym inwestorom bezpośredni dostęp do mediów na terenach inwestycyjnych o powierzchni 17 ha, zlokalizowanych w podmiejskiej wsi Łazisko. Miejsce to ma charakter strategiczny dla rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki z uwagi na uwarunkowania komunikacyjne – teren zlokalizowany jest w sąsiedztwie drogi krajowej nr 8 i węzła komunikacyjnego „Tomaszów Centrum”.	

Nowe tereny inwestycyjne	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Pozyskanie przez gminę nowych terenów inwestycyjnych (działania te dotyczą pozyskiwania (wykup, scalanie rozdrobnionych gruntów), uzbrajania i udostępniania atrakcyjnych terenów inwestycyjnych, przeznaczonych pod działalność gospodarczą; dodatkowo opracowanie akcji uświadamiającej mieszkańcom korzyści ze zmiany użytkowania nieruchomości z przeznaczeniem na działalność gospodarczą – zachęty do sprzedaży gruntu lub zmiany jego przeznaczenia).	

Dodatkowe proponowane zadania do realizacji:

1. Inwentaryzacja potencjalnych nowych terenów inwestycyjnych (na obszarach pokopalnianych oraz na obszarach, gdzie wygaśnie działalność rolnicza).

2. Opracowanie miejscowych planów zagospodarowania dla terenów inwestycyjnych.

Kierunek interwencji 2. Promocja i informacja o ofercie inwestycyjnej.

Promocja terenów inwestycyjnych	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Promocja istniejących i nowotworzonych terenów inwestycyjnych na terenie gminy (nawiązanie współpracy z Polską Agencją Informacji i Inwestycji Zagranicznych, Centrum Obsługi Inwestora i Eksportera, organizacjami zrzeszającymi przedsiębiorców, Wydziałami Promocji Handlu i Inwestycji Ambasad RP oraz innymi organizacjami pośredniczącymi w kontaktach z przedsiębiorcami. Należy także wzmocnić partnerstwo z lokalnymi przedsiębiorcami, którzy budują klimat gospodarczy gminy i równocześnie są potencjalnymi promotorami oferty inwestycyjnej gminy Tomaszów Mazowiecki.	

Dodatkowe proponowane zadania do realizacji:

1. Przeszkolenie pracowników urzędu gminy, odpowiadających za obsługę przedsiębiorców i inwestorów, z zakresu informacji i promocji (w ramach partnerskiej współpracy z innymi JST z obszaru OF Dolina Rzeki Pilicy).

Kierunek interwencji 3. Włączenie się gminy w rozwój kluczowych oraz perspektywicznych specjalizacji gospodarczych Obszaru Funkcjonalnego.

1. Działania realizowane we współpracy z partnerskimi JST z OF Dolina Rzeki Pilicy w ramach wspierania i rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego i rolnictwa ekologicznego, sektora tzw. srebrnej gospodarki oraz zagłębia ceramiczno-budowlanego (w kierunku klastra).
2. Udział w działaniach wspierających merytorycznie i szkoleniowo rolników i przedsiębiorców z zakresu prowadzenia gospodarstw ekologicznych oraz przetwórci rolno-spożywczych, a także różnicowania działalności rolniczej (np. w kierunku agroturystyki, w tym w kierunku gospodarstw tematycznych np. ekologiczne, skupione wokół rękodzieła i wzornictwa ludowego – haft, rzeźba, koronki, wiklina, ozdoby świąteczne).
3. Wspieranie współpracy firm przetwarzających żywność z ich producentami w celu poprawy efektywności skupu i dbałości o wysoką jakość dostarczanej i przetwarzanej żywności (organizacja spotkań, seminariów itp.).
4. Propagowanie tworzenia branżowych grup producentów rolnych oraz wsparcie ich funkcjonowania poprzez działania szkoleniowe, doradcze.

5. Włączenie się w promowanie idei powstania klastra ceramiczno-budowlanego poprzez działania informacyjne, promocyjne, szkoleniowe i konferencyjne (prezentacja korzyści i funkcjonowania klastra z kluczowymi podmiotami gospodarczymi, samorządowymi i instytucjami publicznymi, prezentacja dobrych przykładów), zawiązywanie współpracy z przedsiębiorcami, instytucjami naukowo-badawczymi, instytucjami otoczenia biznesu.

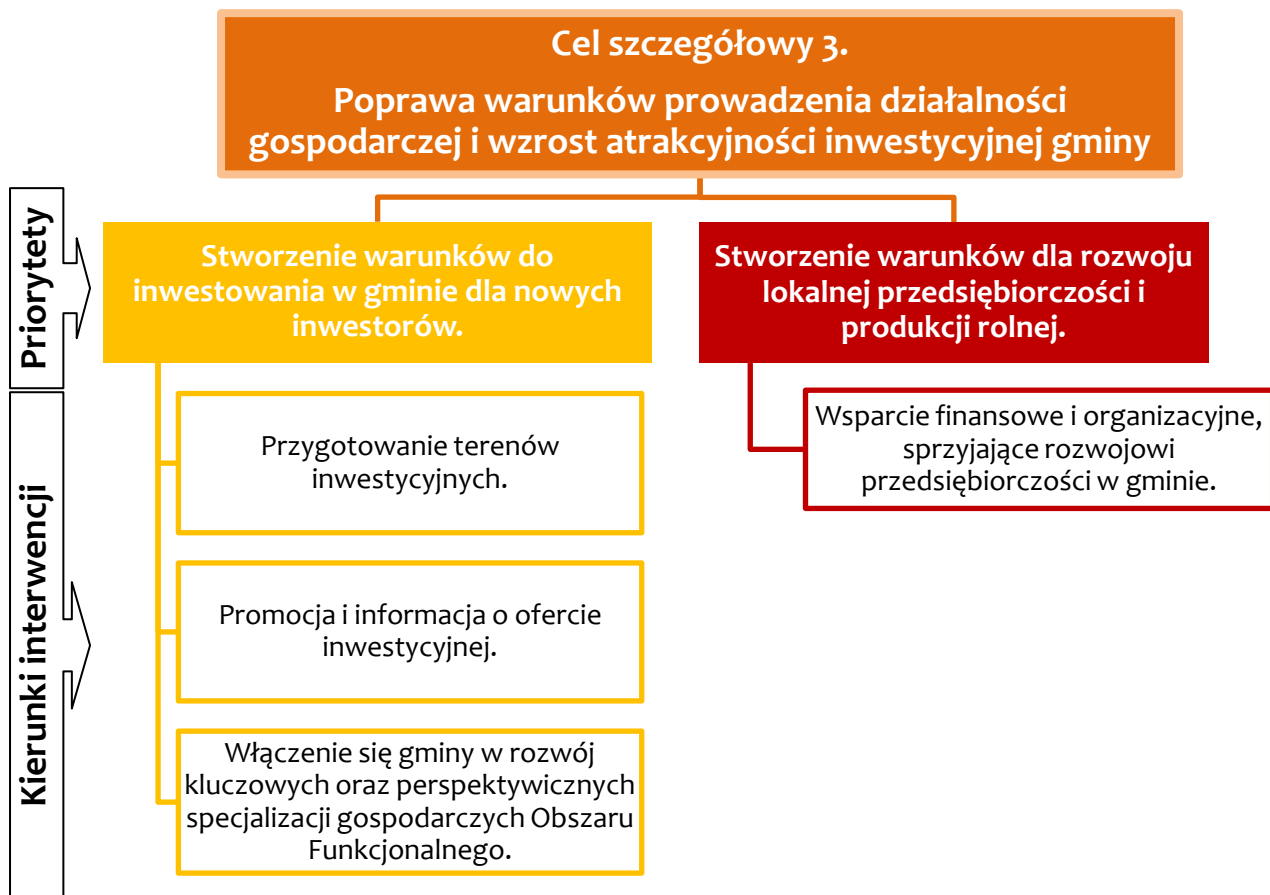
PRIORYTET 2. STWORZENIE WARUNKÓW DLA ROZWOJU LOKALNEJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI I PRODUKCJI ROLNEJ.

Kierunek interwencji 1. Wsparcie finansowe i organizacyjne, sprzyjające rozwojowi przedsiębiorczości w gminie.

Proponowane zadania do realizacji:

Preferencje dla przedsiębiorców, prowadzących lub otwierających działalność gospodarczą na terenie gminy	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2014 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Opracowanie pakietu zachęt dla przedsiębiorców obejmujących kryteria uzyskania wsparcia – pomocy publicznej [wsparcie de minimis] np. zwolnienia podatkowe, szkolenia; wyznaczenie kryteriów warunkujących uzyskanie wsparcia np. przedsiębiorstwa zatrudniające nowych pracowników, inwestujące na terenie gminy (nowe budynki), przedsiębiorców z branż przyszłości wyznaczonych w strategii OF itp.).	

1. Kampania informacyjna dla osób, które chcą się przekwalifikować lub zdywersyfikować działalność rolniczą (działania podejmowane we współpracy z Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w ramach realizacji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich).
2. **Kontraktacja usług publicznych** przez samorząd dla organizacji pozarządowych (opracowanie regulaminu/zasad kontraktacji obejmującego typ usług publicznych, które będą zlecane w drodze konkursowej, typy podmiotów mogących świadczyć usługi publiczne).

Domena 4: Przestrzeń do realizacji aspiracji i potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, rozwojowych.

Cel szczegółowy 4.

Wspieranie i tworzenie warunków do zaspokajania potrzeb kulturalnych i edukacyjnych mieszkańców gminy.

PRIORYTET 1. ROZWÓJ OFERTY EDUKACYJNO-KULTURALNEJ I OFERTY CZASU WOLNEGO W GMINIE

Kierunek interwencji 1. Rozwój infrastruktury technicznej na potrzeby rekreacji i sportu oraz budowanie oferty czasu wolnego.

Urządzenie miejsc rekreacji i wypoczynku	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2014 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótka charakterystyka zadania/projektu	
Budowa infrastruktury sportowej (boiska, place zabaw, siłownie zewnętrzne itp.), urządzenie terenów zielonych, instalacja elementów małej architektury wokół Domów Ludowych m.in. w miejscowościach Chorzęcin, Swolszewice Małe, Twarda, Wiaderno, Smardzewice, Komorów.	

Rozbudowa/przebudowa wraz z termomodernizacją gminnych budynków użyteczności publicznej	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki	Proponowany okres realizacji projektu 2014 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Gminne obiekty użyteczności publicznej
Krótka charakterystyka zadania/projektu	
Rozbudowa/przebudowa wraz z termomodernizacją budynków użyteczności publicznej w miejscowościach Chorzęcin, Jadwigów, Wiaderno, Twarda, Godaszewice, Sługocice, Smardzewice. Zadanie w ramach realizacji założeń Planu Gospodarki Niskoemisyjnej.	

Skoncentrowanie się na działaniach niskoemisyjnych i **efektywnie wykorzystujących zasoby, w tym na poprawie efektywności energetycznej**, wykorzystaniu OZE, czyli wszystkich działań mających na celu zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do powietrza w tym pyłów, dwutlenku siarki, tlenków azotu oraz emisji dwutlenku węgla, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów, na których odnotowano przekroczenia jakości poziomów dopuszczalnych stężeń w powietrzu.

Proponowane zadania do realizacji:

1. Doposażenie placów przy świetlicach wiejskich w siłownie zewnętrzne i inne urządzenia rekreacyjne.
2. Budowa hali sportowej przy Zespole Szkolno-Przedszkolnym w Smardzewicach.

Kierunek interwencji 2. Rozwój oferty kulturalnej.

Partycypacyjna diagnoza potrzeb kulturalnych	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki, placówki oświatowe z terenu gminy, organizacje społeczno- kulturalne	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Gmina Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Badanie potrzeb mieszkańców w zakresie oferty kulturalnej (badania przy wykorzystaniu metodologii <i>action research</i> – badania w działaniu: mieszkańcy/młodzież sami definiują problematykę badania, tworzą narzędzia badawcze, realizują badania w swoim środowisku, opracowują wyniki i, o ile to możliwe, wdrażają rekomendowane rozwiązania lub biorą udział w ich realizacji).	

Proponowane zadania do realizacji:

1. Kontynuowanie organizowanych **festynów i innych imprez kulturalnych** w poszczególnych miejscowościach gminy.
2. Organizacja warsztatów rękodzieła ludowego w świetlicach wiejskich – wsparcie dla lokalnych animatorów życia kulturalnego i społecznego (ze szczególnym uwzględnieniem seniorów).
3. Organizacja rozpoznawalnej imprezy kulturalnej o zasięgu regionalnym np. festiwalu folklorystycznego połączonego z warsztatami rękodzieła ludowego i degustacją potraw regionalnych.
4. Wsparcie dla zespołów ludowych, artystycznych, muzycznych z terenu gminy.
5. Doposażenie biblioteki gminnej i jej filii oraz świetlic w poszczególnych miejscowościach na terenie gminy (wyposażenie obiektów w sprzęt komputerowy z dostępem do

Internetu oraz nowoczesne programy i multimedia pozwalające na poszerzanie horyzontów edukacyjnych i kulturalnych mieszkańców.

Kierunek interwencji 3. Zwiększenie atrakcyjności oferty edukacyjnej na poziomie podstawowym i gimnazjalnym oraz oferty edukacji pozaformalnej dla dorosłych.

Doradztwo edukacyjno – zawodowe w gimnazjach	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki, placówki oświatowe z terenu gminy, partnerskie JST z OF	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótka charakterystyka zadania/projektu	
Wdrożenie nowoczesnego systemu doradztwa edukacyjno-zawodowego na terenie gminy dostępnego od poziomu gimnazjum (np. w ramach wspólnych działań z partnerami z OF). Doradztwo edukacyjno – zawodowe powinno być także nastawione na wykorzystanie potencjału, jaki daje lokalizacja na terenie gminy Zagłębia Ceramiczno Budowlanego Opoczno – Tomaszów Mazowiecki oraz Doliny Rzeki Pilicy.	

1. Podnoszenie **kwalifikacji i kompetencji kadry pedagogicznej** (w ramach wspólnych działań z partnerami z OF).
2. Organizacja **opieki przedszkolnej w Smardzewicach w okresie wakacyjnym** (zwiększenie ilości placówek oferujących opiekę w zależności od zapotrzebowania).
3. Wydłużenie **darmowych godzin w przedszkolu do 7-8** (w zależności od zapotrzebowania).
4. Organizacja zajęć sportowych dla młodzieży w różnych grupach wiekowych.
5. Organizacja **wypoczynku dla dzieci i młodzieży** (w trudnej sytuacji materialnej np. w formie tygodniowej półkolonii podczas ferii zimowych lub wakacji – zajęcia rekreacyjno-sportowe pod opieką nauczycieli i posłtek).
6. Opracowanie i wdrożenie programu nauki pływania dla uczniów szkół podstawowych pt. „Umiem pływać”, nauki języków obcych np. godzina angielskiego z native speakerem, kurs przygotowujący do nauki szybkiego czytania lub technik szybkiego uczenia się/zapamiętywania dla uczniów gimnazjum. Wybór konkretnych programów może odbywać się w drodze głosowania/konsultacji z mieszkańcami lub w trybie konkursowym w ramach kontraktacji usług edukacyjnych.

PRIORYTET 2. WZMOCNIENIE INTEGRACJI SPOŁECZNEJ I ZAANGAŻOWANIA MIESZKAŃCÓW W PROCESY DECYZYJNE GMINY.

Kierunek interwencji 1. Integrowanie się nowych mieszkańców.

Pakiety powitalne dla nowych mieszkańców	
Podmioty zaangażowane: Gmina Tomaszów Mazowiecki, Ewidencja ludności	Proponowany okres realizacji projektu 2015 – 2020
Proponowany obszar realizacji projektu:	Teren gminy Tomaszów Mazowiecki
Krótką charakterystyka zadania/projektu	
Stworzenie pakietów powitalnych dla nowych mieszkańców – np. folder z niezbędnymi informacjami o gminie – siedziby instytucji publicznych, dane kontaktowe do sołtysów, przystanki komunikacji publicznej, apteki, placówki opieki zdrowotnej, oferta edukacyjna gminy, kalendarz imprez kulturalnych. Wyposażenie Urzędu Gminy w zestawy informacyjno-promocyjne, które rozdawane będą nowym mieszkańcom.	

1. Opracowanie programu integracji i angażowania nowych mieszkańców w życie gminy.
2. Organizacja spotkań kulturalnych i sportowych – imprezy w świetlicach wiejskich (wieczorki zapoznawcze).

Kierunek interwencji 2. Integracja społeczna osób wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem społecznym.

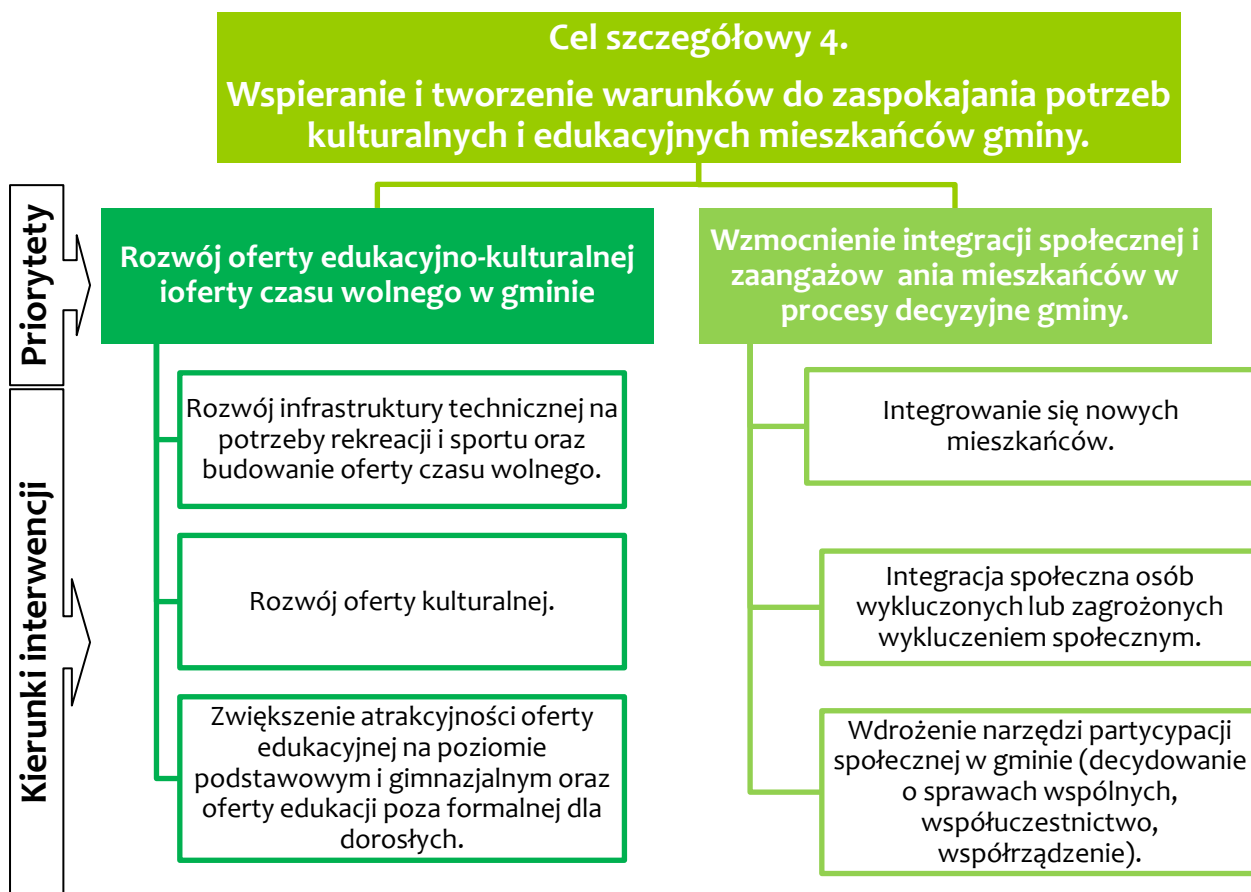
1. Organizacja **prac społecznie użytecznych** na terenie gminy na mocy porozumienia ze starostą (wykorzystania instrumentu rynku pracy do aktywizacji osób bezrobotnych z terenu gminy – szansa na zdobycie dodatkowego doświadczenia i źródła dochodu bez utraty statusu osoby bezrobotnej) prac interwencyjnych oraz robót publicznych.
2. Realizacja projektów z zakresu **aktywizacji mieszkańców zagrożonych wykluczeniem społecznym** obejmujących m.in. diagnozę potrzeb, szkolenia, warsztaty, kursy zawodowe, doradztwo zawodowe, kontakt z psychologiem/terapeutą, indywidualne wsparcie (asystenci, opiekunowie, animatorzy). Projekty realizowane przez GOPS we współpracy z PUP oraz NGO.
3. **Wspieranie przedsięwzięć z ekonomii społecznej** (przedsiębiorczość społeczna) m. in. poprzez tworzenie lokalnych inkubatorów ekonomii społecznej, udostępnianie lokali gminnych na podmioty społeczne, podnoszenie kompetencji pracowników UG/GOPS z zakresu: ekonomii społecznej, tworzenia podmiotów ekonomii społecznej,

przekonywania do zakładania podmiotów ekonomii społecznej przez mieszkańców, a następnie wspierania ich działań; budowania sieci wspierania i wymiany informacji. Tworzenie systemu doradztwa – wykreowanie opiekunów/doradców oferujących wsparcie dla osób zakładających podmioty ekonomii społecznej np. przy wypełnianiu dokumentów rejestracyjnych, uzyskiwaniu pomieszczeń i pozyskiwaniu zleceń lub środków zewnętrznych na działalność.

4. Nawiązanie stałej współpracy i dialogu gminy (GOPS) z instytucjami rynku pracy, w szczególności powiatowym urzędem pracy, organizacjami pozarządowymi i społecznymi w celu realizacji wspólnych **przedsięwzięć aktywizujących osoby bezrobotne** z terenu gminy.

Kierunek interwencji 3. Wdrożenie narzędzi partycypacji społecznej w gminie (decydowanie o sprawach wspólnych, współuczestnictwo, współrządzenie).

1. Rozwijanie instrumentów partycypacji społecznej w postaci **funduszu sołectkiego** na terenie gminy.
2. Opracowanie **zasad konsultacji społecznych** prowadzonych w gminie (zasady zgodne z Kodeksem Konsultacji opracowanym przez Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji – 7 zasad konsultacji społecznych: dobra wiara, powszechność, przejrzystość, responsywność, koordynacja, przewidywalność, poszanowanie interesu ogólnego; wskazanie zakresu i form konsultacji wykorzystywanych na terenie gminy np. zebrania wiejskie, ankiety wśród mieszkańców, głosowania on-line itp.).
3. Uruchomienie na portalu gminy Tomaszów Mazowiecki **partycypacyjnego narzędzia IT** pozwalającego mieszkańcom na zgłaszanie postulatów i uwag w sferze usług publicznych, kształtowania przestrzeni, jakości życia lub utworzenie profilu gminy na zewnętrznych portalach internetowych pozwalających na partycypację społeczną w sieci www np. www.naprawmyto.pl, www.mamzdanie.org.pl.

Część V. Wdrożeniowa. System zarządzania, monitorowania i finansowania

V.1. Spójność Strategii z dokumentami strategicznymi wyższego rzędu

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Cele Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki zawarte w poszczególnych domenach nawiązują i są zbieżne z dokumentem planistycznym krajowego szczebla, jakim jest Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Jest to dokument wytyczający kierunki rozwoju o charakterze przestrzennym, a główny cel został określony jako: *efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.* Założenia i cele Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki są spójne z Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju w następujących obszarach:

- Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów. W szczególności następujące kierunki działań:
  - Wspomaganie restrukturyzacji obszarów wiejskich (poprzez wzmacnianie ich potencjału rozwojowego w lokalnym wymiarze i rozszerzenie ofert lokalnych rynków pracy uwzględniając lokalne uwarunkowania);
  - Integracja przestrzenna i funkcjonalna obszarów wiejskich (zmierzająca do poprawy ich konkurencyjności „jako miejsca zamieszkania, pracy, wypoczynku oraz prowadzenia działalności gospodarczej i poprawy warunków życia mieszkańców”);
  - Wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej (np. dzięki wykorzystaniu ich dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych).
- Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej. W szczególności:
  - Poprawa dostępności ośrodków subregionalnych i obszarów wiejskich.
- Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.
  - Zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowane w dobrym stanie zasoby naturalne, kulturowe i lokalne walory środowiska.
- Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego. W szczególności następujące kierunki działań:
  - Zbudowanie sprawnego systemu planowania przestrzennego;
  - Tworzenie korzystnych warunków dla działalności gospodarczej.

Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki nawiązuje w swoich założeniach do celów wyznaczonych przez Średniookresową Strategię Rozwoju Kraju. Głównym celem określonym w dokumencie jest *wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności.*

Korelację ze Strategią Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki można zauważyć w następujących obszarach strategicznych:

Sprawne i efektywne państwo

- Cel 1.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem. W szczególności priorytet rozwojowy: Zapewnienie ładu przestrzennego;
- Cel 1.3. Wzmocnienie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela, szczególnie Rozwój kapitału społecznego.

Konkurencyjna gospodarka

- Cel 2.2. Wzrost wydajności gospodarki (priorytet rozwojowy: Zwiększenie produktywności gospodarki, Zwiększenie konkurencyjności i modernizacja sektora rolno-spożywczego, Poprawa warunków ramowych do prowadzenia działalności gospodarczej);
- Cel 2.4. Rozwój kapitału ludzkiego (zwłaszcza: Zwiększanie aktywności zawodowej i Poprawa jakości kapitału ludzkiego).

Spójność społeczna i terytorialna

- Cel 3.1. Integracja społeczna (w szczególności: Zwiększenie aktywności osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym);
- Cel 3.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych (priorytet rozwojowy: Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych oraz Zwiększenie efektywności systemu świadczenia usług publicznych);
- Cel 3.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych (szczególnie: Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmacniania potencjału obszarów wiejskich).

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, miasta, obszary wiejskie

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: regiony, miasta, obszary wiejskie jest najważniejszym w skali kraju dokumentem strategicznym polityki regionalnej. Podstawowym celem polityki regionalnej w Polsce jest *efektywne wykorzystywanie specyficznych regionalnych i innych terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – wzrostu, zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym.* Główne domeny rozwojowe zdefiniowane w Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki są zbieżne z celem polityki regionalnej.

Spójność strategii można dostrzec na poziomie celu strategicznego: Efektywne wykorzystanie specyficznych regionalnych i innych terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – wzrostu, zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym. W szczególności w przypadku następujących celów szczegółowych:

Cel 1. Wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów

- Cel 1.2. Tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania procesów rozwojowych i zwiększana ich absorpcji poza miastami wojewódzkimi, kierunek działań:
  - Rozwijanie potencjału rozwojowego i absorpcyjnego obszarów wiejskich;
  - Efektywne wykorzystanie w procesach rozwojowych potencjału specjalizacji terytorialnej;
- Cel 1.3. Budowa podstaw konkurencyjności województw – działania tematyczne, w szczególności następujące kierunki działań:
  - Rozwój kapitału intelektualnego, w tym kapitału ludzkiego i społecznego;
  - Wykorzystywanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału kulturowego.

Cel 2. Budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych

- Cel 2.2. Wspieranie obszarów wiejskich o najniższym poziomie dostępu mieszkańców do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe, kierunki działań:
  - usługi edukacyjne i szkoleniowe, usługi komunikacyjne, usługi komunalne i związane z ochroną środowiska, usługi kulturalne;
- Cel 3. Tworzenie warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie.
- Cel 3.2. Poprawa jakości zarządzania politykami publicznymi, w tym ich właściwe ukierunkowanie terytorialne.
- Cel 3.4. Wspomaganie budowy kapitału społecznego dla rozwoju regionalnego w oparciu o sieci współpracy między różnymi aktorami polityki regionalnej.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich jest dokumentem przygotowywanym zgodnie ze strategicznym podejściem zaproponowanym przez Komisję Europejską. Zawiera główne cele i priorytety z zakresu wspierania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce.

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki wpisuje się w szczególności w następujące cele szczegółowe, które będzie realizował PROW 2014-2020:

- Poprawa wyników gospodarczych wszystkich gospodarstw oraz ułatwianie restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw, szczególnie z myślą o zwiększeniu uczestnictwa w rynku i zorientowania na rynek, a także zróżnicowania produkcji rolnej.
- Wspieranie lokalnego rozwoju na obszarach wiejskich oraz poprzez redukcję ścieków wpisuje się w cele przekrojowe UE w zakresie środowiska i klimatu

W dokumencie wskazano na szereg działań, które mają się przyczynić do realizacji celów szczegółowych. Poniżej przedstawiono te, do których najbardziej nawiązuje Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki.

- Działanie Mo7. Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich
  - Poddziałanie 1. Inwestycje związane z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycje w energię odnawialną i w oszczędzanie energii;
  - Poddziałanie 2. Badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej;
  - Poddziałanie 3. Inwestycje w tworzenie, ulepszanie lub rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury oraz powiązanej infrastruktury.

Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020

Kolejnym dokumentem strategicznym, w którego cele wpisuje się Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki jest Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020. Jest to najważniejszy dokument strategiczny na szczeblu województwa łódzkiego. Dokument ten definiuje misję, wizję oraz cele rozwoju regionu, którego dążeniem powinno być *prowadzenie zintegrowanej i terytorialnie ukierunkowanej polityki zrównoważonego rozwoju, opartej na współpracy gospodarczej, budowaniu więzi społecznych oraz tożsamości regionalnej.*

Cel strategiczny: Region wykorzystujący potencjał endogeniczny do rozwoju inteligentnej gospodarki, oparty na kreatywności i przedsiębiorczości mieszkańców:

- Cel operacyjny 2. Nowoczesny kapitał ludzki i rynek pracy, strategiczne kierunki działań: Kształtowanie i rozwój kadr dla gospodarki innowacyjnej (szczególnie kształtowanie proinnowacyjnych postaw przedsiębiorców); Kształtowanie aktywnych postaw na rynku pracy (szczególnie aktywizacja zawodowa ludności);
- Cel operacyjny 3. Zintegrowane środowisko przedsiębiorczości dla rozwoju gospodarki, strategiczne kierunki działań: Kształtowanie innowacyjnego środowiska przedsiębiorczości i powiązań sieciowych (szczególnie prowadzenie kompleksowej polityki „przyciągania” inwestorów), Rozwój MŚP i sektora rolnego, szczególnie poprawa konkurencyjności MŚP, poprawa produktywności sektora rolniczego.

Cel strategiczny: Aktywne społeczeństwo obywatelskie z dobrym dostępem do usług publicznych, sprzyjające włączeniu społecznemu grup wykluczonych:

- Cel operacyjny 4. Wysoki poziom kapitału społecznego i silne społeczeństwo obywatelskie, strategiczne kierunki działań: rozwój społeczności lokalnych (szczególnie kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego, rozwój sektora organizacji pozarządowych);

- Cel operacyjny 5. Wysoki standard i dostęp do usług publicznych, strategiczne kierunki działań: rozwój usług i poprawa dostępu do sektora edukacji (rozwój bazy żłobków i przedszkoli, podniesienie standardu placówek edukacyjnych na wszystkich etapach kształcenia), rozwój usług i poprawa dostępu do sektora kultury, sportu, turystyki i rekreacji (rozwój bazy kultury, sportu, turystyki i rekreacji, rozwój usług kultury, sportu, turystyki i rekreacji);
- Cel operacyjny 6. Reintegracja społeczna grup wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem społecznym, strategiczne kierunki działań: reintegracja zawodowa oraz przeciwdziałanie dyskryminacji i wykluczeniom społecznym (aktywizacja grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, zapobieganie i przeciwdziałanie zjawiskom wykluczenia społecznego).

Cel strategiczny: Zrównoważony rozwój przestrzenny regionu z silnie powiązaniem systemem osadniczym, z nowoczesną infrastrukturą i racjonalnie wykorzystywanymi zasobami środowiska przyrodniczego:

- Cel operacyjny 7. Wysoka jakość i dostępność infrastruktury transportowej i technicznej, strategiczne kierunki działań: wzmocnienie i rozwój systemów infrastruktury technicznej (rozwój systemów wodno-kanalizacyjnych);
- Cel operacyjny 9. Zrównoważony system osadniczy, strategiczne kierunki działań: Wspieranie procesów rewitalizacji i poprawa ładu przestrzennego (kształtowanie krajobrazu kulturowego, w tym zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, zapobieganie procesom chaotycznej suburbanizacji oraz propagowanie dobrych wzorców architektury regionalnej).

Ponadto założenia Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki wpisują się w politykę terytorialno-funkcjonalną w poniższych rekomendowanych działaniach:

- Wspieranie działań na rzecz rozwoju rolnictwa ekologicznego, rynków lokalnych promujących produkty regionalne oraz agroturystyki.
- Wspieranie działań na rzecz rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw sektora pozarolniczego.
- Wspieranie działań na rzecz poprawy dostępu do podstawowych usług publicznych, w tym edukacji przedszkolnej, opieki zdrowotnej, oraz usług kultury i sportu.
- Wspieranie rozwoju systemu transportu publicznego oraz sieci dróg powiatowych i gminnych istotnych dla zwiększania dostępności komunikacyjnej.
- Wspieranie działań na rzecz poprawy dostępności transportowej wewnętrznej i zewnętrznej.
- Wspieranie działań na rzecz kształtowania ponadregionalnych powiązań funkcjonalno-przestrzennych w zakresie rozwoju nowoczesnego przemysłu materiałów budowlanych – klastrów.
- Wspieranie działań na rzecz rozwoju turystyki aktywnej, rekreacyjnej, sportowej i geoturystyki oraz bazy turystycznej, w tym agroturystyki.
- Wspieranie działań na rzecz rozbudowy szlaków turystycznych.
- Wspieranie działań na rzecz budowania zintegrowanych produktów turystycznych opartych na walorach kulturowych i przyrodniczych, w tym geologicznych, oraz kultywowaniu tradycji.

- Wspieranie działań na rzecz wykreowania wizerunku obszarów jako atrakcyjnych turystycznie.
- Wspieranie działań na rzecz poprawy czystości wód Zalewu Sulejowskiego oraz terenów leśnych.
- Wspieranie działań na rzecz wprowadzania systemowych rozwiązań w zakresie gospodarki wodno-ściekowej.

Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Łódzkiego LORIS 2030

Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Łódzkiego LORIS 2030 jest strategią, która swoją misję definiuje jako *Prowadzenie aktywnej polityki innowacyjnej z wykorzystaniem potencjału wewnętrznego regionu do pobudzania kreatywności i przedsiębiorczości mieszkańców w trosce o zrównowagony rozwój*. Cele Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki nawiązują do wymienionych w LORIS 2030 celów operacyjnych:

- Cel 1.4. Wsparcie projektów współpracy w ramach klastrów i obszarów specjalizacji;
- Cel 2.2. Promocja wiedzy o innowacyjności i przedsiębiorczości;
- Cel 2.4. Promocja współpracy i kooperacji podmiotów gospodarczych;
- Cel 3.3. Stworzenie systemu komunikacji i doradztwa;
- Cel 3.4. Budowa ram systemu pobudzania współpracy i przedsiębiorczości.

Powiązania te wynikają głównie z dążenia ku wsparciu i rozwojowi lokalnej przedsiębiorczości poprzez m.in. tworzenie inkubatora przedsiębiorczości czy lokalnego systemu doradztwa, co jest nierozłącznie związane z innowacjami.

Plan Przeciwdziałania Depopulacji w Województwie Łódzkim. Rodzina – Dzieci – Praca

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki nawiązuje również swoimi założeniami do Planu Przeciwdziałania Depopulacji w Województwie Łódzkim. Dokument ten skupia się na problemach demograficznych w województwie, zawiera rekomendacje dotyczące prowadzenia polityki demograficznej. Wymienione w nim zostały działania krótko- i długookresowe skierowane są do osób w różnym wieku. Cele szczegółowe Planu, w które wpisują się założenia Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki to:

- Szeroki dostęp do żłobków, przedszkoli i innych form wychowania przedszkolnego (edukacji przedszkolnej) prowadzący do utrzymania miejsc pracy/powrotu rodziców – opiekunów na rynek pracy,
- Dostępność i atrakcyjność miejsc pracy w regionie, sprzyjające warunki dla napływu ludności do województwa łódzkiego,
- Równe szanse edukacyjne w regionie, wysoka jakość usług świadczonych w systemie oświaty oraz równy poziom kształcenia na obszarach miejskich i wiejskich, w tym wsparcie na rzecz przeciwdziałania marginalizacji osób z obszarów wiejskich,
- Uruchomienie niewykorzystanych zasobów pracy (dotyczy osób po 45. roku życia),
- Aktywizacja społeczna i zawodowa osób starszych,
- Budowa i dostosowanie infrastruktury publicznej do potrzeb osób starszych.

Działania wymienione w Planie Przeciwdziałania Depopulacji w Województwie Łódzkim skorelowane z proponowanymi zadaniami zawartymi w Strategii Rozwoju Miasta Tomaszów Mazowiecki są następujące:

- Zwiększenie dostępności do usług opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci w wieku 3-5 lat (w szczególności na obszarach wiejskich) poprzez dopasowanie struktury sieci przedszkoli do lokalnych i regionalnych potrzeb;
- Wydłużenie godzin pracy żłobków i przedszkoli bez dodatkowych kosztów ponoszonych przez rodziców;
- Upowszechnienie kształcenia w formach szkolnych osób dorosłych z własnej inicjatywy zainteresowanych zdobyciem, uzupełnieniem lub podwyższeniem wykształcenia ogólnego lub kwalifikacji zawodowych;
- Tworzenie sprzyjających warunków do rozpoczynania działalności gospodarczej oraz tworzenie nowych miejsc pracy poprzez udzielenie bezzwrotnej pomocy na rozpoczęcie działalności gospodarczej z szczególnym uwzględnieniem osób do 30 r.ż.;
- Rozbudowa bazy sportowej, rekreacyjnej i turystycznej w ramach planowanych inwestycji na terenie województwa łódzkiego (boiska, bieżnie, sale widowiskowo-sportowe, kompleksy sportowo-rekreacyjne);
- Promocja idei kształcenia przez całe życie (Lifelong Learning) służącej podnoszeniu kompetencji regionalnych zasobów ludzkich, w tym propagowanie działalności edukacyjnej i integracyjnej Uniwersytetu Trzeciego Wieku skierowanych do seniorów;
- Budowanie infrastruktury publicznej dostosowanej do potrzeb osób starszych.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020

Kierunki rozwoju zapisane w Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki wpasowują się również założenia projektowanego Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020. Spójność dokumentów i zbieżność celów dostrzec można w następujących osiach priorytetowych:

Oś priorytetowa II. Innowacyjna i konkurencyjna gospodarka

- Priorytet inwestycyjny 3a. Promowanie przedsiębiorczości, w szczególności poprzez ułatwianie gospodarczego wykorzystywania nowych pomysłów oraz sprzyjanie tworzeniu nowych firm, w tym również poprzez inkubatory przedsiębiorczości w szczególności następujące przedsięwzięcia:
  - Uporządkowanie i przygotowanie terenów inwestycyjnych w celu nadania im nowych funkcji gospodarczych oraz uzbrojenie terenów inwestycyjnych,
  - Profesjonalizacja działalności oraz zwiększenie potencjału IOB, niezbędnego do świadczenia wyspecjalizowanych usług na rzecz MŚP.

Oś priorytetowa IV. Gospodarka niskoemisyjna

- Priorytet inwestycyjny 4c. Wspieranie efektywności energetycznej, inteligentnego zarządzania energią i wykorzystania źródeł energii w infrastrukturze publicznej, w tym w budynkach publicznych, i w sektorze mieszkaniowym. W szczególności:

- Poprawa efektywności energetycznej w sektorze publicznym i w sektorze budownictwa mieszkaniowego.

Oś priorytetowa VI. Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu

- Priorytet inwestycyjny 8b. Wspieranie wzrostu gospodarczego sprzyjającego zatrudnieniu poprzez rozwój potencjału endogenicznego jako elementu strategii terytorialnej dla określonych obszarów, w tym poprzez przekształcanie upadających regionów przemysłowych i zwiększenie dostępu do określonych zasobów naturalnych i kulturalnych oraz ich rozwój, w szczególności:
  - Zwiększone wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych województwa łódzkiego dla rozwoju gospodarki turystycznej.

Oś priorytetowa VII. Zatrudnienie

- Priorytet inwestycyjny 9a. Inwestycje w infrastrukturę zdrowotną i społeczną, które przyczynią się do rozwoju krajowego, regionalnego i lokalnego, zmniejszania nierówności w zakresie stanu zdrowia, promowania włączenia społecznego poprzez lepszy dostęp do usług społecznych, kulturalnych i rekreacyjnych, oraz przejścia z usług instytucjonalnych na usługi na poziomie społeczności lokalnych.
- Priorytet inwestycyjny 10a. Inwestowanie w kształcenie, szkolenie oraz szkolenie zawodowe na rzecz zdobywania umiejętności i uczenia się przez całe życie poprzez rozwój infrastruktury edukacyjnej i szkoleniowej, w szczególności:
  - Wsparcie infrastruktury wychowania przedszkolnego służące zwiększeniu dostępności i jakości edukacji przedszkolnej;
  - wsparcie infrastruktury szkół lub placówek systemu oświaty prowadzących kształcenie ogólne w zakresie wsparcia kompetencji kluczowych na rynku pracy i nauczania eksperymentalnego;
  - wsparcie infrastruktury szkół lub placówek systemu oświaty w obszarze kształcenia zawodowego i ustawicznego w zakresie jej dostosowania do potrzeb rynku pracy.

Oś priorytetowa VIII. Zatrudnienie

- Priorytet inwestycyjny 8iii. Praca na własny rachunek, przedsiębiorczość i tworzenie przedsiębiorstw, w tym innowacyjnych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

Oś priorytetowa IX Włączenie społeczne

- Priorytet inwestycyjny 9i. Aktywne włączenie, w tym z myślą o promowaniu równych szans oraz aktywnego uczestnictwa i zwiększaniu szans na zatrudnienie, w szczególności:
  - Programy służące aktywizacji społeczno-zawodowej osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym za pomocą instrumentów aktywizacji społecznej, zawodowej, edukacyjnej.
  - Wsparcie na tworzenie i/lub funkcjonowanie podmiotów integracji społecznej służące realizacji usług reintegracji społeczno-zawodowej, w tym KIS, CIS, WTZ, ZAZ.

- Priorytet inwestycyjny giv: Ułatwianie dostępu do przystępnych cenowo, trwałych oraz wysokiej jakości usług, w tym opieki zdrowotnej i usług socjalnych świadczonych w interesie ogólnym, w tym:
  - Poprawa dostępu do usług społecznych ograniczających ubóstwo i wykluczenie społeczne realizowanych w regionie.
  - Poprawa dostępu do usług zdrowotnych odpowiadających na zdiagnozowane potrzeby w regionie
- Priorytet inwestycyjny gv: Wspieranie przedsiębiorczości społecznej i integracji zawodowej w przedsiębiorstwach społecznych oraz ekonomii społecznej i solidarnej w celu ułatwienia dostępu do zatrudnienia, zwłaszcza:
  - Udzielanie wsparcia finansowego i doradczo-szkoleniowego na tworzenie miejsc pracy w podmiotach ekonomii społecznej;
  - Świadczenie usług dla istniejących podmiotów ekonomii społecznej, służące wzmocnieniu ich potencjału;
  - Świadczenie usług zmierzających do inicjowania tworzenia podmiotów ekonomii społecznej.

Oś priorytetowa XI Edukacja, Kwalifikacje, Umiejętności

- Priorytet inwestycyjny 10i: Ograniczenie i zapobieganie przedwczesnemu kończeniu nauki szkolnej oraz zapewnianie równego dostępu do dobrej jakości wczesnej edukacji elementarnej oraz kształcenia podstawowego, gimnazjalnego i ponadgimnazjalnego, z uwzględnieniem formalnych, nieformalnych i pozaformalnych ścieżek kształcenia umożliwiających ponowne podjęcie kształcenia i szkolenia, w szczególności:
  - Upowszechnienie wysokiej jakości edukacji przedszkolnej na obszarach o zdiagnozowanym deficycie dostępu do wysokiej jakości usług edukacji przedszkolnej, na obszarach słabiej rozwiniętych, wiejskich, defaworyzowanych;
- Priorytet inwestycyjny 10iii: Wyrównywanie dostępu do uczenia się przez całe życie o charakterze formalnym, nieformalnym i pozaformalnym wszystkich grup wiekowych, poszerzanie wiedzy, podnoszenie umiejętności i kompetencji siły roboczej oraz promowanie elastycznych ścieżek kształcenia, w tym poprzez doradztwo zawodowe i potwierdzanie nabytych kompetencji, w szczególności:
  - Szkolenia i kursy skierowane do osób dorosłych, które z własnej inicjatywy są zainteresowane nabyciem, uzupełnieniem lub podwyższeniem umiejętności oraz kompetencji cyfrowych i językowych.

Powiązania z dokumentami strategicznymi Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy

Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy

Cele szczegółowe, priorytety i kierunki interwencji zawarte w Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki są zbieżne ze Strategią Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w ramach następujących obszarów:

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki dużą wagę przywiązuje do **rozwoju infrastruktury technicznej**, zwłaszcza komunalnej i drogowej, co zostało zawarte w priorytetach Domeny I: Zwiększenie dostępności do infrastruktury komunalnej (zwłaszcza wodociągowo-kanalizacyjnej) oraz Bezpieczna komunikacja w gminie. Korelują one z celami strategicznymi Domeny III Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy koncentrującymi się na

rozwoju funkcjonalnej sieci transportowej na obszarze Partnerstwa, poprawą systemu transportu publicznego oraz rozbudową infrastruktury komunalnej.

Kolejnym ważnym obszarem wsparcia w ramach Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki jest **turystyka**, której rozwój w gminie ma polegać w dużej mierze na realizacji zadań partnerskich na obszarze kilku jednostek samorządowych i przy udziale partnerów społecznych i gospodarczych. Priorytety dotyczące wspierania rozwoju infrastruktury i oferty turystycznej oraz przedsiębiorczości mieszkańców w tym zakresie zawiera Domena II (Rozwój oferty turystycznej w gminie. Wspieranie postaw proturystycznych wśród mieszkańców). Z kolei odniesienia do oferty i zagospodarowania turystycznego oraz zarządzania marką turystyczną Obszaru Funkcjonalnego zawiera Domena II Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (cele strategiczne: Poprawa atrakcyjności i zróżnicowania oferty turystyki aktywnej w Dolinie rzeki Pilicy, Rozwój kompleksowej obsługi ruchu i zagospodarowania turystycznego w Dolinie rzeki Pilicy, Wykreowanie i zintegrowane zarządzanie marką turystyczną „Dolina rzeki Pilicy”).

Ważnym aspektem Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki jest prowadzenie przez gminę **polityki proinwestycyjnej i wspieranie lokalnych przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych**, co zostało zawarte w priorytetach Domeny III (Stworzenie warunków do inwestowania w gminie dla nowych inwestorów, Stworzenie warunków dla rozwoju lokalnej przedsiębiorczości i produkcji rolnej). Priorytety te korelują z celami strategicznymi zawartymi w Domenie I Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, które dotyczą tworzenia kompleksowej oferty terenów inwestycyjnych, przygotowania do pozyskiwania inwestorów i ich kompleksowej obsługi, rozwoju mechanizmów współpracy między samorządem a sektorem biznesu oraz wzmacniania rozwoju kluczowych specjalizacji gospodarczych Obszaru Funkcjonalnego.

Bardzo ważną przestrzenią działań w ramach Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki jest **wspieranie kapitału społecznego** poprzez rozwój infrastruktury, oferty edukacyjnej, kulturalnej i czasu wolnego oraz wzmacnianie integracji i partycypacji społecznej. Priorytety powiązane z tym obszarem zawiera Domena IV (Rozwój oferty edukacyjno-kulturalnej i oferty czasu wolnego w gminie, Wzmocnienie integracji społecznej i zaangażowania mieszkańców w procesy decyzyjne gminy). Spójność z tymi priorytetami można odnaleźć na poziomie Domeny IV Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, a dokładnie w celach strategicznych: Wysoka jakość kształcenia ponadgimnazjalnego odpowiadająca na potrzeby rynku pracy; Całościowe podejście do procesu aktywizacji społeczno-zawodowej osób bezrobotnych; Budowanie aktywnych postaw przedsiębiorczych, społecznych i samorozwojowych mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego.

Strategia Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki na poziomie Domeny II (Wykorzystanie dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego i przedsiębiorczości mieszkańców do rozwoju turystyki) nawiązuje w sposób bezpośredni do Strategii Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy. Domena I tej Strategii mówi o rozwoju atrakcyjnej i zróżnicowanej oferty turystyki aktywnej w Dolinie Rzeki Pilicy do czego mają się przyczynić zaproponowane w Strategii zintegrowane produkty turystyczne. Z kolei Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki zakłada partnerski udział gminy w tworzeniu niektórych z tych produktów wraz z innymi podmiotami z terenu Obszaru Funkcjonalnego. Priorytet 1 Domeny II, szczególnie zaś 2 i 3

kierunek interwencji Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki zakładają **rozwój infrastruktury i produktów turystycznych**, które wpisują się w Strategię Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy. Ponadto **wspieranie postaw proturystycznych** wśród mieszkańców akcentowane w priorytecie 2 Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki znajduje swoje odzwierciedlenie w celu strategicznym 2 (Domeny II): Wspieranie postaw proturystycznych wśród mieszkańców i przedsiębiorców.

V.2. Monitorowanie i ocena wdrażania Programu rozwoju

System wdrażania, monitorowania i finansowania Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki zawiera bezpośrednie odniesienie do procedur i zakresu odpowiedzialności za realizację zapisów strategicznych, dokonanie pomiaru i obserwacji postępów w realizacji Strategii. Dopełnieniem systemu jest określenie podmiotów odpowiedzialnych i zaangażowanych w jego wdrażanie, a także wskazanie możliwych źródeł finansowania zaproponowanych zadań i projektów.

Strategia Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki będzie wdrażana i monitorowana przez uzgodnione i wyznaczone do tego podmioty, reprezentujące gminę, przy wykorzystywaniu dostępnych narzędzi i procedur. Wdrażanie zapisów Strategii i monitorowanie postępów w tym zakresie odbywać będzie się zgodnie z określonymi w misji rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki standardami zachowań, które sformułowane zostały w sposób następujący:

1. Urząd pomocny mieszkańcom i przedsiębiorcom, wychodzący naprzeciw ich potrzebom.
2. Stała **współpraca** władz gminy z jednostkami pomocniczymi – **konsultacje** władz, radnych i sołtysów przy okazji procesów inwestycyjnych.
3. Rozwój gminy uwzględniający jej dychotomiczność – część turystyczna i gospodarcza (rolnicza – przemysłowa) – **sprawiedliwe traktowanie** wszystkich miejscowości.
4. **Działania rozwojowe** w oparciu o ustalone wcześniej priorytety.
5. Rozwój gminy z poszanowaniem **dziedzictwa przyrodniczego** i stosowaniem się do **polityk proekologicznych**, oraz budowanie wśród mieszkańców analogicznych postaw.
6. Bazowanie na **wymianie doświadczeń i wzajemnej współpracy** samorządu z mieszkańcami i innymi partnerami samorządowymi/społecznymi/gospodarczymi.
7. Wspieranie **inicjatyw oddolnych i angażowanie mieszkańców** w działania na rzecz dobra wspólnego.

Podmiotami zaangażowanymi w proces wdrażania, zarządzania, monitorowania i oceny „Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki” oraz pełniącymi określone w nim role będą:

I. *Strażnik Strategii* – zastępca wójta gminy Tomaszów Mazowiecki;

II. *Opiekunowie Domen:*

Domena	Opiekun Domeny
Domena 1: Dobrze urządzona i wyposażona w konieczną infrastrukturę gmina	Zastępca kierownika Referatu Inwestycji Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych
Domena 2: Gmina przyjazna turystom	Sekretarz Gminy
Domena 3: Polityka proinwestycyjna i wspieranie lokalnych przedsiębiorstw i	Zastępca kierownika Referatu Inwestycji Zamówień Publicznych i

gospodarstw rolnych	Funduszy Strukturalnych
Domena 4: Przestrzeń do realizacji aspiracji i potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, rozwojowych	Sekretarz gminy

III. *Partnerzy* – przedstawiciele podmiotów i instytucji zaangażowanych w proces realizacji zadań w ramach poszczególnych domen strategicznych:

Domena 1: Dobrze urządzona i wyposażona w konieczną infrastrukturę gmina

- Gminny Zakład Komunalny,
- Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich,
- Referat Inwestycji, Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych,
- Ochotnicze Straże Pożarne z terenu gminy,
- Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe,
- Zespół Ekonomiczno-Administracyjny Szkół,
- Organizacje pozarządowe, Koła Gospodyń Wiejskich, organizacje społeczne, Kościoły i związki wyznaniowe.

Domena 2: Gmina przyjazna turystom

- Referat Organizacyjno - Prawny,
- Partnerzy z OF Dolina Rzeki Pilicy,
- Lasy Państwowe,
- Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach,
- Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych,
- LGD Stowarzyszenie Dolina Pilicy,
- Podmioty gospodarcze prowadzące działalność na terenie okalającym Zalew Sulejowski,
- Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich.

Domena 3: Polityka proinwestycyjna i wspieranie lokalnych przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych

- Referat Inwestycji Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych,
- Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich,
- Podmioty gospodarcze prowadzące działalność na terenie Gminy,
- Partnerzy z OF Dolina Rzeki Pilicy.

Domena 4: Przestrzeń do realizacji aspiracji i potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, rozwojowych

- Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich,
- Referat Inwestycji, Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych,
- Zespół Ekonomiczno-Administracyjny Szkół,
- Gminna Biblioteka Publiczna i Filie,

- Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej,
- Referat Organizacyjno-Prawny,
- szkoły podstawowe i gimnazja z terenu gminy,
- organizacje pozarządowe z terenu gminy,
- Koła Gospodyń Wiejskich,
- zespoły sportowe, ludowe i artystyczne z terenu Gminy.

Zespół ds. wdrażania i monitoringu Strategii:

- zastępca wójta – koordynator prac zespołu;
- sekretarz gminy;
- skarbnik gminy;
- kierownik Gminnego Zakładu Komunalnego;
- kierownik Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej;
- kierownik Zespołu Ekonomiczno-Administracyjnego Szkół;
- kierownicy referatów organizacyjnych Urzędu Gminy.

Strażnik Strategii:

- inicjuje i koordynuje proces monitoringu;
- określa standardy bieżącego monitorowania wdrażania Strategii (wprowadza niezbędne zmiany do procedury monitoringu);
- koordynuje pracę Opiekunów domen oraz pracę Zespołu ds. wdrażania i monitoringu Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki;
- scala i opracowuje uzyskane od Opiekunów domen informacje oraz przygotowuje rekomendacje dot. wdrażania Strategii;
- przedstawia wyniki monitoringu i rekomendacje Radzie Gminy;
- zabiega o zapewnienie finansowania dla planowanych przedsięwzięć strategicznych;
- mobilizuje zasoby na rzecz realizacji działań zapisanych w Strategii (wdrażania Strategii);
- odpowiada za aktualizację zapisów Strategii, jest inicjatorem przeglądu strategicznego.

Strażnik Strategii
- zastępca wójta gminy
Tomaszów Mazowiecki

Opiekun Domeny I
- Zastępca kierownika Referatu Inwestycji Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych

Opiekun Domeny II
- sekretarz gminy

Opiekun Domeny III
- Zastępca kierownika Referatu Inwestycji Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych

Opiekun Domeny IV
- sekretarz gminy

OPIEKUNOWIE DOMEN:

- w sposób stały monitorują realizację zadań i stopień osiągania celów w ramach poszczególnych domen;
- pozyskują i agregują informacje i dane mające służyć monitoringowi danej domeny na potrzeby analizy wskaźników produktów i rezultatów;
- formułują rekomendacje dotyczące wdrażania zapisów poszczególnych domen;
- przygotowują i przekazują Strażnikowi Strategii cykliczną informację dot. stanu wdrażania zapisów domen;
- pod przewodnictwem Strażnika Strategii wchodzi w skład Zespołu ds. wdrażania i monitoringu Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki; podejmują działania na rzecz angażowania partnerów do realizacji założeń poszczególnych domen.

PODMIOTY ZAANGAŻOWANE W PROCES MONITORINGU DOMEN:

- przekazują Opiekunom domen informacje nt. realizowanych zadań wpisujących się w założenia poszczególnych domen oraz statystyki i dane pomocne w procesie monitorowania wskaźników rezultatu dla domen;
- zgłaszają Opiekunom domen pojawienie się trudności lub dodatkowe potrzeby związane z wdrażanymi zadaniami uwzględnionymi w Strategii.

Partner

Partner

Partner

Partner

Partner

Partner

Partner

Partner

Partner

Partner

Partner

Partner

Wskaźniki monitorowania realizacji Programu rozwoju

Podstawowym celem systemu monitorowania Strategii jest weryfikacja skuteczności działań, określonych w ramach priorytetów i kierunków interwencji ujętych w dokumencie. Monitoring realizacji Strategii prowadzony będzie w odniesieniu do wskaźników, mających swoje źródło w efektach poszczególnych zadań, uwzględnionych w planach działań dla domen strategicznego rozwoju.

Wskaźniki służące monitorowaniu realizacji Strategii, odnoszące się do poszczególnych jej domen strategicznych przedstawiono poniżej.

Domena 1: Dobrze urządzona i wyposażona w konieczną infrastrukturę gmina.

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Priorytet 1: Zwiększenie dostępności do infrastruktury komunalnej (zwłaszcza wodociągowo-kanalizacyjnej).		
Łączna długość sieci kanalizacyjnej na terenie gminy na koniec danego roku	km	Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich, Gminny Zakład Komunalny
Odsetek ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków	%	Gminny Zakład Komunalny
Łączna długość sieci wodociągowej na terenie gminy na koniec roku	km	Gminny Zakład Komunalny
Liczba miejscowości na terenie gminy, w których prowadzono działania informacyjne zachęcające do przyłączy kanalizacyjnych w danym roku	sztuki	Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich
Priorytet 2: Bezpieczna komunikacja w gminie		
Łączna długość dróg rowerowych na terenie gminy na koniec danego roku	km	Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich
Liczba zamontowanych punktów świetlnych w danym roku na terenie gminy	sztuki	Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich
Całkowita długość wybudowanych lub przebudowanych dróg	km	Referat Infrastruktury i Spraw Właścicielskich
Priorytet 3: Atrakcyjne warunki do zamieszkania w gminie Tomaszów Mazowiecki		
Liczba zmodernizowanych obiektów infrastruktury edukacyjnej	sztuki	Referat Inwestycji Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych
Liczba miejscowości na terenie gminy objętych koncepcją zagospodarowania przestrzeni publicznych	sztuki	Referat Inwestycji Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych

Ilość środków finansowych przeznaczonych na doposażenie Ochotniczych Straży Pożarnych w danym roku budżetowym	zł	Skarbnik Gminy
---	----	----------------

Domena 2: Gmina przyjazna turystom

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Priorytet 1. Rozwój oferty turystycznej w gminie.		
Długość wytyczonych i oznakowanych szlaków turystycznych na terenie gminy	sztuki	Referat Organizacyjno-Prawny
Liczba zainstalowanych tablic informacyjnych na terenie gminy w ramach zintegrowanego projektu budowy spójnego systemu informacji i oznakowań dla całego Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy	sztuki	Referat Organizacyjno-Prawny
Liczba nowych podmiotów gospodarczych z branży turystycznej	sztuki	Referat Infrastruktury i Spraw Właścielskich
Priorytet 2: Wspieranie postaw proturystycznych wśród mieszkańców.		
Liczba dzieci i młodzieży objętych realizacją ścieżek tematycznych odnoszących się do historii, tradycji, potencjału turystycznego Doliny rzeki Pilicy	osób	Zespół Ekonomiczno-Administracyjny Szkół

Domena 3: Polityka proinwestycyjna i wspieranie lokalnych przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych.

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Priorytet 1: Stworzenie warunków do inwestowania w gminie nowych inwestorów.		
Powierzchnia terenów inwestycyjnych objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego	ha	Referat Infrastruktury i Spraw Właścielskich
Powierzchnia przygotowanych terenów inwestycyjnych w gminie	ha	Referat Inwestycji, Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych
Liczba inwestorów, którzy rozpoczęli działalność gospodarczą na uzbromionych	sztuki	Referat Infrastruktury i Spraw Właścielskich

terenach inwestycyjnych		
Liczba inicjatyw promujących tereny inwestycyjne na terenie gminy podjętych w danym roku	sztuki	Referat Inwestycji, Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych
Priorytet 2: Stworzenie warunków dla rozwoju lokalnej przedsiębiorczości i produkcji rolnej.		
Uchwała regulująca formy wsparcia (pomocy publicznej) dla przedsiębiorców działających na terenie gminy	sztuka	Skarbnik Gminy

Domena 4: Przestrzeń do realizacji aspiracji i potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, rozwojowych.

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Priorytet 1: Rozwój oferty edukacyjnej i oferty czasu wolnego w gminie.		
Liczba domów ludowych na terenie gminy z urządzonymi przestrzeniami do rekreacji i wypoczynku w danym roku	sztuki	Referat Inwestycji, Zamówień Publicznych i Funduszy Strukturalnych
Liczba imprez i wydarzeń kulturalnych na terenie gminy w danym roku	sztuki	Referat Organizacyjno-Prawny
Liczba gimnazjalistów objętych doradztwem edukacyjno-zawodowym w danym roku szkolnym	sztuki	Zespół Ekonomiczno-Administracyjny Szkół
Priorytet 2: Wzmocnienie integracji społecznej i zaangażowania mieszkańców w procesy decyzyjne gminy.		
Liczba nowych mieszkańców wyposażonych w pakiety powitalne w danym roku	sztuki	Referat Organizacyjno-Prawny
Liczba osób bezrobotnych biorących udział w pracach społecznie użytecznych w danym roku	sztuki	Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej
Liczba klientów GOPS biorących udział w projektach z zakresu aktywizacji społeczno – zawodowej w danym roku	sztuki	Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej

V.3. Podstawowe założenia systemu realizacji

W procesie wdrażania oraz weryfikacji i oceny stopnia realizacji zamierzeń strategicznych przewidziano trzy podstawowe procedury postępowania. Są to:

A. Procedura prowadzenia sprawozdawczości oraz weryfikacji i oceny postępów w realizacji zamierzeń strategicznych.

Gmina nie będzie jedynym realizatorem zapisów dokumentu strategicznego. Będą to również przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe, instytucje publiczne, mieszkańcy itp. Gmina w części projektów będzie koordynatorem lub animatorem podejmowanych działań.

Sprawozdania z postępów w realizacji zadań uwzględnionych w Programie rozwoju przygotowywane są raz w roku i obejmują sprawozdanie końcoworoczne. W tym celu podejmowane są następujące działania:

- a. Opiekunowie Domen pozyskują od Partnerów informacje na temat zadań strategicznych zrealizowanych/będących w realizacji/planowanych do realizacji w danym roku kalendarzowym. Dane zbierane zawierają informacje takie jak m.in.: harmonogram, osiągnięte efekty, napotkane/potencjalne trudności i problemy, niezbędne do zrealizowania zadania zasoby.

Dane gromadzone są do 15 października.

- b. Opiekunowie Domen agregują pozyskane informacje i w oparciu o nie opracowują częściowe sprawozdania dotyczące poszczególnych domen. Sprawozdanie zawiera: opis stanu wdrażania zapisów domeny (rekomendacje dotyczące wdrażania zapisów poszczególnych domen w kolejnym okresie sprawozdawczym). Opiekunowie domen sprawozdania przekazują do Strażnika Strategii.

Sprawozdania częściowe przekazywane są do 31 października.

- c. W ciągu 10 dni od otrzymania sprawozdań częściowych Strażnik zwołuje spotkanie Zespołu ds. Wdrażania i Monitoringu Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki, podczas którego konsultuje ujęte w sprawozdaniu wyniki monitoringu, rekomendacje oraz sporządza propozycje zadań do realizacji w kolejnym roku budżetowym.
- d. Strażnik Strategii niezwłocznie przedstawia sprawozdanie wójtowi gminy. Na najbliższej sesji Rady Gminy po spotkaniu Zespołu ds. wdrażania i monitoringu Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki, Strażnik Strategii przedstawia wyniki sprawozdania z realizacji zamierzeń strategicznych wraz z propozycjami zadań do uwzględnienia w budżecie gminy na kolejny rok. Informacje z systemu monitorowania służą zarządzającym realizacją „Strategii Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki” na lata 2015-2020 do sprawowania bieżącego nadzoru nad postępami. Rada Gminy będzie przyjmowała do wiadomości coroczne

sprawozdanie z realizacji Strategii oraz formułowała ewentualne zalecenia i wnioski.

B. Procedura prowadzenia polityki informacyjnej Strategii.

Upowszechnianie wśród mieszkańców gminy Tomaszów Mazowiecki informacji o realizowanych i zrealizowanych zamierzeniach strategicznych stanowi odzwierciedlenie standardów zachowań określonych w misji rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki, mówiących o współpracy władz z mieszkańcami. Podmiotem odpowiedzialnym za prowadzenie polityki informacyjnej w ramach Strategii jest Strażnik Strategii we współpracy z Opiekunami Domen.

C. Procedura uruchamiania przeglądu strategicznego.

Przeгляд i aktualizacja Programu rozwoju pn. „Strategia Rozwoju gminy Tomaszów Mazowiecki” na lata 2015-2020 odbywać będzie się wg potrzeb. Poszczególne kroki uruchomienia tego procesu są następujące:

- a. Opiekunowie Domen zgłaszają Strażnikowi Strategii konieczność uruchomienia procedury aktualizacji dokumentu Strategii.
- b. Strażnik Strategii przedstawia Wójtowi Gminy wniosek o rozpoczęcie aktualizacji Strategii. Strażnik Strategii we współpracy z opiekunami Domen określa sposób przeprowadzenia aktualizacji (w oparciu o własne zasoby lub z udziałem konsultantów zewnętrznych) oraz przygotowuje harmonogram procesu aktualizacji Strategii.
- c. Zaktualizowany dokument strategii zostaje przedstawiony Radzie Gminy przez Strażnika Strategii.

V.4. Źródła finansowania założeń Strategii

Realizacja założeń Programu rozwoju pn. Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki wymaga środków finansowych. Mogą one pochodzić z różnych źródeł, wśród których należy wymienić:

- Środki pochodzące z Unii Europejskiej;
- Skarb Państwa (środki celowe w ministerstwach, zwłaszcza w Ministerstwie Sportu i Turystyki, Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju);
- Środki funduszy celowych w tym: Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Banku Gospodarstwa Krajowego, Funduszu Pracy, Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej;
- Środki własne JST (środki pochodzące z budżetów gmin, powiatu i województwa);
- Środki własne lokalnych podmiotów np. Lokalnej Grupy Działania Dolina Rzeki Pilicy;
- Kapitał prywatny i środki własne JST (w ramach Partnerstwa Publiczno – Prywatnego);
- Kapitał prywatny (środki inwestorów prywatnych).

Nowa perspektywa budżetowa Unii Europejskiej na lata 2014-2020 umożliwi pozyskanie znacznych funduszy z programów krajowych oraz programu regionalnego. Środki finansowe na realizację celów tych programów pochodzą z Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Należy jednak nadmienić, że podział środków w ramach dostępnych programów oraz opracowywanie ich ostatecznej wersji w dalszym ciągu trwa, dlatego poniższe informacje zaczerpnięte są z najbardziej aktualnych źródeł. W przypadku projektów programów finansowanych ze środków Unii Europejskiej każdorazowo zaznaczona została wersja, z której korzystano opracowując poniższe możliwości finansowania.

Środki dostępne z Unii Europejskiej

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020

Działanie M07. Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich

Poddziałanie 1. Inwestycje związane z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycje w energię odnawialną i w oszczędzanie energii. Przewidywane jest wsparcie na realizację następujących zadań:

- Operacje dotyczące zaopatrzenia w wodę lub odprowadzania i oczyszczania ścieków komunalnych – wsparcie w formie refundacji części kosztów kwalifikowalnych operacji. Maksymalna wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć 2 000 000 zł

na beneficjenta w okresie realizacji Programu. Wymagany wkład własny beneficjenta w wysokości co najmniej 36,37% kosztów kwalifikowalnych projektu;

- Budowa i modernizacja dróg lokalnych – wsparcie w formie refundacji części kosztów kwalifikowalnych operacji. Wybór operacji do finansowania będzie miał charakter konkursu. Maksymalna wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć 3 000 000 zł na beneficjenta w okresie realizacji Programu. Wymagany wkład własny jak wyżej.

Poddziałanie 3. Inwestycje w tworzenie, ulepszanie lub rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury oraz powiązanej infrastruktury. Przewidywane jest wsparcie na realizację następujących zadań:

- Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne oraz kształtowanie przestrzeni publicznej – wsparcie w formie refundacji części kosztów kwalifikowalnych operacji. W zakresie kształtowania przestrzeni publicznej preferowane będą operacje realizowane na obszarze o potencjale turystycznym. Maksymalna wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć 500 000 zł na miejscowość w okresie realizacji Programu.

Program Operacyjny Inteligentny Rozwój, 2014-2020 (wersja z dnia 08.01.2014)

W ramach Priorytetu inwestycyjnego 3.1 Promowanie przedsiębiorczości, w szczególności poprzez ułatwianie gospodarczego wykorzystywania nowych pomysłów oraz sprzyjanie tworzeniu nowych firm, w tym poprzez inkubatory przedsiębiorczości, małe i średnie przedsiębiorstwa, instytucje otoczenia biznesu i sieci aniołów biznesu mogą otrzymać wsparcie w formie dotacji i instrumentów finansowych.

Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój (wersja z dnia 08.01.2014)

Priorytet inwestycyjny 8.6. Trwała integracja na rynku pracy ludzi młodych, w szczególności tych, którzy nie pracują, nie kształcą się ani nie szkolą, w tym ludzi młodych zagrożonych wykluczeniem społecznym i ludzi młodych wywodzących się ze środowisk marginalizowanych, także poprzez wdrażanie Gwarancji dla Młodzieży. Przykładowe przedsięwzięcie, które może otrzymać wsparcie:

- Udzielanie pożyczek na rozpoczęcie działalności gospodarczej. Pożyczki na preferencyjnych warunkach ze środków będących w dyspozycji Banku Gospodarstwa Krajowego.

Priorytet inwestycyjny 8.10. Aktywne i zdrowe starzenie się. Przykładowe przedsięwzięcia, które mogą otrzymać wsparcie:

- Upowszechnianie idei aktywnego i zdrowego starzenia się;
- Stworzenie i rozbudowanie sieci współpracy na rzecz aktywności zawodowej i zatrudnienia osób w wieku 50+.

Beneficjentami mogą być JST oraz ich jednostki organizacyjne.

Priorytet inwestycyjny 9.4. Aktywne włączenie, w tym z myślą o promowaniu równych szans oraz aktywnego uczestnictwa i zwiększaniu szans na zatrudnienie. Przykładowe przedsięwzięcia, które mogą otrzymać wsparcie:

- Podnoszenie kwalifikacji i kompetencji kadr publicznych i niepublicznych instytucji działających na rzecz włączenia społecznego i walki z ubóstwem (m.in. szkolenia, specjalizacje, studia, studia podyplomowe, samokształcenie, superwizja, doradztwo) oraz kadr publicznych i niepublicznych instytucji działających w ramach innych polityk sektorowych kluczowych dla włączenia społecznego i walki z ubóstwem;
- Wypracowanie, przetestowanie i wdrożenie nowych modeli pracy socjalnej i innych form wsparcia grup wykluczonych;
- Wypracowanie i wdrożenie systemu kooperacji pomiędzy publicznymi i niepublicznymi instytucjami działającymi w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa, a także pomiędzy tymi instytucjami a podmiotami innych polityk sektorowych m. in. edukacji i zdrowia na rzecz redukcji ubóstwa, integracji społecznej i poprawy zatrudnienia, rewizja i doskonalenie istniejących rozwiązań w tym zakresie.

Priorytet inwestycyjny 9.7. Ułatwienie dostępu do przystępnych cenowo, trwałych oraz wysokiej jakości usług, w tym opieki zdrowotnej i usług socjalnych świadczonych w interesie ogólnym. Przykładowe przedsięwzięcia, które mogą otrzymać wsparcie:

- Rozwój nowych usług społecznych o charakterze profilaktycznym i interwencyjnym, z uwzględnieniem grup szczególnie zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym, w tym dzieci i młodzieży;
- Badanie efektywności stosowania usług społecznych na rzecz osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Priorytet inwestycyjny 9.8. Wspieranie przedsiębiorczości społecznej i integracji zawodowej w przedsiębiorstwach społecznych oraz ekonomii społecznej. Przykładowe przedsięwzięcia, które mogą otrzymać wsparcie:

- Wyposażenie w kompetencje i wiedzę w obszarze ekonomii społecznej i na rzecz rozwoju ekonomii społecznej interesariuszy ważnych dla rozwoju sektora ekonomii społecznej, w tym przedstawicieli władz i pracowników administracji publicznej oraz liderów lokalnych.

Priorytet inwestycyjny 10.1. Ograniczanie i zapobieganie przedwczesnemu kończeniu nauki szkolnej oraz zapewnienie równego dostępu do dobrej jakości wczesnej edukacji elementarnej oraz kształcenia podstawowego, gimnazjalnego i ponadgimnazjalnego z uwzględnieniem formalnych i pozaformalnych ścieżek kształcenia umożliwiających ponowne podjęcie kształcenia i szkolenia. Przykładowe przedsięwzięcia, które mogą otrzymać wsparcie:

- Wzmocnienie systemu wspierania szkół i placówek ukierunkowanego na ich rozwój służący podniesieniu jakości kształcenia oraz zapewnieniu równego dostępu i równych szans.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, projekt (wersja z dnia 08.01.2014)

Priorytet inwestycyjny 4.3. Wspieranie efektywności energetycznej, inteligentnego zarządzania energią i wykorzystania odnawialnych źródeł energii w infrastrukturze publicznej, w tym w budynkach publicznych i w sektorze mieszkaniowym. Przykładowe przedsięwzięcia, które mogą otrzymać wsparcie:

- Wsparcie będzie skierowane głównie na kompleksową modernizację energetyczną budynków użyteczności publicznej i budynków mieszkalnych wraz z wymianą wyposażenia tych obiektów na energooszczędne. Beneficjentami mogą być jednostki samorządu terytorialnego. Poza wsparciem bezzwrotnym przewiduje się wsparcie również w formie zwrotnej, tj. w tym instrumentów finansowych oraz różnych form partnerstwa publiczno-prywatnego.

Priorytet inwestycyjny 6.4. Ochrona i przywrócenie różnorodności biologicznej, ochrona i rekultywacja gleby oraz wspieranie usług ekosystemowych, także poprzez program „Natura 2000” i zieloną infrastrukturę. Przykładowe przedsięwzięcia, które mogą otrzymać wsparcie:

- doposażenie ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej (wyłącznie podlegające Parkom Narodowym);
- prowadzenie działań informacyjno-edukacyjnych w zakresie ochrony środowiska i efektywnego wykorzystania jego zasobów.

Przewidywane jest wsparcie w formie bezzwrotnej.

Priorytet inwestycyjny 6.5. Podejmowanie przedsięwzięć mających na celu poprawę stanu jakości środowiska miejskiego, rewitalizację miast, rekultywację i dekontaminację terenów przemysłowych (w tym terenów powojkowych), zmniejszenie zanieczyszczenia powietrza i propagowanie działań służących zmniejszeniu hałasu.

Przewidywane jest wsparcie w formie bezzwrotnej.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020, projekt, (wersja 6.0)

Oś Priorytetowa II: Innowacyjna i konkurencyjna gospodarka.

Priorytet inwestycyjny 3a. Promowanie przedsiębiorczości, w szczególności poprzez ułatwianie gospodarczego wykorzystywania nowych pomysłów oraz sprzyjanie tworzeniu nowych firm, w tym również poprzez inkubatory przedsiębiorczości.

- Wsparcie z EFRR przeznaczone są na zadania związane z uporządkowaniem i przygotowaniem terenów inwestycyjnych w celu nadania im nowych funkcji gospodarczych oraz uzbrojenie terenów inwestycyjnych. Preferencje dla projektów realizowanych na nieużytkach, terenach zlokalizowanych w pobliżu inwestycji transportowych, terenach zdegradowanych i wymagających rewitalizacji. Beneficjentem mogą być m.in. jednostki samorządu terytorialnego, związki, porozumienia i stowarzyszenia JST, małe i średnie przedsiębiorstwa, instytucje otoczenia biznesu, szkoły wyższe oraz organizacja zrzeszające przedsiębiorców.

Oś Priorytetowa IV: Gospodarka niskoemisyjna.

Priorytet inwestycyjny 4c. Wspieranie efektywności energetycznej, inteligentnego zarządzania energią i wykorzystania źródeł energii w infrastrukturze publicznej, w tym w budynkach publicznych, i w sektorze mieszkaniowym.

– Na wsparcie mogą liczyć zadania związane z poprawą efektywności energetycznej budynków użyteczności publicznej jak np. kompleksowa modernizacja energetyczna budynków użyteczności publicznej lub budynków mieszkalnych wraz z wymianą wyposażenia tych obiektów na energooszczędne (ocieplenie obiektu, wymiana okien, drzwi zewnętrznych oraz oświetlenia na energooszczędne, przebudowa systemów grzewczych wraz z wymianą i podłączeniem do źródła ciepła), modernizacja systemów wentylacji i klimatyzacji, instalacja OZE w modernizowanych energetycznie budynkach.

Oś Priorytetowa VI: Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu.

Priorytet inwestycyjny 8b. Wspieranie wzrostu gospodarczego sprzyjającego zatrudnieniu poprzez rozwój potencjału endogenicznego jako elementu strategii terytorialnej dla określonych obszarów, w tym poprzez przekształcanie upadających regionów przemysłowych i zwiększenie dostępu do określonych zasobów naturalnych i kulturalnych oraz ich rozwój.

- Priorytetowe będą zadania realizowane na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy. Wsparcie będzie udzielane w ramach bezzwrotnych dotacji na przedsięwzięcia tj. budowa lub przebudowa infrastruktury turystycznej, przebudowa obiektów w celu nadania im funkcji turystycznych.

Oś Priorytetowa VII: Infrastruktura dla usług społecznych.

Priorytet inwestycyjny 9a. Inwestycje w infrastrukturę zdrowotną i społeczną, które przyczynią się do rozwoju krajowego, regionalnego i lokalnego, zmniejszenia nierówności w zakresie stanu zdrowia, promowania włączenia społecznego poprzez lepszy dostęp do usług społecznych, kulturalnych i rekreacyjnych, oraz przejścia z usług instytucjonalnych na usługi na poziomie społeczności lokalnych.

- Przewidywane m.in. wsparcie podmiotów świadczących usługi rynku pracy, usługi dla osób starszych, niepełnosprawnych, interwencja na rzecz wsparcia rodziny i pieczy zastępczej oraz opieki nad dziećmi do 3 roku życia. Podstawowym trybem wyboru projektów będzie tryb konkursowy, planuje się wsparcie w formie bezzwrotnych dotacji.

Priorytet inwestycyjny 10a. Inwestowanie w kształcenie, szkolenie oraz szkolenie zawodowe na rzecz zdobywania umiejętności i uczenia się przez całe życie poprzez rozwój infrastruktury edukacyjnej i szkoleniowej.

- Osoby prawne i fizyczne będące organami prowadzącymi placówki wychowania przedszkolnego, szkoły itp. mogą się ubiegać o wsparcie infrastruktury wychowania przedszkolnego służące zwiększeniu dostępności i jakości edukacji przedszkolnej oraz wsparcie infrastruktury szkół lub placówek systemu oświaty w zakresie kształcenia ogólnego. Przewiduje się wybór projektów do dofinansowania w trybie konkursowym, wsparcie zostanie udzielone w formie bezzwrotnych dotacji.

Oś Priorytetowa VIII: Zatrudnienie.

Priorytet inwestycyjny 8iii. Praca na własny rachunek, przedsiębiorczość i tworzenie przedsiębiorstw, w tym innowacyjnych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw (przewidujący wsparcie dla osób zamierzających rozpocząć działalność gospodarczą obejmujące: dotacje, wsparcie szkoleniowo-doradcze, pożyczki).

- Priorytet ten przewiduje wsparcie dla osób zamierzających rozpocząć prowadzenie działalności gospodarczej, obejmujące m.in. wsparcie szkoleniowo-doradcze (szkolenia z podstaw prowadzenia działalności gospodarczej, pomoc w przygotowaniu biznesplanu, doradztwo w sprawie bieżących zagadnień związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa).

Oś Priorytetowa IX: Wyłączenie społeczne.

Priorytet inwestycyjny 9i. Aktywne włączenie, w tym z myślą o promowaniu równych szans oraz aktywnego uczestnictwa i zwiększaniu szans na zatrudnienie.

- Zakładane jest wsparcie na programy służące aktywizacji społecznej, zawodowej oraz edukacyjnej konkretnych grup społecznych, zagrożonych wykluczeniem społecznym. Świadczone będzie również wsparcie na rzecz tworzenia i funkcjonowania podmiotów integracji społecznej tj. centrów integracji społecznej (CIS), klubów integracji społecznej (KIS), zakładów aktywności zawodowej (ZAZ), warsztatów terapii zajęciowej (WTZ) oraz innych podmiotów działających na rzecz aktywizacji społeczno-zawodowej, w których będą realizowane usługi reintegracji społeczno - zawodowej. Preferowane będą projekty realizowane w partnerstwie, a także realizowane przez podmioty integracji społecznej bądź realizowane na obszarach objętych rewitalizacją, zgodnych z Lokalnymi Programami Rewitalizacji. Wsparcie będzie udzielane w formie bezzwrotnych dotacji.

Priorytet inwestycyjny 9iv. Ułatwianie dostępu do przystępnych cenowo, trwałych oraz wysokiej jakości usług, w tym opieki zdrowotnej i usług socjalnych świadczonych w interesie ogólnym.

- Wsparcie finansowe będzie udzielane na projekty, które będą kładły nacisk na indywidualizację wsparcia w celu dostosowania ich do konkretnych grup docelowych. Działania mają przyczynić się do zwiększenia liczby osób korzystających z usług społecznych oraz zdrowotnych, a tym samym spowodować zwiększenie aktywności zawodowej w regionie. Preferowane będą projekty, na obszarach, na których projekty nie są obecnie realizowane, bądź są realizowane w niewystarczającym stopniu, a także projekty realizowane w ramach zintegrowanych form opieki środowiskowej.

Priorytet inwestycyjny 9v. Wspieranie przedsiębiorczości społecznej i integracji zawodowej w przedsiębiorstwach społecznych oraz ekonomii społecznej i solidarnej w celu ułatwienia dostępu do zatrudnienia.

- Udzielanie wsparcia finansowego na tworzenie miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych i innych podmiotach ekonomii społecznej oraz finansowanie części ich funkcjonowania w ramach działalności integracyjnej i pożytku publicznego. Pomoc będzie polegała na zwiększeniu dostępu do bezzwrotnych dotacji na uruchomienie przedsiębiorstwa społecznego i innych podmiotów ekonomii społecznej oraz kompleksowe wsparcie doradczo-szkoleniowe.

Oś Priorytetowa XI: Edukacja, Kwalifikacje, Umiejętności.

Priorytet inwestycyjny 10i. Ograniczenie i zapobieganie przedwczesnemu kończeniu nauki szkolnej oraz zapewnianie równego dostępu do dobrej jakości wczesnej edukacji elementarnej oraz kształcenia podstawowego, gimnazjalnego i ponadgimnazjalnego, z uwzględnieniem formalnych, nieformalnych i pozaformalnych ścieżek kształcenia umożliwiających ponowne podjęcie kształcenia i szkolenia.

- Do wsparcia przewidywane jest m.in. przedsięwzięcie: wsparcie istniejących instytucji wychowania przedszkolnego (przedszkola, oddziały przedszkolne, inne formy wychowania przedszkolnego) w zakresie generowania i funkcjonowania nowych miejsc przedszkolnych oraz poprawy jakości świadczenia usług edukacyjnych. Preferowane będą projekty realizowane na obszarach wiejskich i de faworyzowanych, jak również w szkołach integracyjnych i specjalnych oraz w szkołach, które osiągnęły najniższe wyniki edukacyjne. Wsparcie w formie bezzwrotnych dotacji.

Priorytet inwestycyjny 10iii. Wyrównywanie dostępu do uczenia się przez całe życie o charakterze formalnym, nieformalnym i pozaformalnym wszystkich grup wiekowych, poszerzanie wiedzy, podnoszenie umiejętności i kompetencji siły roboczej oraz promowanie elastycznych ścieżek kształcenia, w tym poprzez doradztwo zawodowe i potwierdzanie nabytych kompetencji.

- Możliwe będzie uzyskanie wsparcia na szkolenia i kursy skierowane do osób dorosłych, które z własnej inicjatywy są zainteresowane nabyciem, uzupełnieniem lub podwyższeniem umiejętności oraz kompetencji cyfrowych i językowych. Preferowane będą projekty skierowane do osób będących w szczególnie niekorzystnej sytuacji na rynku pracy.

Skarb Państwa

Ministerstwo Sportu i Turystyki

Ministerstwo Sportu i Turystyki Departament Turystyki ogłasza rokrocznie otwarty konkurs ofert na realizację zadań publicznych z zakresu turystyki. O dofinansowanie mogą starać się organizacje pozarządowe oraz inne jednostki prowadzące działalność pożytku publicznego jak np. stowarzyszenia jednostek samorządowych działające dłużej niż trzy lata, których działalność w sferze turystyki (m.in. ekoturystyki, agroturystyki, przewodnictwa i pilotażu, rekreacji, wypoczynku, hotelarstwa) lub krajoznawstwa jest jednym z celów lub zadań statutowych. Podmioty te mogły się starać o dofinansowanie następujących zadań w 2015 r.:

- Wspieranie rozwoju turystyki polskiej (popularyzacja turystyki krajowej, rozwój dziedzin gospodarki turystycznej, konkurencyjność i innowacyjność produktów turystycznych). Zadania te mają być realizowane ze szczególnym uwzględnieniem:
  - turystyki dzieci i młodzieży, osób starszych i niepełnosprawnych oraz turystyki związanej z „Dużymi Rodzinami” (wielodzietnymi);

- turystyki kulturowej, w tym w obiektach zabytkowych i dziedzictwa przemysłowego;
  - turystyki aktywnej, w tym turystyki rowerowej i wodnej;
  - turystyki wiejskiej;
  - turystyki biznesowej i przemysłu spotkań w Polsce;
  - ekoturystyki;
  - turystyki zdrowotnej.
- Kształtowanie przestrzeni turystycznej – zadania związane z wytyczaniem, znakowaniem i konserwacją szlaków (m.in. pieszych, narciarskich, rowerowych, wodnych), które znajdują się na terenie Polski.
  - Działania na rzecz jakości kadr (szkolenia, seminaria, warsztaty, konferencje).

Wymagany jest wkład własny finansowy podmiotu wnioskującego o dotację wynosi minimum 15 % kosztu całkowitego zadania.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Możliwe jest uzyskanie dofinansowania w ramach Programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz tzw. Mecenatu, które są podstawą ubiegania się o środki na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie wyższe, organizacje pozarządowe, oraz podmioty gospodarcze. Na rok 2015 zostały ogłoszone np. program: Dziedzictwo kulturowe składający się z m.in. takich priorytetów jak: ochrona zabytków (przewidujący konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne), kultura ludowa i tradycja (wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnymi ogólnopolskim).

Inne programy:

- Promocja literatury i czytelnictwa, którego celem jest *aktywizowanie lokalnej społeczności wokół biblioteki publicznej jako ważnej instytucji kultury w gminie a także wzmocnienie znaczenia biblioteki jako miejsca integracji życia lokalnej społeczności*. O wsparcie w ramach projektu mogą starać się organizacje pozarządowe, które wraz z biblioteką zrealizują zadanie integrujące bibliotekę i społeczność lokalną.
- Rozwój infrastruktury kultury – program, którego celem rozbudowa i modernizacja infrastruktury instytucji kultury i innych podmiotów działających w obszarze kultury. Do dofinansowania kwalifikują się m.in. zadania takie jak: budowa, roboty budowlane, przebudowa, remont wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych i wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej czy zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej.

- Infrastruktura domów kultury – celem programu jest rozbudowa i modernizacja infrastruktury domów i ośrodków kultury m.in. remont obiektów kulturalnych i zakup wyposażenia na potrzeby prowadzenia edukacji kulturalnej. O dofinansowanie mogą starać się biblioteki, domy kultury, ośrodki kultury posiadające status samorządowej instytucji kultury oraz jednostki samorządu terytorialnego jako organy prowadzące te instytucje.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (oferta na lata 2015-2020)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska posiada w ofercie finansowania szereg programów, w ramach których możliwe jest uzyskanie dofinansowania. Są wśród nich program „Przeciwdziałanie zagrożeniom środowiska z likwidacją ich skutków”. W jego ramach jednostki samorządu terytorialnego czy służby ratownicze mogą starać się o dofinansowanie w formie dotacji czy pożyczki np. na zakup specjalistycznego sprzętu niezbędnego do skutecznego prowadzenia akcji ratowniczych oraz prognozowania, ograniczania i usuwania skutków zagrożeń naturalnych i poważnych awarii. Program będzie realizowany w latach 2015-2023.

Inny program, który będzie realizowany w tej samej perspektywie czasowej to: „Gospodarka wodno-ściekowa w aglomeracjach” przewiduje wsparcie dla jednostek samorządu terytorialnego i ich związków w formie pożyczek na wyposażenie aglomeracji w systemy kanalizacji zbiorczej oraz oczyszczalnie ścieków.

Natomiast program „Poprawa efektywności energetycznej” stwarza możliwość pozyskania dotacji i pożyczek na budowę energooszczędnych budynków użyteczności publicznej i zamieszkania zbiorowego. Program będzie realizowany w okresie 2015-2020.

Program Edukacja ekologiczna, którego celem jest podnoszenie poziomu świadomości ekologicznej i kształtowanie postaw ekologicznych społeczeństwa poprzez promowanie zasad zrównoważonego rozwoju. Rodzaje przedsięwzięć, które mogą uzyskać dofinansowanie to m.in.:

- programy w zakresie aktywnej edukacji ekologicznej oraz kampanie informacyjno-edukacyjne;
- szkolenia, warsztaty, konkursy, przedsięwzięcia upowszechniające wiedzę ekologiczną, seminaria, kongresy i konferencje o zasięgu krajowym i międzynarodowym, wydawnictwa;
- rozwój bazy służącej edukacji ekologicznej.

Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020

Program przewiduje realizację działań w ramach czterech obszarów priorytetowych:

Priorytet I. Edukacja osób starszych.

Przykładowe kierunki działań, które mogą otrzymać wsparcie to: zajęcia edukacyjne z zakresu różnych dziedzin, programy edukacyjne, warsztaty o starzeniu osób starszych i aktywnym starzeniu, kształcenie opiekunów.

Priorytet II. Edukacja osób starszych.

- Przykładowe kierunki działań, które mogą otrzymać wsparcie to: budowanie sieci społecznych w tym wolontariat wewnątrz- i międzypokoleniowy, przeciwdziałanie e-wykluczeniu.

Priorytet III. Partycypacja społeczna osób starszych.

- Przykładowe kierunki działań, które mogą otrzymać wsparcie to: wspieranie uczestnictwa i integracji w życiu społecznym/publicznym, włączanie osób starszych w proces tworzenia i funkcjonowania grup obywatelskich oraz organizacji pozarządowych.

Priorytet IV. Usługi społeczne dla osób starszych.

- Przykładowe kierunki działań, które mogą otrzymać wsparcie to: rozszerzenie dostępności do usług społecznych m.in. opiekuńczych, kulturalnych, edukacyjnych, poradniczo-doradczych, sportowych i turystycznych, szkolenia dla wolontariuszy i opiekunów (z zakresu pomocy osobom starszym).

Beneficjentami programu mogą być np. organizacje pozarządowe, spółdzielnie socjalne, stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, partnerstwa JST. Wsparcie będzie miało charakter dotacyjny (od 20 000 – 200 000 tys. zł), wkład własny w wysokości minimum 10% wartości projektu.